

**Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**

ABDAL ATA ZAVİYESİ

Aysemin ÇANAK (ERTEN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ**

**Sivas
Haziran 2013**

ABDAL ATA ZAVİYESİ

Aysemin ÇANAK (ERTEN)

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim
Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Haziran 2013

KABUL VE ONAY

Aysemin ÇANAK (ERTEN)'ın hazırlamış olduğu “**Abdal Ata Zaviyesi**” başlıklı bu çalışma, **31.05.2013** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, **Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ (Danışman)

Doç. Dr. Galip EKEN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KAYA (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım./...../2013

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

ÇANAK (ERTEN), Aysemin, Abdal Ata Zaviyesi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Tezimizin konusunu Çorum Abdal Ata Zaviyesi oluşturmaktadır. Bilindiği üzere tarih araştırmalarında tekke ve zaviyelerin önemi büyüktür. Çünkü Osmanlı ve öncesi sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamına yön veren önemli kuruluşlardır. Günümüze kadar bir kısmı varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Ait oldukları dönemin toplumsal dinsel kültürel yapısı hakkında birçok bilgiye zaviyelere ait belgeler vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir yere sahip olan, Ömer Lütfi Barkan'ın söylemiyle, “kolonizatör Türk Dervişleri” XII. Yüzyılda da Moğol istilasını öncesinde Anadolu'ya gelmişlerdir. Böylece XIII. Yüzyılda tasavvuf tarihi açısından yeni tarikat oluşumlarının Anadolu'da baş gösterdiğini söyleyebiliriz. Osmanlı ordusuyla hareket edip Anadolu'daki boş topraklara yerleşen bu şeyh ve dervişler bölgenin imar ve iskânıyla uğraşıp bölgenin Türkleşip İslamlaşmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Yeni kurulan bu tekke ve zaviyeleri Anadolu'nun birçok yerinde görmekteyiz. İşte bu zaviyelerden bir tanesi de Çorum'un merkez köylerinden biri olan, köye de adını veren, Abdal Ata Zaviyesi'dir.

Horasan erenlerinden biri olduğunu söyleyebileceğimiz Abdal Ata, sülalesiyle birlikte bu bölgeye gelip yerleşmiş ve zaviyesini kurmuştur. Osmanlının vermiş olduğu imkânlardan da yararlanarak önemli bir zaviye haline getirmiştir. Abdal Ata Zaviyesi'nin sahip olduğu vakıfların zenginliği dikkat çekicidir. Padişah ve emirler tarafından zaviyeye mal ve mülk vakfedilmiştir. Bazı vergilerden de muaf tutulmuştur. Zaviye ve vakfın gelir kaynakları olan çeşitli köylerin gelirleri, tarla ve bağlarını kendi bünyesinde barındırarak varlığını devam ettirmiştir. Bu çalışmada, vesikaların ışığı altında zaviyenin dini, tasavvufi cephesiyle birlikte sosyal, ekonomik ve mimari yönü de incelenmeye çalışılmıştır. Vesikaların yardımıyla zaviyenin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre incelenmeye çalışılmıştır.

Bu zaviyenin tarihi sosyal iktisadi ve dini açıdan belgeleri incelenecek, diğer zaviyeler de göz önünde bulundurularak bu zaviye hakkında izahta bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Zaviye, Abdal Ata, Bektaşî, Çorum, Vakıf.

ABSTRACT

CANAK (ERTEN), Aysemin, Abdal Ata Lodge, Master Thesis, Sivas, 2013.

Corum is the subject of the thesis Abdal Ata Lodge. As is known, dervish lodges and retreats history research is of great importance. Because the pre Ottoman social, economic and cultural life of the most important organizations. Up to now some have survived. Ait survived to the present day they are a part of the period, a lot of information about the structure of the social religious, cultural, we can achieve by means of the documents pertaining to the lodge. Turk and İslamisation has an important place in Anatolia, Ömer Lütü Barkan'ın discourse "kolonizator Turkish Dervishes" XII. Century before the Mongol invasion of Anatolia , orc have come. So, XIII. Century in the history of sufism religious order. Anatolia, the Ottoman army moved and settled empty lands of the region, this sheikh and dervishes struugle Turkization İslamization of the region's development and have had an important place.

This lodge was newly established cand dervish lodges, this lodges is one of the many parts of Anatolia. That is one of the lodge and the village gave its name to one of the villages in the central Corum Abdal Ata lodges.

Khorasan Dervishes can be defined as one of the Abdal Ata come and settled in this region together with the incidence angle founded the dynasty. Also taking advantage of the opportunities given by the Ottomans have become an important lodges. Abdal Ata lodges attention to the wealth of foundations that have had. Sultan and orders of goods and property devoted by the lodge .İs exempt from certain taxes . The lodges and sources of the foundation's income from the varios villages , fields and ties harbored within its own structure .İn this study records that lodge in the light of religious , mystical socio-economic aspects of the facede , have been studied. The time to lodge with the help of records that have been examined since its inception.

This historic lodge documents in the social, economic and religious aspects will be examined, taking into consideretion the other lodges no clarification about.

Key Words: Lodge, Abdal Ata, Bektashi, Corum, Foundation

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
A- KONUSU.....	1
B- ZAVİYELER ve ABDAL ATA ZAVİYESİ.....	3
C- KAYNAKLAR.....	9
I. BÖLÜM: ABDAL ATA	14
A- ABDAL ATA'NIN KİMLİĞİ.....	14
B- ABDAL ATA KÖYÜ.....	28
II. BÖLÜM: ABDAL ATA ZAVİYESİ	36
A- ABDAL ATA ZAVİYESİNİN KURULUŞU.....	36
B- ABDAL ATA ZAVİYESİ'NİN MİMARİ YAPISI.....	43
III. BÖLÜM: ABDAL ATA ZAVİYESİ VAKFI	61
A- VAKFIN KURULUŞU.....	61
B- VAKFIN YÖNETİMİ VE İŞLETİLMESİ.....	67
C- ZAVİYE VE VAKIF GÖREVLİLERİ.....	72
1- Zaviyedar.....	74
2- Mütevelli.....	76
3- Müderris.....	77
4- Nazır.....	77
5- Cabi-Bevvab.....	77
6- Ferras.....	78
Ç- ZAVİYE VE VAKIFTA ORTAYA ÇIKAN YOLSUZLUKLAR VE PROBLEMLER.....	78
D- ABDAL ATA ZAVİYESİ VE VAKFININ DENETİMİ.....	84
E- ABDAL ATA ZAVİYESİNİN VAKIF MALLARI.....	87

F- ABDAL ATA VAKFININ GELİR KAYNAKLARI VE GİDERLERİ..	: 92
SONUÇ.....	: 97
KAYNAKÇA.....	: 100
EKLER.....	: 109
ÖRNEK VESİKALAR VE ÇEVİRİLERİ.....	: 109

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.DHL	Cevdet Dâhiliye
çev.	Çeviren
ÇŞS	Çorum Şer’iyye Sicili
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Haz.	Hazırlayan
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İÜİFM.	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
MD	Mühimme Defterleri
ML.VRD.TMT.d.	Temettuat Defteri
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
no	Numara
s.	Sahife
S.	Sayı
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vs.	Vesaire
vb.	Ve buna benzer

ÖNSÖZ

Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde tasavvuf ehlinin ve kolonizatör Türk dervişlerinin payı büyük olmuştur. Osmanlı sultanlarının göçebe ahi dervişleri ve tasavvuf ehli ile olan münasebetlerinin daha kuruluş yıllarında başladığını biliyoruz. Kuruluş sırasında Horasan'dan gelen ahi şeyh ve dervişlerinin gaza ve cihad anlayışı ile Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmişlerdir. Elde edilen boş ve iskâna müsait geniş topraklara yerleşip imar ve iskânla uğraşmış tarım ve ziraatçılık yapmışlardır. Bu sırada bulundukları yöreyi yapmış oldukları irşad faaliyetleri ile Türkleştirdiklerini ve İslamlaştırdıklarını görüyoruz.

Bilindiği üzere XII. Yüzyıl, Anadolu'nun din ve tasavvuf açısından değişim sürecine girdiği bir dönemdir. Moğol istilasından sonra meydana gelen göçlerle bölgeye gelen yeni tarikatlar Anadolu'da yepyeni bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Anadolu yeni oluşan tarikatlara ev sahipliği yaparken diğer taraftan da dini ve siyasal huzursuzlukların yol açtığı Babailer isyanına sahne olmuştur. Bölgede oluşan tasavvuf akımlarının henüz kendi bünyelerini oluşturmaları elbette ki zaman almıştır. İşte bu yüzden bu dönemde oluşan tarikatları ve mensubu olan şeyhleri anlamak için biraz zaman gerekecektir. Daha sonraki dönemlerde davranışları giyimleri ve ortak düşünceleri sebebiyle belirli tarikatların içinde yer alacaklardır.

Anadolu'nun her yerinde kurulmaya başlayan tekke ve zaviyeler zühd ve takva içerisinde idiler. Diğer taraftan ise Horasan'dan gelenlerin oluşturduğu rahat bir tasavvufi ortam oluşmuştu. Bu çalışmada da Anadolu'da kurulan ve bölgesinde önemli bir yere sahip olan Abdal Ata Zaviyesi araştırılmaya çalışılmıştır. Zaviye, kurucusu ve kurulduğu köy hakkında elde edinilen bilgiler başta olmak üzere zaviye hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. Başta Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünde bulunan çeşitli tasnifler ve konuyla alakalı belgeler kullanılmıştır. Diğer taraftan konuyla alakalı çeşitli araştırma ve inceleme eserlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmanın her aşamasında yol göstericiliği ve eserimin düzenlenmesine katkılarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ ile kendilerine ayıracağım zamandan feragat eden oğlum ve eşime müteşekkirim.

GİRİŞ

A-KONU

Osmanlının kuruluş yıllarında Horasan'dan gelen şeyh ve dervişler Osmanlılarla birlikte gaza ve cihad yapmışlardır. Osmanlının kuruluşunda önemli bir yere sahip olan bu şeyh ve dervişler XIII. Yüzyıl Anadolu'sunun din ve tasavvuf hayatını derinden etkilemişlerdir. Anadolu da birçok tarikat onlar sayesinde oluşmaya başlamıştır. Yeni oluşan bu tarikatlarla birlikte Anadolu da yeni bir ortam oluşmuştur. Horasandan gelen bu şeyhlerin konakladığı yerlerden biri de Çorum ve çevresi idi.¹ Konumuz olan Abdal Ata Zaviyesi de burada kurulmuş olup kuruluşu çok eskilere dayanmaktadır. Abdal Ata köyünde XIII. Yüzyılda kurulmuş olan bu zaviye Osmanlı dönemi boyunca da varlığını sürdürmüştür. Bu araştırma yapılırken ilk olarak tekke ve zaviyeler konusu hakkında bilgi toplanmıştır.

Zaviyeler, Osmanlı sosyal hayatı içinde manevi temellere dayalı kurumlardır.² Osmanlının büyüyüp gelişme süreci içerisindeki etkileri ayrı bir önem arz etmektedir. Tekke ve zaviyelerin Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatını nasıl etkilediği bilinen bir konudur. Bu yüzden de biz Abdal Ata Zaviyesini incelemeye çalıştık. Zaviyenin kurulduğu bölgede nasıl bir faaliyet içerisinde bulunduğu ,toplum hayatını nasıl etkilediği gibi konular başta olmak üzere zaviye hakkında her yönden bilgi edinmeye çalıştık. Ayrıca zaviyenin kuruluşu, kurucusu, vakıfları, gelir kaynakları ve giderleri, vakfın idare yapısı gibi konulara da geniş bir şekilde yer verildi.

¹ Çorum'un tarihinin çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Çok eski medeniyetlere ev sahipliği ettiğini bilmekteyiz. Çorum tarihinin yaklaşık yedi bin yıl öncesine dayandığını söyleyebiliriz. Hitit, Frig, Med, Pers, Galat, Roma ve Bizans yönetimleri altında kalan Çorum, 1075 yılında Büyük Selçukluların eline geçmiştir. Anadolu Selçuklu, Moğol, İlhanlı yönetimlerinden sonra 1390 da Osmanlı egemenliğine geçmiştir. (Okumuş 2008: 109) Çorum'un eski adının "Taviyum" olduğu söylenmektedir. Bu adın anlamı bilinmemekle birlikte Bizans döneminde Eukhatia şehrinin Çorum şehri olduğu ileri sürülmüşse de bu fikir kabul görmemiştir. Çorum için Kuşsaray, Abbasiler döneminde Nikıyye (Yenkoniye), Danişmentli ve Selçuklu eserlerinde ve Osmanlıların kullandıkları gibi Çorumlu adını kullanmışlardır. (Erpolat 2008:719)

² Zaviye, şehir kasaba ve köylerdeki küçük tekkeler için kullanılır. Ayrıca ticaret ve seyahat yolları üzerindeki küçük misafirhaneleri de ifade eder. Genellikle geçit ve derbentlerde kurulan zaviyeler dini kimliklerinin yanı sıra ticaret hayatında da önemli bir yere sahiptirler. Zaviyeler de diğer kurumlar gibi sosyo-ekonomik ve dini şartlara bağlı olarak tasavvufi fikirlerin yaşatılmasında ve yayılmasında önemli görevler üstlenmiş kurumlardır. (Ocak1978:261) Zaviyenin sözcük anlamı "men etmek, toplamak" manasında olup, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyh etrafında toplandıkları yerlerdir. Ayrıca "gelip geçen yolculara yiyecek ve içecek sağlanıp yatacak yer hazırlanan yol ve yerleşme merkezlerindeki binalar" anlamında da kullanılır. (Ocak-Faıkuı 1986: 468)

Zaviyelerin, Osmanlının sosyo-kültürel hayatındaki etkileri tahmin edilemeyecek kadar büyüktür. Bu etki hemen hemen her dönemde kendisini göstermiştir. Tarih kitaplarını incelediğimiz zaman bu etkinin büyüklüğü hemen göze çarpmaktadır. Genel olarak tekke ve zaviyelere baktığımız zaman, Osmanlı tarihinin akışı içerisindeki rollerine hemen vakıf olabilmekteyiz. Bu çalışmada yöresel olarak bir zaviye seçilip, diğer tekke ve zaviyeler de göz önünde bulundurularak, bir çalışma yapılmaya çalışılmıştır.

Anadolu'da kurulmuş olan yüzlerce zaviye vardır. Abdal Ata Zaviyesi de bu zaviyeleri temsilen seçilmiştir. Abdal Ata Zaviyesi'nden bahsederken Çorum bölgesinde kurulmuş olan birkaç zaviyeden de bahsetmek gerekmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olan güçlü bir iktisadî ve mimari yapıya sahip olan zaviyeler sırasıyla Elvan Çelebi Zaviyesi, Koyun Baba Zaviyesi ve Abdal Ata Zaviyesidir.³ Her üç zaviye kuruldukları tarih bakımından Osmanlı öncesi Anadolu Türk tarihine denk gelir. Elvan Çelebi zaviyesine baktığımız zaman, XIII.-XIV. Yüzyılları içtimaî ve kültürel yönden derinden etkilemiş, günümüze kadar izleri sürmüş olan Babailer isyanı lideri Baba İlyas Horasani'nin zaviyesi olduğunu görmekteyiz. Çorum'un Mecitözü ilçesinde halen kendi adını taşıyan köyde Elvan Çelebi Zaviyesi halen varlığını sürdürmektedir.⁴ Koyun Baba türbesi Çorum'un Osmancık ilçesinde bulunmaktadır. Bu zaviye Osmanlı padişahlarından II. Bayezid zamanında 1469 tarihinde yapılmıştır. Türbe yüksekçe bir tepede kurulmuştur. Evliya Çelebi'ye göre türbe

³ Çorum'un yol güzergâhında olması zaviyelerin kurulması için uygun bir yerdi. Çünkü zaviyeler genellikle yol güzergâhları üzerinde aç insanların doyurulması ve yoldan geçen misafirlerin konaklanması görevini yapan önemli bir kuruluştur. Çorum'daki zaviyeler de çoğu Anadolu'daki zaviyeler gibi kırsal kesimde yayılma ve gelişme imkânı bulmuştur. İssız ve yol kenarlarına kurulan zaviyeler kurucu şeyh ya da dervişlerinin adlarını almakta idiler. Bugün bile Anadolu'da zaviyelerinin adını almış birçok köy ve kasabalar vardır. Çorum'da da böyle yer isimlerinin çokluğu tekke ve zaviyelerle doğru orantılıdır. Çorum'da zaviyelerin oldukça yaygın olduğunu görmekteyiz. Özellikle bu bölgede Amasya, Tokat, Çorum, İskilip, Osmancık çevresinde zaviyelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Semavi Eyice'nin tespitlerine göre sadece Mecitözü çevresine 1:800.000'lik haritada yer adlarına göz gezdirmek bu bölgenin zaviye ve tekke zenginliğini anlamamıza yardımcı olacaktır. (Eyice 1969:240)

⁴ Baba İlyas Horasani'nin müritlerinin yayıldıkları ve etkili oldukları şehirlerin başında Çorum ve çevresi gelmektedir. Yine Baba İlyas halifelerinden olup, XV. Yüzyıl Osmanlı Devleti zamanında Bektaşiliğin kurucusu olan Hacı Bektaş Veli ve müritlerini söylemek lazımdır. Özellikle bu iki zaviye dikkate alınarak Heteredoks şeyhlerin kurdukları zaviyelerin dervişlerinde ne gibi rolleri olduğu görülür. Bu zaviyelerin Anadolu toprakları üzerinde teşekkül edip, dini tasavvufî olaylarda kendine göre önemli bir payı olduğunu unutmamak gerekir. (Köprülü 1978: 155-175)

alanında cami, yemekhane, ziyafet odası, konuk evleri olan bir yapıdır. Abdal Ata Zaviyesi de o dönemde zengin vakıfları ile dikkat çeken zaviyeler arasındadır. Konumuz olması dolayısı ile geniş bir şekilde bahsedilecektir.

Konumuzu incelemeye başlamadan önce genel olarak tekke⁵ ve zaviyelerden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra ise Abdal Ata Zaviyesi hakkında örnek çalışmalardan yararlanılarak bilgi vermeye çalışılacaktır. Genel olarak zaviyelerin ortak yönlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra kıyaslamalar yapılmıştır.

B- ZAVİYELER ve ABDAL ATA ZAVİYESİ

Anadolu'nun fethi, İslamlaşması ve Türkleşmesinde tekke ve zaviyelerin önemi büyüktür. Kolonizatör Türk dervişleri ile Osmanlı sultanları arasındaki münasebetler daha kuruluş döneminde iken başlamıştır.

Selçuklular döneminde Orta Anadolu'daki şehirlerin bazıları İran kültürünü benimsemişti. Uçlarda ise tasavvuf, Alplik, gazilik ve dervişlik gibi Türk halk kültürü hâkimdi. İlk Osmanlı Beyleriyle yakın ilişki kuran baba, abdal, kalender, ahi, şeyh ve dervişler, XI. Yüzyıldan bu yana Anadolu'ya akın etmekteydiler. Arap kaynakları 1307'de Anadolu'ya ve Suriye'ye Barak Babayla gelen 100 kadar dervişten⁶ bahseder. (İnalcık, 2004: 194)

XII. Yüzyılın sonlarında Anadolu'nun büyük bir kısmı fethedilmişti. Anadolu da Türk Devletleri sağlam bir siyasi ortam kurmuşlardı. XII. Yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya çeşitli tarikat ve tasavvufalara mensup şeyh ve dervişler gelmeye başlamıştı. Bu şeyh ve dervişler, Anadolu'da kendilerine uygun yerlere yerleşirken devletlerle de varlıklarını kuvvetlendirmeye başladılar. (Ocak 2005: 113)

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında dervişlerin büyük rol oynadıklarını biliyoruz. XIII. Yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'ya gelen bu

⁵ Tekkeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Kara 1997; Gündüz 1984; Ocak-Faruqi 1986; Barkan 1942)

⁶ Arap kaynakları bu dervişleri şöyle betimler “Boyunlarına çanlar ve âşık kemikleri takmış, sakallarını traş etmiş, bıyıklarını bırakmışlardı. Ellerinde tahta kılıçlar ya da ucu kıvrık sopalar vardı. Yanlarında davul ve neyler taşımakta ve bunlar çalındıkta çok canlı hareketlerle raks etmekte idiler. Boyunlarındaki nesneler öyle bir ses çıkarırdı ki, seyircilerin aklı başından giderdi. Namaza, oruca aldıkları yoktu. Barak Baba, topladığı sadakayı dervişlerine ve yoksullara dağıtırdı.”(İnalcık 2004: 194)

dervişlerin içinde değişik tasavvuf mekteplerine bağlı Sünni ve Batını derviş grupları olduğunu görüyoruz.

Anadolu'nun yüksek yaylalarında ve uç bölgelerinde yaşayan bu Türkmenlerden, Müslüman ibadetlerinin Sünni biçimleri beklenemezdi. Abdalan-ı Rum ya da Horasan Erenleri adıyla bilinen bu abdal⁷ ve babalar, Şamanist inançlarla birlikte tümü heteredoks İslamı temsil ediyordu. (İnalcık 2003: 195)

Bilhassa, XIII. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da, Mevlana⁸ olduğu halde başka mutasavvıflar da yerleşmek için Anadolu'ya geliyorlardı. (Köprülü 1966: 1719)

İslam âlemindeki tasavvuf anlayışı gittikçe büyüyordu. Bu büyüme XII. ve XIII. asırlarda Orta Asya, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu etkisi altına alarak birçok tekkenin kurulmasına sebep oldu. (Köprülü 1996: 167) Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuvvetlendiği dönemlerde, Anadolu'ya yerleşen şeyh ve dervişler, Anadolu'da tasavvufî ortamın güçlenmesine ve oluşmasına sebep oldular. (Köprülü 1966: 171)

Tarikatlar, İslam toplumunun her döneminde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve etkisini hissettirmiştir. Bütün dönemlerde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. İslam toplumunun gönüllü kuruluşu olan tekke⁹ ve zaviyeler aracılığı ile de halka dini ve sosyal alanda hizmet vermişlerdir. (Aydır 1976: 20)

Boş arazilere yerleşiyor ve köyler kuruyorlardı. Bu şekilde bağlı oldukları tarikatı bölgede etkin hale getirirken varlıklarını da pekiştiriyorlardı. Kurdukları zaviyelerin yanına evler ve yapılar kurarak, köylerin oluşmasını sağlıyorlardı. Köylerde zaviyelerin, kültür ve tarikat merkezi olduğu bir gerçektir. Halen Türkiye'de birçok köyün taşıdığı isim zaviye kurucularının isimleriyle aynıdır. Bu zaviyelerin şeyhliği ve dervişliği devletin zamanla gelişmesiyle bir memuriyet halini alacaktır. (Barkan 1943: 261)

⁷ Abdal kelimesi o devirlerde derviş kelimesiyle eş anlamlıydı. Abdallar, dünyaya karşı ilgisiz aynı zamanda manevi yönleriyle insanlığa faydalı olmaya çalışan insanlardı. (Pakalın 1993: 5)

⁸ Mevlana Celaleddin Rumi için bkz. (Eflaki 1986: 9) Doğunun en büyük ilim adamı ve mutasavvıfı Mevlana Celaleddin Rumi ve Mevlevî tarikatı ve o devrin tarihi hakkında mühim bir eserdir.

⁹ Tekkeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Kara 1977; Gündüz 1984; Ocak-Faruqi 1986; Barkan 1942) Tekkeler, tasavvuf düşüncesinin en önemli müessesesi olan Tekke tasavvuf düşüncesinin olgunlaşıp halka sunulduğu müesseselerdir. Tarih içinde buk'a, duveyre, ribat, zaviye, hangah, dergah, asitane gibi isimlerin yanında Kalenderhane, Mevlevihane gibi bağlı bulundukları tarikatlara da isimler almışlardır. (Kara 2006: 206-207)

Zaviyeler halk için dini eğitim ve terbiye yerleridir. Yapılmalarındaki esas neden budur. Zaviyeler inziva yerleri değildir. (Ocak-Faruqi 1986: 475)¹⁰

Bu dönemde Anadolu'ya gelen tarikatlar hızla yaygınlaşmaya başlarlar. Onların yaygınlaşması yönetimin taşra ve vilayetlerde yürüttüğü politikayla ilgilidir. Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki farklı kültürel gelişimini gezginci dervişler ve tarikatlar aracılığı ile sürdürmüş, onların yaygın örgütlenmelerinden faydalanmıştır. (Işın 2000: 502)

Tasavvufi hayatın canlılık ve sürekliliğini sağlayan temel kaynaklardan biri de vakıf anlayışı idi. Vakıflar yoluyla kurulan tekke ve zaviyeler “meşruta” denilen şeyhlerin evini de ihtiva etmiştir. Tekkelerin basit birer bina ve ahşap olması ,yapılmasını hızlandırmış ve çoğalmasını sağlamıştır. (Kara 2006: 206)

Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde ilk olarak batıya doğru yerleşen ve yerleştiği yerlere köyler kurup, köylere de isimlerini veren dervişlerin faaliyet alanları zaviyeler olmuştur. Bu dervişler, Osmanlının kolonizasyon hareketini temsil ediyorlardı. (Orhonlu 1987: 285)

Osmanlı idaresi bakımından şehir dışında kurulan zaviyelerin en önemli görevi, yolcuları misafir etmektir. Zaviyelere tanınan vergi muafiyetleri, gelip gidenlere verilen hizmete bağlanmıştır. (Faruqi, Ocak 1986: 472) Zaviyelerin bu işlevlerinin yanı sıra siyasi ve içtimai hayatta oynadıkları roller de önemlidir. Anadolu'da birtakım ayaklanmalarda rol aldıklarını da görmekteyiz. Bunlardan en önemlisi Baba Resul İsyanını hazırlayan Baba İlyas-ı Horasani ve Baba İshak'a bağlı zaviyeler oluşturmaktadır. Bu zaviyelerde yetişen Baba İlyas ve onun halifesi Baba İshak, zaviyesini ve müritlerini isyan için hazırlamış ve Türkmenleri silahlandırmıştır. Amasya, Çorum, Tokat, Sivas ve Yozgat'taki Babai zaviyeleri Orta Anadolu'daki Türkmenleri Selçuklu yönetimine karşı ayaklandırmıştır. Fakat

¹⁰ Zaviyeler, yazılı kültürün kırsal kesimdeki temsilcileri olmuşlardır. XIII. Yüzyıldaki Hacı Bektaş veya Abdal Musa zaviyelerinde bulunan Fuzuli ve Baki gibi şairlerin kitapları bunu gösterir durumdadır. (Ocak-Faruqi 1986: 476)

Babailer¹¹ adı verilen bu isyan bastırılmış ve birçok Babai zaviyesi kapatılmıştır. (Ocak-Faruqi 1986: 476)

Beylikler zamanında ve Osmanlıların kuruluş dönemlerinde zaviyelerin gelirleri yoktu. Bir kısmı tarıma açılmamış arazileri tarla haline getirerek geçimlerini sağlarken bir kısmı ise sadaka ile geçinmekteydi. Daha sonra zaviyelere verilen vakıflar ve terk edilmiş arazilerle birlikte köylülerin ödediği vergiler ,zaviyelerin geçim kaynakları arasında yer aldı. (Ocak -Faruqi1994: 472)

Anadolu Selçuklu Devletinin dağılmasıyla birlikte Türkmen Beyliklerinin, şeyhlerin nüfuzlarından faydalanmak için zengin vakıflara dayalı zaviyeler açtıkları görülür. Osmanlı Beyliği de bu siyaseti uygulayan beyliklerdendir. (Faruqi-Ocak,1884: 471)

Âşık Paşazade¹² eserinde Anadolu'nun dini ve iktisadi hayatında önemli yeri olan dört zümreden bahseder. Ülkenin İslamlaşmasında hizmeti olan bu dört zümre Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Baciyan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum'dur. (Barkan 1942: 285)

Bu teşkilatta yer alan ilk grup, Âşık Paşazade'nin Gaziyan-ı Rum diye bahsettiği yani Anadolu Gazileri'dir. Bu grup, İslamiyetden önce de Türklerde "kahraman cengâver" anlamına gelen Alp¹³ anlamını da taşıyan bir gruptu. (Köprülü 1999: 83-85) O zamanın şartları içinde Gaziyan-ı Rum teşkilatının oluşmasında bu grubun bir işe sahip olmaması kendilerine ait topraklarının olmaması büyük etken olmuştur. İktisadi sıkıntı içinde olmaları ihtiyaçlarını savaşıardan temin eden bu grubun oluşmasında etkili olmuştur. Hükümetin askere ihtiyacının olması ve

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak'ın "Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heteredoksisinin Teşekkülü" adlı eseri bu konuda bakılacak ilk eser olup, isyanı bütün yönleriyle ele alıp, hem de o dönem Anadolusunun tarihsel yönleriyle birlikte siyasi haritası hakkında da bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. (Ocak: 2000)

¹² Kendisini "Derviş Ahmed Aşık" diye tanıtır. Âşık Paşaoğlu hicri 795(miladi 17 Kasım 1392-5 Kasım 1393) Amasya'da Ulvan Çelebi Köyünde doğdu. (Âşık Paşazade 1985) Soykütüğü şöyledir. Horasanlı Ali, Horasanlı Şucaaddin İlyas(Baba İlyas), Muhlisaddin Musa Balas(Muhlis Paşa), Ali(Aşık Paşa), Şeyh Selman (veya Süleyman), Şeyh Yahya, Derviş Ahmed Aşık. (Âşık Paşazade 1985)

¹³ Daha geniş bilgi için bkz. (Barkan 1974) Osman Gazi'nin birçok arkadaşının unvanının "alp" olması da dikkat çekicidir. Bunlardan şehirlerde ve İslam dinine mensup kişilerin tesiri altında kalmış olanlara ise "Gazi" denildiği görülmektedir.

teşkilatının tam olarak kurulamayıp, zayıf olması dolayısıyla böyle bir zümrenin doğmasında etkili olmuştur. (Köprülü 1999: 85)

Gaziyan-ı Rum'dan sonra gelen ikinci teşkilat ise Bacıyan-ı Rum'dur. Diğer adıyla Anadolu Bacıları'dır. Osmanlı kronikleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında bu Türkmen kadınlarının uç bölgelerde gösterdikleri faaliyetler hakkında bilgi vermektedirler. Özellikle Orhan Gazi döneminde Anadolu'nun birçok yöresinde Türkmenler arasında bulunan İbni Batuta bu Türkmen hanımlarının faaliyetlerinden bahsetmektedir. Aşık Paşazade'nin ve Fuad Köprülü'nün Bacıyan-ı Rum diye adlandırdığı Türkmen kadınlarının kurduğu bu teşkilatı, Bektaşî rivayetleri de teyit etmektedir. (Bayram 2002: 365) Bu teşkilatın ilk bilinen lideri de Fatma Bacı'dır. (Bayram 2002: 366) Bacıyan-ı Rumların görevleri yoldan gelip geçenleri yedirmek içirmek, dokumacılık yapmak ve askeri faaliyetlerde bulunmak şeklindeydi. (Cebecioğlu 1999: 416)

Aşık Paşazade'nin eserinde belirtmiş olduğu üçüncü zümre ise Abdalan-ı Rum'lardır.¹⁴ Abdalan-ı Rumlar, XIII. Yüzyılda Anadolu'da tesirlerini daha çok köylerde ve uç bölgelerdeki Türkmenler arasında gösteren tasavvufî zümrelerdir. Diğer gruplarla birlikte Horasan Melametiyesinden etkilenmekle beraber, bunlar üzerinde yer yer eski Türk hayatının Şamanizm izlerini görmek mümkündür. (Köprülü 1970: 147)

Dördüncü zümre ise Ahiyan-ı Rumlar'dır.¹⁵ Ahiler¹⁶, sadece şehirlerde değil uç beyliklerindeki köylerde de şubeler oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında büyük rol oynamışlardır. (Barkan 1974: 280) Anadolu'da ahiliğin XIII. Yüzyılda doğudaki Moğol saldırısının sonucunda Anadolu'ya başlayan Türk göçleri

¹⁴ Fuat Köprülü, Abdalan-ı Rumlar hakkında, Osmanlı Devleti'nin eserlerinde Abdal veya Baba lakabını taşıyan, harplere iştirak eden tahta kılıçlı ve cezbeli dervişlerin hiç kuşkusuz ki Abdalan-ı Rumlar olduğundan bahseder. (Köprülü 1999: 94)

¹⁵ Barkan, Fuat Köprülüye göre ahiliğin önemini şu şekilde dile getirdiğinden bahseder. Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali ile silah arkadaşlarından birçoğunun hatta Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarıkata mensup olduğunu ilk piyade askerlerinin üniformalarının Ahi üniforması oluşu yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilip kullanılması, bu konu için önem arz etmektedir. (Barkan 1942: 282)

¹⁶ Arapça bir kelime olan ahiliğin sözlük anlamı kardeşimdir. Neşet Çağatay'a göre sözcüğün kökeni Orta Asya'dan gelmektedir. Türkçe "akı" olan bu kelime Arapçaya "ahi" olarak çevrilmiştir. Bu sözcük ayrıca mertlik, Alplik, yiğitlik, eliaçıklık ve konukseverlik anlamlarını da ifade etmektedir. Terim olarak anlamı ise Anadolu'da XIII. Yüzyılda kurulup belli bir süre içinde belli kurallarla işlemiş olan esnaf ve sanatkarlar birliğidir. (Çağatay 1974: 52)

ile birlikte kurulduğu bilinmektedir. (Çağatay 1974: 56) Ahilik, tarihi ve sosyo-ekonomik zorunluluklardan dolayı ortaya çıkan bir Türk-İslam birliğı kuruluşudur. (Çağatay 1974: 111) Ahiliğın Piri sayılan Ahi Evran da Anadolu'ya bu dönemde gelmiştir. (Çağatay 1974: 56) Ahi örgütüne giren esnaf ve sanatkarlar, meslekî, dini, ahlaki eğitimden ayrı olarak askeri talim ve terbiye de görüp, gerektiğinde savaşa katılıyorlardı. (Çağatay 1974: 94) Kısaca ahilik, Türklere özgü bir kuruluş olarak türlü önemli görevler ifa ederek, Anadolu'ya gelen Türk halkının burada kök salmasını sağlayarak, daha sonra başka kuruluşların ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur. (Çağatay 1974: 125)

Şehirlerde, kasabalarda ve köylerde arazilere zaviye açarak yerleşip vakıflar kuran şeyhler, zamanla zenginleşip birer mahalli güç haline geldiler. (Ocak 2000: 659) Vakıf müessesesi olmasaydı, tarikatlar bu derece yaygınlaşmayacaktı. Tasavvuf düşüncesi de bu derece halkla iç içe olmayacaktı. (Kara 2006: 206) Fethedilen ülkelerin iskânı ve imarı için vakıf müessesesi devletin eskiden beri uyguladığı bir sistemdi. Bu sistem sayesinde içtimai ve iktisadi hayat canlı tutulmaktaydı. Bu müessese sayesinde bataklıklar ve ıssız alanlar yerleşim alanı yapıyor ve şenlendiriliyordu. Bu yerlere yerleştirilen halk, resmi bennak ve avarızı divaniye ve tekalifi örfiyeden muaf tutuluyorlardı. Buralara yerleştirilen halkın her esnaf zümresinden olmasına dikkat ediliyordu. Vakıflar yoluyla zirai ıslahatın yanı sıra sulama işlemleri de yapıyordu. (Barkan1943: 358) Türk İslam dünyasında insanların faydalanması için yapılan vakıf sistemi ,aynı zamanda tekke ve zaviyelerin onarımını sağlayıp, çalışanların ücretlerini de ödüyordu.

XIII. Yüzyılın sonlarında Anadolu'nun birçok yerlerinde kurulan zaviyelerin şeyh aileleri, maddi ve manevi güçleri ellerinde bulundurmaya başladılar. Bunların çoğı ,Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de varlıklarını koruyarak günümüze kadar geldiler. (Ocak 2000: 659)

Osmanlı Devleti, güçlü ve merkezi bir devlet olarak gelişince zaviyeleri kaldırmaya başlamıştır. XVI. Yüzyılda çoğı gerçek işlevini yitirmiş olduğı halde halen vergi muafiyetinden yararlanmaktaydılar. Osmanlı Devleti, zaviyeler vakıf olduğı müddetçe onların topraklarına mali ve askeri maksatlarla kullanamıyordu. Fatih Sultan Mehmed zamanında özellikle yol üstünde olmayan ve yolculara hizmet

vermeyen, gelirlerini hayır işlerinde kullanmayan vakıf ve zaviyeleri ortadan kaldırmış, topraklarını tımarlı sipahilere vermiştir. Ancak I. Süleyman, İran savaşlarında harap olan köyleri yeniden eski haline getirmek için Erzurum yolu üzerindeki zaviyelerin kurulmasına izin vermiştir. (İnalçık 2004: 156)

Zaviyeyi tam anlamak için zaviyeye ismini veren Abdal Ata'nın her yönüyle tanınması gerekmektedir. Ne yazık ki ,genelde zaviye kurucuları hakkındaki bilgilere sınırlı kaynaklardan ulaşmaktayız. Sadece büyük zaviye ve tekke kurucuları hakkında dönem kitapları bulunmaktadır.

C- KAYNAKLAR

Zaviyeler ve tekkeler incelenirken zaviyelere bağlı vakıfları, vakfiyelerinden inceleyebiliyoruz. Vakfiyeler¹⁷, bize zaviyelerin bağlı olduğu vakıflar hakkında bilgiler ulaştıran değerli belgelerdir. Vakfın kuruluş belgesi niteliği taşıyan vakfiye ya da vakıfnamelerden Abdal Ata vakfına ait belgeleri tahlil etmeğe çalışacağız. Vakfiyelere, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden ulaşabilmekteyiz. Vakıflar Genel Müdürlüğünden ulaşabildiğimiz 822H/1419M tarihli vakfiye, zaviye hakkında ulaştığımız en eski tarihli belgedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde muhafaza edilen bu belge Arapça'dır. Bu belgenin Arapçası ile birlikte günümüz Türkçesine çevrilmiş hali de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde muhafaza edilmektedir.¹⁸ Zaviyelere ait günümüze kadar ulaşan vakfiyelerin bazıları okunabilir ve bilgi alınabilirken düzgün bir şekilde korunamayan ve zamanla yıpranan vakfiyeler de çoktur. Diğer vakfiyelerde olduğu gibi Abdal Ata vakfına ait birçok belgenin de yıpranmış olduğunu görüyoruz. Resmi arşiv vesikalarının dışında ailelerin de ellerinde sakladığı belgeler vardır. Fakat zamanında Neşet Köseoğlu'nun ulaşmış olduğu bu zaviyedar torunlarından aldığı belgelerin bir kısmından yararlanırken, bir kısmının yıpranmış olmasından dolayı eksik bilgilere ulaşılmış olduğunu görüyoruz. Çalışmamızda zaviyeye bağlı vakıfları belgeleyen vakfiyeler kullanılmıştır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğünden alınan zaviyeye ait resimlerden de zaviyesinin mimarisi hakkında bilgi edinebiliyoruz. Bu resimler çeşitli tarihlere ait olmakla

¹⁷ Vakıf tarafından vakıf şartlarının ve idare şeklinin tanziminin yapıldığı kadı tarafından da tescil edilen hukuki özelliği olan vesikalara vakfiye ya da vakıf-name denir. (Şemseddin Sami 1996: 1496)

¹⁸ Bu vakfiyenin Türkçesi için bkz. VGMA, 1467; 28, 90; Arapçası için bkz. VGMA, 590; 58, 69.

birlikte zaviyenin tamiratı sırasında çekilen resimlerden oluşan bir katalog halinde Vakıflar Genel Müdürlüğünden elimize ulaşan belge niteliğindedirler.

Bunların dışında Osmanlı arşiv belgeleri, zaviyeler hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli kaynakların başında gelmektedir. Vakıf defterleri başta olmak üzere, mühimme defterleri, mufassal tahrir defterleri ve kitabeleri sayabiliriz. Ayrıca zaviye hakkında yayınlanmış olan hüccetler, fermanlar ve beratlar da önemli yere sahiptir. Beratlar, zaviyedarların tayini için çıkartılır. Zaviyeler hakkında bilgilere ulaşmada vergi tahrirleriyle birlikte hazırlanan vakıf defterleri de vardır. Vakıf defterlerinde zaviyelerin tarihçeleri yer almaktadır. Fatih'ten 1590'lara kadar hazırlanan defterler de zaviyelerin adları, zaviyedarların adları, zaviyeye bağlı vakıfların vergi kaynakları, yıllık vergi kaynakları, yıllık gelirleri, taşınır taşınmaz malları hakkında bilgi verir. (Ocak-Faruqi 1986: 471)

Ayrıca “Abdal Ata Zaviyesi” adlı bu çalışmada yararlanılan en önemli kaynakların başında Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri gelmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan zaviyeye ait belgelerin günümüz yazısına çevirisi yapılarak, gereken önemli bilgilerden yararlanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde mahkemelerde kadıların vermiş olduğu kararların suretlerini, hüccetleri, mahkeme ilamlarını ve şer'i kayıtların tutulduğu defterlere şer'iyeye sicilleri denilmektedir. (Akgündüz 1988: 17) Şer'iyeye sicilleri tarihçelerin sıkça başvurduğu Osmanlı'nın son dönemlerinin araştırılmasında kullanılan en önemli kaynaklardandır. Bu çalışmada da Çorum Şer'iyeye Sicilleri taranarak zaviye ile ilgili bölümleri kullanılmıştır. Çorum Şer'iyeye Sicillerinde zaviye ve vakıflarını ilgilendiren bilgiler konumuz açısından tahlil edilerek zaviyeyi tanımamıza yardımcı olmuştur.

Zaviyeler hakkında yararlandığımız Osmanlı Arşiv Dairesi tarafından yayınlanan tahrir¹⁹ defterleri de bize zaviyenin kurulduğu köy hakkında köyün kapsadığı sosyo-ekonomik tarihi ve yörenin demografik yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

¹⁹ Tahrir yazma yazılma anlamına gelir. (Devellioğlu 1996: 1021) Tahrir ve Tahrir Defterleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Emecen 1991: 143-156; Barkan 1940: 20-59)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Temettuat Defterleri kataloğunda yer alan 00534 numaralı Abdal Ata Sultan Karyesi Temettuat Defteri'nden yararlanılmıştır. 1844-1845M yılları için köy hakkında bilgi edinebiliyoruz.

Araştırmamızın konusu zaviye olduğu için zaviye ve zaviyelerle bir bütün olan vakıf ve vakıflar hakkında da araştırmalar yapılmıştır. Zaviyelerle ilgili Ahmet Yaşar Ocak'ın Vakıflar Dergisinde bulunan “Zaviyeler” adlı makalesi başta olmak üzere diğer eserlerinden de faydalanılmıştır. Vakıflar konusunda ise başta Bahaeddin Yediyıldız'ın “XVII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)” eseri en önemli kaynaklarımızdandır.

Öncelikle zaviyeler hakkında genel bilgiler verilirken incelenmesi gereken ansiklopediler şunlardır: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, MEB.nın İslam Ansiklopedisi’nde konumuzla alakalı olan “Baba, Abdal, Ata, Babailik, Vakıf, Zaviye” isimli makalelerdir.

Bu çalışma yapılırken Ahmet Yaşar Ocak'ın “Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı (Anadolu’da İslam-Türk Heteredoksisinin Teşekkülü)” adlı eseri en önemli kaynaklarımızdandır. Fuat Köprülü’nün “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” ve “Anadolu’da İslamiyet” adlı eserleri de incelenmesi gereken temel kaynaklardır. Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak'ın diğer makale ve kitapları bu konu ile ilgili olanlar faydalanılması gereken eserler içinde önemli yer tutmaktadırlar.²⁰

Ahmet Yaşar Ocak'ın, Suraiya Faroqhi ile birlikte kaleme aldığı ve İslam Ansiklopedisi’nde yer alan “Zaviye” maddesi zaviyeler hakkında yararlanılan en önemli makalelerdendir.

Konumuzla ilgili olarak “zaviye, abdal, ata, baba” gibi kelimeler hakkında da kaynak taraması yapılırken, bu lakap ya da kelimelerin menşelerinin çok eskilere dayandığını görmekteyiz. Derviş ve şeyhlerin kullanmış olduğunu gördüğümüz bu lakaplar, zaviyeler ve kurucuları hakkında bize önemli ipuçları veren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdal Ata Zaviyesi şeyhi Abdal Ata'nın da hem “abdal”

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak'ın çeşitli tarihlerde yayınladığı, bu konuyla ilgili, çeşitli makale ve kitapları için bkz. (Ocak 1978a: 247-269; Ocak 1978b: 130-203; Ocak 1981: 31-42; Ocak 2006: 429-442)

lakabını hem de “ata” lakabını kullanıyor olması dikkat çekmektedir. Bu yüzden konu içerisinde bu konu üzerinden de durulmuştur. Daha sonra zaviyeler ve konumuzla alakalı yerleri ele alan kaynak taraması yaparken o dönem coğrafyası hakkında bilgi almak için de başta Çorum olmak üzere o çevre hakkında kısa da olsa bilgi edinilmiştir. Çorum şehri hakkında başta ansiklopedi maddeleri ve Tayyar Anakök’ün “Çorum Tarihi” adlı kitabı ve Çorumlu Dergileri kullanılmıştır.

Abdal Ata Zaviyesi başlıklı bu çalışmada incelenen zaviye hakkında daha önceden yayınlanmış ve Çorum tarihi hakkında kıymetli ve geniş bilgilere ulaşabileceğimiz Çorumlu Dergisin’de²¹ zaviye hakkında makalelere rastlamaktayız. Neşet Köseoğlu tarafından ele alınan makaleler Çorum’un diğer zaviyeleri hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir.

Daha sonra Abdal Ata Zaviyesi’nin vakıf eserleri hakkında çalışma yapılmıştır. Günümüze ulaşan vakıf eserleri başta olmak üzere daha önceden var olup sonradan çeşitli sebeplerle yok olan eserler hakkında da bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Vakıf eserleri incelenirken XII.-XIV. Yüzyıl Anadolu Zaviyelerinin mimari yapıları da göz önünde bulundurularak, incelediğimiz zaviyenin mimari yapısı hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Günümüze ulaşan vakıf eserleri tespit edilmiş, cami, türbe, şadırvan ve mezarlığı hakkında bilgi verilmiştir.

Anadolu’da yüzlerce tekke ve zaviye kurulmuştur. Bu zaviyelerin kurucuları hakkında bilgilere çok fazla rastlanılmamaktadır. Yalnızca büyük zaviye kurucuları bazı mutasavvıflar ve şeyhler hakkında menakıp²² kitaplarında bilgiler bulunmaktadır. Bunlara örnek verecek olursak, Mevlana Celaleddin Rumi hakkında Eflaki’nin “Menakibu’l Arifin”²³, Baba İlyas Horasani ve sülalesi hakkında Elvan

²¹ İlk sayısı 15.04.1938’de yayımlanan Çorumlu Dergisi, Ağustos 1946 tarihinde çıkan 61. Sayısı ile yayım hayatına son verdi. Dergi, 1932 yılında yurt çapında kurulan Halkevlerinin Çorum şubesi tarafından çıkarılmış olan aylık bir dergidir. Yöresel bir dergi olması sebebiyle Çorum tarihi ve kültür hayatı hakkında önemli bilgiler içermektedir.

²² Menakıb-Menakıbnameler özellikle VI. (H)/XII. (M) Yüzyıldan itibaren bazı veliler hakkında yazılan bağımsız kitaplardır. Yazıldıkları dönemin bir tür dini ve sosyal ruhi ve siyasi yönlerini anlatan türde kitaplardır. (Ahmet Eflaki 1986: 12)

²³ Müslüman velilere dair yazılan kitaplar içerisinde en çok incelenip okunan eserlerden biridir. Mevlevilik ve Anadolu için önemli bir kaynaktır(A.Eflaki 1986: 83)

Çelebi'nin “Menakıbu'l Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye”²⁴ isimli eseri ve Hacı Bektaşî Veli hakkında “Menakıb-ı Hacı Bektaşî Veli” diğer adıyla “Velayetname” isimli eserlerdir.

Tekke ve zaviyeler hakkında araştırmalar yapılırken başvurulması gereken kaynaklardan birisi de Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Evliya Çelebi birçok yeri gezip görmüş, gördüklerini kaleme almıştır. Birçok konuda bilgiler veren, Anadolu'yu ve Anadolu insanını kendine has üslupla anlatan Evliya Çelebi Seyahatnamesi sayesinde birçok bilgiye ulaşabilmekteyiz. Onun seyahatnamesi sayesinde zaviyelerin coğrafi dağılışlarını öğrendiğimiz gibi tekke ve zaviyelerin yaşam tarzları, bulundukları bölgedeki etkileri ve hangi tarikata bağlı oldukları gibi birçok bilgiye de ulaşmaktayız.

²⁴ Bu eser XIII. ve XIV. Yüzyıl Anadolu'su hakkında bilgi veren önemli bir eserdir. Eserde dini-siyasi konular hâkimdir. Elvan Çelebi hayatı için bkz. (Bursalı Mehmet Tahir 1333: 1-110; Eyice 1969: 211-246)

I. BÖLÜM:

ABDAL ATA

A- ABDAL ATA'NIN KİMLİĞİ

Abdal Ata ve zaviyesini iyi anlayabilmek için kurulduğu tarihi , o dönem coğrafyasını ve siyasi olayları iyi bilmek gerekir. Kuruluşu çok eski zamanlara dayanan bu zaviyenin kurucusu acaba Abdal Ata mıdır, bu şeyh hangi dönemde yaşadı ve hangi tarikata mensuptu gibi sorulara yer verilmelidir. Zaviyenin ve kurucusunun sosyal-dini hayattaki yeri nasıldı, tasavvuftaki etkileri ve önemi topluma nasıl yansımıştı, gibi sorularla zaviye ve kurucusunu tahlil etmeye çalışacağız.

Abdal Ata'nın kimliği, şahsiyeti, gibi konuların yanı sıra zaviyenin kuruluş yıllarında incelenmiştir.

Ayrıca bu bölgede tekke ve zaviyelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Araştırmada Amasya, Tokat, Çorum, Osmancık ve İskilip çevresinde azımsanamayacak derecede tekke ve zaviye görmekteyiz. Semavi Eyice'nin araştırmasından örnek verecek olursak; sadece Mecitözü yakınında 1:800.000'lik haritaya göz attığımızda, yer adlarından anladığımız kadarıyla, bölgenin tekke ve zaviye açısından zenginliği açığa çıkmaktadır. (Eyice 1969: 240)

1071'den sonra Anadolu'ya büyük göç dalgaları olmuştur. İkinci büyük Türkmen göçü ise XIII. Yüzyılın başlarında olmuştur. Türkmenler, canlarını kurtarmak için Orta Asya'dan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçmenlerin içinde şehirli halk, ulema, tüccar, sanatkâr vb. her sınıftan insanlar vardı. Bunlar, XIII. Yüzyıl Anadolu'sunun sosyal, iktisadi, kültürel ve dini hayatının değişip gelişmesine sebep oldular. (Ocak 2000: 37)

XIII. Yüzyıl Anadolu'su din ve tasavvuf tarihi açısından tarikatların oluşma sürecine girdiği dönem olarak görülür. Göçlerle Anadolu'ya gelen yeni Türkmen şeyh ve dervişleri ,yeni bir ortam yaratmaya başladılar. Bu tasavvuf akımları XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda göçebe ve yarı göçebe çevrelerde de kuvvetli temsilciler

buldular. Bu Türkmen Babaları²⁵, eski Türklerdeki kam ozanlarına benzemekle birlikte medrese eğitiminden farklı, halkın anlayabileceği basit bir dille İslamiyeti öğretiyorlardı. (Ocak 2000: 64)

Anadolu'ya bir silsile halinde gelen bu şeyh ve dervişler Anadolu'da sayıları yüzlerle ifade edilebilecek kadar tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Aileleri ve müridleriyle gelip buralara yerleşmişlerdir²⁶. Abdal Ata Zaviyesi'ne ait vakfiyelerde Abdal Ata, evladı ve karındaşı evladından bahsedilmesinden de anlıyoruz ki Abdal Ata ailesi ile buraya gelip yerleşmiştir.

İncelememize konu olan Abdal Ata Zaviyesi şeyhi olan Abdal Ata'nın da bu iskân ve irşad silsilesi içerisinde yer alan şeyhlerden olduğu aşîkârdır. Anadolu'nun ıssız, kurak ve çorak yerlerinde zaviyeler kurarak buraları köy haline getirenler şüphesiz ki, Barkan'ın deyimiyle, kolonizatör Türk dervişleri idi. Abdal Ata'nın da bu dervişlerdendir. XIII. Yüzyılın ilk yarısında Moğol istilasından kaçan muhacirler arasında meşhur sufiler²⁷ de vardı. Bunlara genellikle Horasaniler denilmekteydi. Aynı zamanda bunlara melametiyye'nin bir kolu olan "Horasan Erenleri" denilmekteydi. (Gölpınarlı 1931: 32) Abdal Ata'nın Horasan menşeli bir derviş olarak söylenmesi onun nereli olduğu kadar dini kimliğini de anlamamıza yardımcı olur. Bir rivayete göre; Abdal Ata'nın seksen bin kişiyle Orta Asya'dan geldiğinden bahsedilir.²⁸ Buradan da anlaşılıyor ki, Abdal Ata'nın sonundaki "Ata" kelimesi, Orta Asya'dan geldiğini ve Yesevi dervişi olabilme ihtimalini akla getiriyor. Köprülü'ye göre Bektaşî şeyhleri de "Ata" kelimesini kullanmakta idiler.

Abdal Ata'nın da Horasan Erenlerinden²⁹ biri olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira, Ali İzzet Efendi "Tezkire-i Makamat" adlı eserinde, Abdal Ata türbesinde yatan

²⁵ Türkçe konuşan baba, abdal ve dede gibi lakapları taşıyan bu şeyhlerin anlattıklarını halk dinliyor ve uygulamaya çalışıyorlardı. Daha geniş bilgi için bkz. (Ocak 2000: 64)

²⁶ Ö.Lütfi Barkan'ın bahsettiği gibi şeyh ve dervişler Anadolu'ya aileleri ve müritleriyle beraber gelip, yerleşiyor ve köyler kuruyorlardı. (Barkan 1942: 279-304)

²⁷ Sufî, tasavvuf ehli olmakla beraber mutasavvıf olarak da adlandırılmaktadır. (Devellioğlu 1993: 961) Zaten mutasavvıfta tasavvufla uğraşan bunu yaymaya çalışan kişilere, kimselere denmektedir. (Devellioğlu 1993:691) Tasavvufta inanan bunu hayat görüşü olarak benimseyip tasavvuf ehli olan dervişlerdir. (Ayverdi 2011: 2891)

²⁸ Köyde anlatılan rivayetlerden sadece birisidir. Bu tür gelişmeler için bkz. (Barkan: 1942)

²⁹ Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren Anadolu'ya gelen bütün dervişlere Horasandan geldiği ya da Horasan erenlerinden olduğu yakıştırılır. (Köprülü: 1938)

kişilerden birinin Erdebili oluşunu yazmaktadır. Fakat resmi belge ve arşivlerde bununla ilgili bir bilgi yoktur.

Abdal Ata, Çorum merkez köylerinden olan ve kendi adıyla anılan bu köyde bulunan türbede yatmaktadır. Bu türbe, caminin hemen yanında yer almaktadır. Zaviyeye adını veren Abdal Ata'yı öncelikle bulduğumuz sınırlı kaynaklar içerisinde inceliyoruz. Kurmuş olduğu ya da devr almış olduğu zaviyesi hakkında bir hayli belgeye de rastlıyoruz. Abdal Ata ve zaviyesi hakkında makaleleri bulunan ve tek çalışmayı yapan Neşet Köseoğlu'dur. 1938 yılında yayın hayatına giren ve Çorum tarihi hakkında çok önemli belgeler yayınlayan Çorumlu Dergisi, Çorum tarihi hakkında yazı yazan herkes tarafından göz atılması gereken bir eserdir. Abdal Ata hakkında özellikle vakfiyelere dayanan bu çalışma bizim için önemli olmuştur.

Abdal Ata'nın kimliğini incelerken ilk dikkatimizi çeken, ismidir. Çünkü ismini oluşturan “Abdal”³⁰ ve “Ata”³¹ kelimeleri tasavvufi açılardan incelenmesi gereken iki isimlerdir. Hem “Abdal” hem de “Ata” kelimeleri bir arada kullanılmıştır. İlk olarak “Abdal” kelimesini inceliyoruz. Mevcut bilgilere göre bu tabir büyük bir ihtimalle XII. ve XIV. Yüzyıllardan itibaren İran'da yazılmış edebi metinlerde “derviş”³² anlamında kullanıldığını öğreniyoruz. İran'da da “Abdal” tabiri kalendere benzeyen dervişler için kullanılmaktaydı. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda serseri ve dilenci derviş anlamlarında kullanılmıştır. Daha sonraları bu tabirin İran'dan çok Anadolu'da kullanılmaya başladığı görülmektedir. XVII. Yüzyıldan itibaren “Abdal” lakaplı dervişlerin çoğaldığı görülmektedir. (Köprülü 1988: 61) Anadolu'nun Müslümanlaşması ve fethedilen yerlerin düzene sokulmasında Horasan erenlerinin önemli bir rol oynadıklarını biliyoruz. Aynı zamanda Abdal ve Baba

³⁰ Abdal kelimesi dilimize Arapçadan geçmiş, eskiden doğu illeri arasında kullanılmakta olan bir kelimedir. Tasavvuf ve tarikatlarla alakalı olan bu kelime dervişler için kullanılmıştır. Abdal kelimesinin sufilikle alakalı bir terim olduğunu görmekteyiz. (Ocak 2000: 271; Köprülü 1935) Ayrıca M. Zeki Pakalın'ın sözlüğünde Abdal kelimesinin o devirlerde derviş kelimesiyle eş anlamlı olduğu yazmaktadır. O dervişlerin dünyaya karşı ilgisiz tutumları ile sade bir yaşam sürerken aynı zamanda manevi kişilikleriyle insanlığa faydalı olmanın çabasını gütmekte olan kişiler olarak geçmektedir. (Pakalın 1993: 5)

³¹ Ata kelimesinin sözlük anlamı eski Türklerde ata, baba ” anlamında kullanılmaktaydı. Ayrıca cet, dede, büyük baba ve aynı soydan gelip, daha önce yaşamış kimseler için de kullanılmaktaydı. (Ayverdi 2011: 203)

³² Dervişin sözlük anlamı, “Allah için alçak gönüllüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarikata bağlı bulunan kimse ya da fakir ve ihtiyaçlı kimse” manalarında geçmektedir. (Devellioğlu 1993: 177) Ama bizim için birinci manası gereklidir.

lakabını taşıyan dervişlere de Horasan Erenleri denmekteydi. Horasan Erenleri, sadece Horasan'dan gelen dervişler için kullanılmamış, aynı zamanda, Melami³³-Meşrep sufiler için de kullanılmıştır. (Köprülü-F.Babinger 2003: 89) Abdal Ata'nın Horasan Erenlerinden olduğu yolundaki düşünceler “Abdal Ata Horasan Melametiliği tesirinde kalmış bir derviş miydi?” sorusunu aklımıza getiriyor. Acaba Abdal Ata hangi kesimlere hitap ediyordu? Bu konuda kesin bir neticeye varılabilir mi? Gibi sorulara cevap bulmaya cevap bulmaya çalışacağız.“Ata” lakabına baktığımızda da, Türkistan'da genellikle Nakşîler ve Yeseviler arasında şeyhlere “ata” dendiğini de görüyoruz. Bu duruma bakılacak olursa Babailer ve Bektaşîler de şeyhlere “Baba” denmesi lehçe bakımından “Ata” kelimesinin değişiminden başka bir şey değildir. (Köprülü 1979:166) Buradan hareketle Abdal Ata'nın “Ata” lakabının kökeninin buralara dayandığını düşünebiliriz. Diğer tarikatlarda olduğu gibi Ahmed Yesevi de birçok halifesini Anadolu topraklarına göndermiştir. Gönderdiği bu halifelerin isimlerine şöyle bir göz attığımızda, genelinde “Ata” unvanının bulunması dikkatimizi çekmektedir.Örnek verecek olursak Mansur Ata, Abdülmelik Ata, Said Ata, Seyyid Ata gibi . Bu mutasavvıfların Irak, Horasan, Maverâünnehir sufilerinden ayrı tutularak Türk şeyhleri diye zikredildiği ve hemen hepsinin Yeseviye tarikatından olduğu bilinmektedir. (Köprülü 1950: 212) Aynı zamanda Türk, Fars, Berber dillerinde de “baba” kelimesi “ata” kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktaydı. Herhangi bir ailenin başında bulunan kimselere, yaşlı olmasalar dahi Ata ya da Baba denilmekteydi. (Köprülü 1979: 165)

“Ata” kelimesiyle ilgili bir gerçek de; göçebe-yarı göçebe yaşayan oymakların köylere gelip yerleştiklerinde Batini ve Alevi akımları meydana getirmiş olmalarıdır. Batinilerin Babaları köy köy dolaşıyorlardı. İşte bu Türkmen Babaları tarikat silsilelerini ve kendilerini Orta Asya'nın büyük şeyhi Ahmet Yesevi'ye³⁴

³³ Melaminin sözlük anlamı “her türlü gösterişten uzak olan, dünya malına bakmayan, dervişliği kendine ilke edinen ve melamiyye tarikatından olan kimseler” için kullanılır. (Devellioğlu 1993:608) Anadolu'da Melamiliğin Alevi akidelerle yani Haydarilik ve Kalenderilik gibi Melami tarikatları çoğalmıştır. Melamiliğin diğerleri gibi tarikat kurallarına uymadığı için bir tarikat olmadığını da ileri sürenler vardır. (Ayverdi 2011: 2017) Aynı zamanda meşrep de insanın yaradılışında bulunan huy olarak kullanılmış olup yaşayış tarzı gidiş yol anlamlarında da kullanılmaktadır. (Ayverdi 2011: 2061)

³⁴ Yesevilik, Türkistan'da yaşayan Ahmed Yesevi tarafından kurulmuş Sünni bir tarikattır. Bu tarikatın kurucusu olan Ahmed Yesevi tarikatın kurucusu olmakla birlikte şair ve sufidir de aynı zamanda. Türklerin manevi hayatı üzerinde asırlarca etkili olmuştur. Dokuz asırdır şöhreti sadece Türkistan'da kalmayarak Türklerin yaşadığı yerlerde yayılmıştır. XIII. Yüzyılda Anadolu'ya da

bağlıyorlardı. Ahmet Yesevi'nin Ata diye anılan bir takım halifeleri ile kendilerine bir bağlantı kurmaya ve onunla bağlantılı olduklarını iddia ediyorlardı. (Köprülü 1979: 165) “Abdal” kelimesinin unvan olarak kullanılmasının dışında bazı kavim ve zümrelere isim olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda bulunduğu çoğu yerleşim birimlerine de ismini verdiğini görmekteyiz. Yani Etnoloji ve Topoloji açısından da incelenebilir. Günümüzde Ankara, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Samsun, Tokat, Sinop, Trabzon, Antep, Kastamonu, Kayseri, Giresun, Mersin, Manisa, Malatya, Van ve Yozgat illerinin içinde “abdalları” adını taşıyan yüzlerce köy bulunmaktadır. (Köprülü 1988: 62) Bu da bize kolonizatör Türk dervişlerinin bazılarının “abdalları” lakabını taşıdığını ve gelip yerleştiği yerlere de kurdukları zaviyelerle birlikte adlarını verdiklerini görüyoruz. Konumuz dolayısı ile incelediğimiz Abdal Ata köyü ve zaviyesi buna güzel bir örnek oluşturmaktadır.

“Abdal” kelimesini incelerken Abdalan-ı Rumdan da bahsetmemiz gerekir. Âşık Paşazade eserinde Anadolu'nun dini, iktisadi, siyasi hayatında büyük rol oynayan ve Anadolu'nun şekillenmesinde önemli etkileri olan dört zümreden biri olan Abdalan-ı Rumlardan³⁵ genişçe bahsetmektedir. Şüphesiz ki ,bu dört zümreden biri olan Abdalan-ı Rum, diğer adıyla Rum Abdalları konumuz açısından önemlidir. Abdalan-ı Rumların en etkili oldukları yerler köyler ve uçlarda yaşayan Türkmenler olmuştur. (Köprülü 1970: 141)

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşundan sonra Yeseviye ve Kalenderiyye³⁶ gibi tarikatlarla Türkmenler arasında Alevi-Batini çekişmeleri

girmiştir. Ahmet Yesevi'nin Horasan Melametiye ve Türkistan ve Seyhun havasisindeki şii hareketlerinin etkisinde altında geniş bir tasavvuf felsefesine sahip olduğu düşünülebilir. Ahmet Yesevi ve Yesevi tarikatı hakkında Türk muhitinde kurulmuş bir Türk sufisinin kurduğu ilk büyük Türk tarikatı diyebiliriz. (Köprülü 1950: 210-215)

³⁵ Abdalan-ı Rum dediğimiz bu zümre daha çok Horasan Erenleri ismi ile anılan Türk Dervişleridir. Aynı zamanda, çoğu kaynaklarda da bu isim ile anılmaktadırlar. XIV. Yüzyıl Anadolu'sunda önemli yer edinen dini ve içtimai konularda da Anadolu'yu etkileyen zümrenin adı abdallar ya da baba lakabı ile de kullanılmıştır. Bu zümrenin o zamanki Osmanlı hükümdarları ile harplere iştirak edip başarılı oldukları yazılmaktadır. (Köprülü 1999:94)

³⁶ Kalenderilik, bu tarikat Alevi inancına dayanan Hindistan, Orta Asya, İran, Mısır, Irak, Suriye ve Selçuklular zamanında Anadolu'da yaygın olan bir tarikattır. Bu tarikatın her türlü dünya malından uzak olup, gösterişe önem vermeyen abdal ve cavlak denen dervişleri olan her şeyden arınacaklarını düşünerek, saç, sakal ve kaşlarını kazıttıkları bilinmektedir. Hasan, Hüseyin, Fatma, Ali, Muhammed diye zikrederek sadaka ile geçinmekteydiler. Bu tarikat Mevlevilik, Bayramilik ve Melamilik gibi tarikatları zaman zaman etkilemiştir. (Ayverdi 2011:1549)

olmuştur. Bazı etmenlerin tesiriyle de XIII. Yüzyılda Anadolu’da Babailer İsyanı³⁷ yaşanmıştır. Babailer İsyanı, siyasi ve sosyal bir isyan olarak o dönem Anadolusunu çok etkilemiştir. Kalenderi ve Haydari tarikatlarına mensup bir takım babaların Anadolu’da Türkmen boyları arasında gerçekleştirdikleri bu isyan ilk dini ve siyasi isyan niteliğini taşımaktadır. (Köprülü 2005: 36) Babailer İsyanının merkezi Amasya idi. Amasya’ya gelip yerleşen bir Türkmen babası olan Baba İlyas³⁸ ve onun halifesi Baba İshak³⁹ ,önce peygamberliğini ilan etti ve sonra da Selçuklu yönetimine karşı ayaklandı. Baba İshak, etrafına topladığı Türkmenlerle birlikte etrafı yağmalamaya başladı. Selçuklu hükümetini uzun süre zorlayan bu isyan, nihayet 1240 yılında ve halifesi Baba İshak’ın Amasya’da yakalanıp idam edilmesiyle son buldu. (Ocak 2000: 31) Köprülü’ye göre Anadolu Abdalları (Abdalan-ı Rum) da Babailik cereyanının daha sonraki görüntüsüdür. Bu zümrenin kuruluş yıllarından itibaren diğer zümrelerle Bacıyan-ı Rum ve ahillerle birlikte devlete büyük hizmetleri olmuştur. (Köprülü 1988: 61) XIV. Yüzyıldaki Babai hareketinin devamı olarak Rum Abdallarını görmekteyiz. Rum Abdallarının XIII. Yüzyılda gördüğümüz Yesevi, Kalenderi, Haydari ve Vefai dervişlerinden farklı olmadıkları görülmektedir. Rum Abdallarının inanç yönünden de Babailerin halefleri olduklarını söyleyebiliriz. Rum Abdalları, Osmanlıların kendilerine yaptırdıkları zaviyelerde⁴⁰ birçok müridler yetiştirmekteydiler. Onların yetiştirdiği bu müridler ilk Bektaşî diyebileceğimiz kimseler idi. (Ocak 2000: 215) Bu arada, XIII. Yüzyılda bile Bektaşî Abdalları tabirinin yayıldığını belirtmek gerekmektedir⁴¹. Aynı zamanda “Bektaşî” tabiri ile “Abdal” tabirinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Daha sonraları

³⁷ Babailer İsyanı ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız (Ocak 2000)

³⁸ Baba İlyas, 1240 yılındaki Anadolu Selçuklu Devleti’ne karşı hazırlanan isyanın lideri olmakla birlikte bu siyasi ve içtimai harekete adını da vermiştir. Anadolu’da oluşan ilk gayri Sünni hadisenin de şeyhidir. (Ocak 1991:368)

³⁹ Babailer İsyanı, yani büyük Türkmen ayaklanması, 1240 yılında Anadolu Selçuklu devletine karşı hazırlanan bir ayaklanmadır ki, Baba İlyas adına hareketi yönetmiş olan bir Türkmen şeyhidir. (Ocak 1991:368)

⁴⁰ Osmanlıların ilk devirlerinde Rum Abdallarının kurdukları zaviyeleri Bektaşîliğin başlangıcı sayılabilir. Evliya Çelebi Seyahatname’sinde ziyaret ettiği Rum Abdallarının zaviyelerinin ilk kurucuları için “Fukaray-ı Bektaşîyandır” demektedir. Demek ki Evliya Çelebi’nin yaşadığı dönem(XVII) Rum Abdallarına ait bütün zaviye ve tekkeler Bektaşîlik içine alınmıştı. (Ocak 2000: 216)

⁴¹ Bektaşîlik ve Rum Abdalları arasındaki bağlantılar sebebiyle Abdalan-ı Rum teriminin XVI. Yüzyıldan itibaren Bektaşî edebiyatında kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle Vilayetnamede Hacı Bektaşî müritleri için Abdal tabirinin kullanılması dikkat çekmektedir. Ahmed Yesevi tarafından Hacı Bektaşî Veli de Rum abdallarının başı olarak gösterilmektedir. (Ocak 2000: 216)

eski Abdal türbe ve tekkelerinin Bektaşîler tarafından ele geçirildiği görülmektedir. (Köprülü 1988: 61)

Bu bilgiler ışığı altında, Abdal Ata'nın da Abdalan-ı Rumlardan olması kaçınılmazdır. Çünkü yukarıda yapılan açıklamalarla birlikte Rum Abdallarının köylerde veyahut uç bölgelerde kurulması ve tarihi süreçlerde oynadıkları rol bakımından da bilgiler birbirini doğrular niteliktedir. Abdal Ata'nın da XV. ve XVI. Yüzyıllarda yaşamış vakıf sahibi bir derviş olduğu bilinmektedir. Abdal Ata'nın, Musa Abdal'a ve dolayısıyla Hacı Bektaşî Veli'ye⁴² mensup Rum Abdalları ile ilgisi kesin görülmektedir. (Kurt 1995: 231) Abdal Ata Zaviyesi ile ilgili olarak elimizde bulunan bir belge de zaviyenin bir Bektaşî zaviyesi olduğunu göstermektedir. 1213H-1803M senesine ait bu vesikada Abdal Ata Zaviyesi için “*Çorum'da Tarikat-ı Bektaşîye'den ve azizlerden Abdal Ata Zaviyesi.....*” denmektedir.⁴³ Bu yüzden Abdal Ata'nın mensup olduğu tarikat olarak Bektaşî tarikatına işaret ettiğini görmekteyiz. Ayrıca Âşık Paşazade'nin eserinde belirtmiş olduğu Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli payı olan Abdalan-ı Rumlardan olması da muhtemeldir. Çünkü Rum Abdalları tarafından tesis edilen zaviyelerde Bektaşîliğin oluştuğu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin XIV. Yüzyılda Rum Abdallarının herhangi birinin zaviyesini ziyaret ettiğinde ilk kurucusu hakkında “Fukaray-ı Bektaşîyandır” demektedir. O zamanlara bakıldığında Rum Abdallarına ait hemen hemen bütün zaviye ve tekkeler Bektaşîlik içinde yer alıyordu. (Ocak 2000: 216) Abdal Ata'nın adından da anlaşılacağı üzere Abdal olması ve belgelerinde Abdal Ata'nın ve zaviyesinin Bektaşî olduğunu yazması bize Abdal Ata'nın zaviyesi ile birlikte bu tarikatın içinde olduğunu göstermektedir.

Abdal Ata Zaviyesi ile birlikte Çorum'da kurulan ve hemen hemen aynı faaliyetler içerisinde bulunan diğer Bektaşî zaviyelerinin bazıları ise şunlardır:

⁴² Hacı Bektaşî Veli, XIV. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğunda özellikle XV.-XIX. Yüzyıllarda dini ve siyasi bir güce sahip olan II. Mahmut tarafından yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırılan Abdülaziz zamanında tekrar ortaya çıkan tarikatların kaldırılmasına kadar devam eden Bektaşîye tarikatının şeyhidir. (M.F. Köprülü, 1979: 461) XIV. Yüzyılda Anadolu'da haydariler kalenderiler ve abdallar gibi heteredoks tarikatlarla meydana gelen Bektaşîlik XV.-XVI. Yüzyıllarda yeniçerilerin dini haline gelmiş devletin himayesine girmiş esas akideleri kendisine benzeyen batini dervişlerini de kendi bünyesinde barındırmıştır. XIV. Yüzyılda Rum gazileri ve askeri tayfalar içinde de yayılmıştır. (Köprülü 1979: 461)

⁴³ BOA, Cevdet Evkaf, 159/7934.

Koyun Baba başta olmak üzere Seydim Sultan, Balım Sultan, Şeyh Âşık, Abdalbodur, Demirşeyhi⁴⁴ sayabiliriz. Bu zaviyeler, XIII. Yüzyıllarda kırsal kesimlerde kurulmuş olup, devletten himaye ve destek görmüş zengin vakıf arazilerine sahip olmuşlardır. Bu zaviyeler XIII. Yüzyıldan itibaren tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (Haksever 2008: 68) XIII. Yüzyılın başlarından itibaren Çorum'da kurulup faaliyetlerini sürdüren Bektaşî zaviyeleri ve Bektaşî temsilcilerinden Karadonlu Can Baba başta olmak üzere Zile'de metfun Şeyh Nusret Efendi'nin Halifelerinden Ümit Halife, Esved-i Yemeni diye meşhur Arap Dede ve Şeyh Sadrettin gibi zatları sayabiliriz. Bu zatlar Anadolu'nun fethiyle Çorum ve çevresine yerleşmiş ve bölgenin İslamlaşmasının da ve yeni gelen muhacirlerin yerleşmesinde de etkili olmuşlardır. Bu zatlardan bazılarının zaviyeleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Şeyh ve dervişlerin unvanları içerisinde yer alan Abdal, Baba⁴⁵, Ata gibi unvanlar XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda yaygın olarak kullanılmaktaydı. “Ata” kelimesi ile “baba” kelimesi aynı manada kullanılabilirdi. “Baba” kelimesi aynı zamanda Türkçe bir kelimedir. Genellikle Babai ve Bektaşîler tarafından çok kullanıldığını görmekteyiz. Adın önüne gelebildiği gibi sonuna da gelmektedir. Örneğin, Baba İlyas, Baba İshak, Baba Saltuk ya da Saltuk Baba, İlyas Baba şeklinde kullanılmışlardır.

Abdal Ata'nın isimlerini inceledikten sonra şöyle bir sonuca varabilir miyiz ? XIII. Yüzyılda Anadolu'ya akın eden Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde tasavvuf ehlinin, payı büyük olmuştur. Bu şeyh ve dervişlerin birçok ad ve lakap kullandıkları görülmektedir. Acaba Abdal Ata'nın bu isimlerin dışında başka bir ismi var mıydı? Neden hep bu isimle anıldı gibi sorular da aklımıza takılmaktadır. Fakat herhangi bir belgede bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlayamıyoruz. Abdal Ata'nın da diğer erenler gibi bu isimlerle ve lakaplarla anılmasını olağan karşılıyoruz. Bunlar ata, abdal, baba ve sultan gibi lakaplardır.

⁴⁴ Çorum'da kurulan Bektaşî zaviyeleri ve onların tarihi süreçlerdeki fonksiyonları için bkz. (Haksever: 2008)

⁴⁵ Abdal ve Baba lakapları kendilerini dünya ilgilerinden kurtararak Allah yoluna adanmış evliya zümresi içinde yer alan sufiler ya da erenler için kullanılır. Baba lakabı genellikle Sünni ve şii tasavvuf çevrelerinin ortaklaşa kullandığı bir lakaptır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. (Uludağ 1988a-Uludağ 1988b)

Abdal Ata'nın da bir zaviye kurup, köye ve zaviyeye adını vermesi çevresinde aziz sayılıp önemli bir şeyh haline gelmesi bu göçler sonucunda meydana gelmiştir.

Nitekim Anadolu'da İslamiyet ve Tasavvuf yayılırken, bu şeyh ve dervişler gittikleri yerlere de Türk adlarını koyduklarını görmekteyiz. Abdal Ata köyünün etrafında öyle köy adları vardır ki, hemen hemen hepsi Türkçedir.⁴⁶ Buralara bu adların verilmesi, bu adları veren kişilerin Türk olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca yer isimlerinin oluşmasında dini yaşantıların da rol oynadığı, bu hayatın izlerinin hem şahıslara hem de yerlere yansıdığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra İslam dini ve tasavvufi hayatının izlerini taşıırken az da olsa Hristiyanlığın izlerini taşıyan isimlere de rastlamaktayız. Birkaç örnek verecek olursak, Şeyhler, Şeyh Emirşah, Ağça Mescid, Ağça Kilise, Kafır Deresi gibi. (Erpolat 2008: 724)

Abdal Ata'nın ismini incelerken “Abdal” ve “Ata” kelimelerinden başka Osmanlı arşiv belgeleri ve Çorum Şer'iyye Sicillerinde bu isimlerin yanında “Sultan” adına da rastlamaktayız. Aynı zamanda köyün isminin de şeyhe nispeten ona verilen bu unvanlarla birlikte anıldığını görüyoruz. Durum böyle olunca, Abdal Ata Zaviyesi'nin vakıfları da Ata Sultan Vakfı olarak geçmektedir. Abdal Ata için Abdal Ata Sultan, köy için Ata Sultan Karyesi, vakıf için de Ata Sultan Vakfı denildiğini belgelerden öğrenmiş oluyoruz.⁴⁷ “Sultan” adını incelediğimizde hükümdarlar için kullanılmasının yanında, bazı din ve tasavvuf büyüklerine de manevi saltanatları dolayısı ile bu unvanın verildiğini görmekteyiz. (Ayverdi 2011: 2894) Ayrıca bazı Bektaşî büyüklerine de bu unvanın verildiği bilinmektedir. (Devellioğlu 1993.963) Buradan hareketle Abdal Ata'nın da bu unvanı Bektaşî şeyhi olması dolayısıyla aldığını düşünmekteyiz. Bunların dışında Abdal Ata'nın torunları için de “seyyid” lakabının kullanıldığını görmekteyiz. “Seyyid” kelimesinin anlamına baktığımız zaman biliyoruz ki, “Seyyid”, Hazreti Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılan

⁴⁶ Bu adlara örnek verecek olursak Abdalbodu, Acıpınar, Agaçkaya, Ahililyas, Balımsultan, Beydili, Cerit, Cörümveran, Çayhatap, Çalica, Eşençay, Elmalı, Gelhayır, Eymirikebir, Gürcü, Hacipaşa, Hamdiköy, İnalözü, Kadıkırı, Kavacık, Maza, Kırkdilim, Mislerovacı, Paşaköy, Salur, Seydimsultan, Şekerbey, Tatar, Sarıseyh, Tarhan, Türkayşe, Yenice, Yoğunpelit, Büyükläçin, Sarayözü, Mescitli, Yeniçamlıca ve daha çok köy adı sayabiliriz. (Köseoğlu 2009: 101-102) Bu köyler Çorum'da kurulmuş olan köylerden sadece birkaç köyün adıdır. Bu köylere şöyle bir baktığımızda aynı isimle halen varlıklarını sürdüren köyler azımsanamayacak kadar çoktur. Yani Yüzyıllar öncesi kurulan bu köyler uzun yıllar ayakta kalarak günümüze kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir.

⁴⁷ BOA. ML.VRD.TMT.d, 00534.; ,BOA.,11538 ; ÇŞS, 7-144.

bir unvandır. Yine aynı şekilde Hazreti Muhammed'in torunu Hazreti Hasan'ın soyundan gelenler için de kullanılmaktadır. (Pakalın 1993: 948)

Çorum Şer'iyye Sicillerinde Abdal Ata'dan bahsederken "kuddise sırruhü'l-aziz" ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin ,15 Zilkade 1294 (H) tarihli belgede "*Çorum kazasına tabi Yakacık karyesinde medfun Ata Sultan kuddise sırruhü'l-aziz hazretleri Vakfı'nın.....*" diye geçtiğini görüyoruz.⁴⁸ Kuddise sırruhü'l-aziz kelimesini inceleyecek olursak, kuddise'nin sırrı takdis olunsun, mukaddes olunsun anlamında ermiş kişiler için kullanıldığını görmekteyiz. Aynı zamanda Kuddise sırruhu'nun da dua maksadıyla kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Aziz kelimesine baktığımızda da bu kelimenin de maddi ve manevi hayatıyla insanlığa örnek olmuş eren ve veliler için kullanıldığını öğreniyoruz. (Ayverdi 2011: 249) Bu ifadenin Türkçe karşılığı "Allah sırrını aziz etsin" manasındadır diyebiliriz. Demek ki Abdal Ata azizlerden sayılan bir zaviye şeyhi olduğu ve saygıdeğer ermişlerden sayıldığı için bu ifadeyle anılmaktadır.

Abdal Ata'nın dini hüviyeti hakkında araştırma yaparken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde zaviyenin Bektaşî zaviyesi olduğu belirtilmektedir. Abdal Ata'nın Bektaşî şeyhi olması dini kimliğini kesin olarak ortaya koymamıza yeterli midir? Çorum'da kurulan Bektaşî Zaviyelerinde dikkatimizi çeken, bir hususda Abdal Ata Zaviyesi'nde olduğu gibi, kurulduğu yer halkının Sünnilerden oluşmasıdır. Bazı zaviyelerde ise kuruldukları yerlerdeki halkın inanç yapılarında Sünni unsurların olmamasıdır. Buradan da şöyle bir sonuç çıkartabiliriz; Çorum ve çevresinde Hacı Bektaşî Veli'yi takip edenlerin Sünni olmadıklarını söyleyemeyeceğimiz gibi Sünni esaslara bağlı olmadıklarını da söyleyemeyiz. (Haksever 1988: 86) Bu konuda örnek verecek olursak, Evliya Çelebi Çorum'da ziyaret ettiği Osmancık Bektaşîleri hakkında şu yorumu yapar: Osmancık Bektaşîlerinin diğer Bektaşîler gibi olmadıklarını, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat namaz kıldıklarını söylemektedir. (Okumuş 2008: 123) Ayrıca Evliya Çelebi Çorum Tekkeleri hakkında toplam üç adet tekkesi var demektedir. Hâlbuki Çorum da üçten

⁴⁸ ÇŞS, 7-139.

fazla tekke bulunmaktadır. Öyle anlaşıyor ki Evliya Çelebi kendince önemli gördüğü ya da rastgele gördüğü tekkelerden bahsetmektedir.⁴⁹

Abdal Ata ve sülalesinin bu köye ne zaman ve nasıl geldiği hakkında tam olarak bilgilere sahip değiliz. En erken tarihli vesikadan, köyün 822H/1418M tarihlerinde var olduğunu ve Yakacuk ya da Yanacuk olarak kayıtlı olduğunu görmekteyiz. Ancak 1005H/1589M bu tarihlerde Abdal Ata ismine rastlamaktayız.⁵⁰

Neşet Köseoğlu'nun "Çorum Köyleri" adlı makalesinde yayınladığı belgeden de anlaşılaacağı üzere bu köyün adı 900H/1000H yıllarına kadar "Yakacuk ya da Yanacuk" olarak geçmektedir. Bu tarihlerden sonra ise zaviyesi ve camisi bulunan Abdal Ata ile anılmaya başlamıştır. En eski vesika olan 822H/1419M tarihli vesika da Abdal Ata'nın torunu olan İlyas bin Şeyh Mahmut bin Abdal Ata bin Şeyh Toklu bin Abdulburhan Şeyh Beyazıd'dan ve kardeşlerinden aldığı araziye zaviyeye vakfetmiştir. Ayrıca vakfiyede adı geçen İlyas'ın babası Şeyh Mahmud Burhan'ın mezarı, şu an Abdal Ata türbesinde bulunmaktadır. Gülru Necipoğlu yayınladığı eserinde, türbede yatan dört zatı şu şekilde sıralamaktadır; Şeyh Mahmud Burhan, Recep Dede, Emir Seyyid, Abdal Ata. (Dündar 2007: 967) Zaviye Abdal Ata zamanında yapıldığına göre, bu sülalenin 150-200 yıl önce 600H/1204M tarihlerinde köyde oldukları anlaşılmaktadır. İlyas'ın bu köye daha önce gelmiş olması gerekmektedir. Çünkü araziye aldığı adam Beyazıd'dır. Vesikadan anlaşılaacağı üzere Beyazıd bu sülaleden önce bu köyde bulunmaktadır. (Köseoğlu 1939: 427)

Zaviyenin esas kurucusunun Abdal Ata olduğu görülmektedir. Böyle olunca da onun ölümünden sonra bu köye onun adının verildiği sonucuna varmaktayız. Ancak Abdal Ata Zaviyesi'nin bir kitabesi olmadığı için esas kurucusunun kim olduğunu tam olarak anlayamıyoruz. Fakat zaviyenin XIV. Yüzyıl içinde var olduğunu ve çevresinde tanınmış velilerden biri olarak şeyh Abdal Ata'nın da bu

⁴⁹ Evliya Çelebi, Çorum'un ünlü Bektaşî zaviyelerinden olan Koyun Baba hakkında seyahatnamesinde şu sözlerle yer verir: "Mahzen'i-i sırrı-ı Hazret-i Koyun Baba", Bütün Bektaşîler halk arasında yerilirlir ama Koyun Baba fukaraları kuzu gibi meler yumuşak huyludurlar, kötülüklerden kaçınırlar Hakk'ı bilir, ehl-i sünnet ve'l cemaat namaz kılan insanlardır der ve Koyun Baba türbesinin çok büyük bir türbe olduğunu söyleyerek onu över. (Okumuş 2007: 123)

⁵⁰ 822H/1418M tarihli olan bu vakfiyede köyün daha önceden mevcut olduğu anlaşıyor. Köyün etrafında Horasan Tepe, Sarı Tepe adlı yerlerin bulunduğu görülmektedir. Bu höyüklerden çıkan seramikler ve taşlara bakılacak olursa bu köyün Bizanslılarda, Romalılarda hatta daha önceki devirlerde mevcut olduğu söylenebilir. (Anakök 1950: 59)

zaviyenin Şeyhi olduğunu biliyoruz. Netice itibarıyla Abdal Ata'nın hayatının büyük bölümünü bugün Abdal Ata olarak anılan bu köyde ve zaviyesinde geçirdiği aşikârdır. Abdal Ata'dan önce buraya dedelerinin geldiğini de vesikalar sayesinde öğrenmiş oluyoruz.

Abdal Ata'nın ne işle meşgul olduğu hakkında belgelere bakıyoruz. Fakat belgelerden anladığımız kadarıyla Abdal Ata'nın ne iş yaptığı ile ilgili bir malumata rastlamıyoruz. Ama diyebiliriz ki genellikle köylerdeki zaviyeler çiftçilikle uğraştığına göre Abdal Ata da bu zaviyenin şeyhi olduğuna göre o da büyük olasılıkla çiftçilikle uğraşmaktaydı. Ayrıca çevirmiş olduğumuz Abdal Ata köyüne ait temettuat defterinde de köydeki geçimin çiftçilikle sağlanmış olduğu gözükmemektedir.⁵¹

844H/1140M tarihinde İlyas'ın kardeşi Şeyh bin Seyyid Mehmet eski adı Divan-i Devlet diğer adıyla Sincan Divanı denilen yeri, Emirü'l-kebir olarak vasıflandırılan mukaddem Davud adlı şahıstan almıştır. Bu yerin adı Davudlar Mezarlığı olarak anılmaya devam etmiştir. Davud'un dedesinin kabrinin burada bulunmasıyla bu adı almış olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki Abdal Ata Zaviyesi ve köyü kurulduğu yerin bilinen en eski sahibi söz konusu olan Davud ve sülalesi olarak açığa çıkmaktadır. (Köseoğlu 1939: 427)

Abdal Ata'nın doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte dedelerinin XIII. Yüzyılın başlarında Anadolu'ya göçüp gelen derviş ve şeyhlerden oldukları düşünülebilir. Çorum yöresine gelip, o zamanki adıyla Yakacık köyüne aileleriyle yerleştiklerini düşünmek olağandır.⁵² Neşet Köseoğlu'nun verdiği bilgilerden hareketle 822H/1419M tarihli vakfiyede Abdal Ata'nın torunlarından olan Şeyh İlyas'dan öncekileri şöyle sıralamaktadır: “İlyas bin Mahmud bin Burhan el Müşterir bin-Abdal Ata” yani Abdal Ata diye anılan Şeyh Burhanoglu Şeyh Mahmud oğlu Şeyh İlyas'dır. Bu sayede Abdal Ata'ya ulaşabilmekteyiz. (Köseoğlu 1939: 424) Zaviye, vakıf ve zaviyeye bağlı diğer müessese görevlilerinin genellikle kurucu şeyh ailelerine mensup olması, sülaleyi çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Abdal Ata sülalesini Neşet Köseoğlu şu şekilde tespit etmiştir.

⁵¹ BOA.,ML.VRD.TMT.d.,00534.

⁵² Bu tip gelişmeler için bkz. (Barkan 1942)

Abdal Burhan

I

Şeyh Toklu

I

Abdal Ata

I

Şeyh Mahmud

I

Şeyh İlyas-----Şeyh Recep

Seyyid Ali-----Seyyid Mehmed

Şeyh İbrahim

Abdal Ata, Anadolu'da bulunan diğer şeyh ve dervişler gibi bu köye gelip yerleşmiş ve zaviyesini kurmuştur. Daha sonra bu köye evler yapıp çiftçilikle uğraşmıştır diyebiliriz. Ölünceye kadar da burada yaşamış ve türbesi de buradadır. Döneminin ünlü bir şeyhi olduğu kesindir. Çünkü halen türbesi önemini korumaktadır.

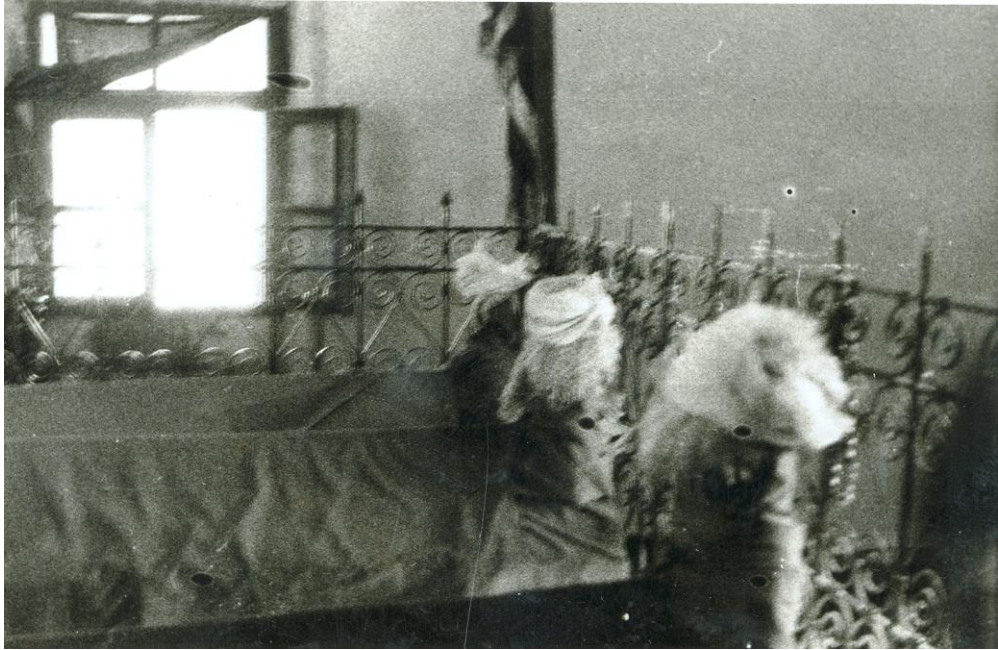
Şeyh ve dervişler için halk arasında çeşitli rivayetler vardır.⁵³ Bu rivayetlerden Abdal Ata da payını almıştır.⁵⁴ Bu rivayetlere göre Abdal Ata sağlığında da öldükten sonra da halk tarafından bir veli ve mübarek bir zat olarak

⁵³ Rivayetler, tekke ve zaviyelerin olmazsa olmazı gibi olmuşlardır. Anadolu'daki çok eski inançların daha sonraki devirlere ulaşması, daha sonra hristiyanlaşması ve Türklerle İslamlaşması ve tarihi şahsiyetlerin eren ve veli gibi bunları menkıbeleriyle karışması, çok rastlanan bir durumdur. Anadolu'nun Türleşmesi ve İslamlaşması için böyle inançların karışarak sağlam ve manevi bir yönü ortaya çıkmaktadır. (Eyice1969: 289) Bu konuyla ilgili olarak bkz. (Köprülü 1981; Ocak 2006; Ocak 1995)

⁵⁴ Zaviye ve Abdal Ata hakkında köyde anlatılan rivayetlerden bir tanesi şöyledir. Köylülerin anlattığına göre Abdal Ata padişahın zaviye için para ister. Padişah parayı vermez. Bir müddet sonra padişah hastalanır. Abdal Ata'yı yanını çağırır. Abdal Ata'ya haber vermek için geldiklerinde onu fırın içinde zikrederken bulurlar. Padişaha olayı anlatırlar. Padişah bu olaydan çok etkilenir. Abdal Ata'ya ne istediğini sorar. O da padişahın mutfak yaptırmak için para ister. Padişah da bunun üzerine altmış iki köyün gelirini Abdal Ata'ya vakfeder.

kabul görmüştür. Onun adı etrafında menkıbelerin olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁵

Sonuç olarak, Abdal Ata, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Çorum'un, eski adıyla Yakacuk ya da Yanacuk yeni adıyla Abdal Ata köyünde yaşamış vakıf sahibi bir şeyhtir. Abdal Ata'nın, evliya ve keramet sahibi bir veli olduğuna inanılmış, adına bir takım menkıbeler teşekkül etmiştir. Şimdi kendi adıyla anılan bu köyde caminin yanına bitişik türbede üç zat ile birlikte yatmaktadır. (Resim 1) Türbe o yöredeki önemini korumaktadır. Bu türbe Bir ziyaretgâh olarak görülmektedir. Birçok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Abdal Ata vefatından bu yana şöhretini korumuştur. Kısaca, Abdal Ata, zaviyeye ve bulunduğu köye adını veren, tahminen XIII. Yüzyılda Anadolu'ya gelen ve Hacı Bektaşî Veli'den feyz alan Horasan erenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 1- Ziyarete gelenlerin uğrak yeri olan türbede yatan zatlara ait sandukalar (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

⁵⁵ Osmanlının kuruluş döneminde dervişlerin en derin etkileri halk üzerindedir. Osman Gazi'nin rüyası halen toplum tarafından bilinmekte derviş menkıbeleri de halkın dilindedir. Bu gibi etkiler türbeler etrafında da yaşanmaktadır. İnsanlar yüzyıllardır derviş türbelerini ziyaret etmektedirler. (Erginli 2002: 112) Rivayetlerden bahsederken gözden kaçırmamız gereken şeyler vardır. Bu rivayetlerin varoluş sebeplerini anlamamız için bu rivayetleri günümüz koşullarında değil de o dönemin koşullarında ele almalıyız.

B- ABDAL ATA KÖYÜ

Abdal Ata Köyü XII. Yüzyıl Anadolu'sunda önemli rol oynayan zaviyelerdendir. Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi konusunda burada kurulan zaviyesi ise birlikte önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü, Anadolu şeyh ve dervişlerin akınına uğradıktan sonra ıssız yerler ve yol kenarların devlet politikasıyla birlikte şenlendirilmesi ve iskân edilmesiyle nüfus yerleşmeleri sağlamaya başlandı. Köyün de bu çerçevede bu politikada yerini almış olduğunu görüyoruz. Abdal Ata Zaviyesi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sırasında kurulmuş olan diğer zaviyelerle benzeri görevleri yapmış, gelip geçenlere hizmet etmiş ve köy onun adıyla anılmıştır. Bu köyün, Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan diğer tekke ve zaviyeleri gibi Anadolu'ya önemli hizmeti geçmiş, zaviyesiyle üne kavuşmuştur.

Abdal Ata köyü Çorum'un en eski yerleşim birimlerinden biridir. Romalılardan günümüze kadar varlığını korumuştur. Eski bir köy olduğu için Abdal Ata'nın kuruluş tarihini tam olarak veremiyoruz.

Köyün etrafı tamamen ören yeridir. Etrafında Horasan tepe, Sarı tepe adlı höyükler bulunmaktadır. Bu ören yerlerinden çıkarılan çeşitli seramikler, haç işaretleri ve çiçekli lahitler bu köyün tarihi hakkında bize bilgi vermektedir. Çıkan bu eşyalardan bu köyün Roma ve Bizanslılar ve hatta daha önceki devirlerde bile mevcut olduğunu söyleyebiliriz. (Anakök 1950: 59) Bizans döneminden kaldığı anlaşılan bu çiçekli lahitler, zaviye ve cami yapılırken kullanılmışlardır. Köyün inşası sırasında bu taşlardan fazlasıyla istifade edildiği anlaşılmaktadır. O zaman diyebiliriz ki; köyün tarihi, Türklerden önce başlamıştır. Fakat köyün tam olarak kuruluş tarihine ve o zamanlardaki adına ve olaylara tam olarak vakıf değiliz.

Abdal Ata Zaviyesinin bulunduğu köyün yerleşim birimi olarak çok daha önceleri var olduğunu tespit ettikten sonra, bu köyün adının zaviye kurulmadan önce Yakacuk ya da Yanacık olarak kullanıldığını öğreniyoruz. XVI. Yüzyılın sonlarına kadar bu isimle anılmıştır. Köyle ilgili olarak incelediğimiz, köye ait 1845 tarihli temettuat defterinde köy 57 hane ve 353 kişi olarak kayıtlıdır.⁵⁶ Bu köyün kuruluş

⁵⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d 000534.

tarihinin çok eskilere dayandığı, buranın ilk sahiplerinden birinin de Bizanslılar olduğunu öğrenmiştik. İşte bu bilgilerin de ışığı altında bazı rivayetlerden örnek verebiliriz: Anlatılanlara göre Abdal Ata bu köye gelmeden önce, bu köyde bir kilise var imiş. Bu da bizi burada daha önce hristyanların yaşadığını gösterir. Şimdiki caminin yerinde olan bu kilise yıkılarak yerine cami yapılmış olduğu halk arasında söylenen rivayetlerdendir. Fakat şimdiki eski caminin bazı taşlarında rastladığımız haç işaretleri ve kullanılan ve eski dönemlere ait olan bazı taşlar (Resim-2,3) bu rivayeti doğrulamaktadır.⁵⁷

Resim 2- Eski dönemlere ait taşlara örnek (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 3- Eski dönemlere ait taşlara diğer bir örnek (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

⁵⁷ Bizce de Abdal Ata zaviyesinin yerinde daha önceden kilise olması ve öncesinde Bizans'a ait eşyaların çıkması burada Bizans'a ait bir kilisenin yapılmış olduğunu ispat ediyor.

Kuruluşu ve yerleşme yeri olarak çok eski olan bu köy bu ifadelerden yola çıkarak sürekli olarak kullanılan ve yaşanan bir yer olmuş ve tarihte çeşitli halklara ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli halkların inançlarıyla isim değişiklikleri yaşamış ve günümüze kadar gelmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sırasında da eski önemini korumuş ve zaviye inşa edilerek zaviyeli bir köy haline gelmiştir.⁵⁸

Anadolu Türkleşirken ve İslamlaşırken yollar üzerindeki terk edilmiş manastırlar ve harabelerin, şenlendirme, imar ve iskân politikasına uygun olarak buraların zaviye haline getirildiği bilinmektedir. (Barkan 1942: 359) Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için önemli görevler üstlenen şeyh ve dervişler, gittikleri yerleri imar ve iskân etmişler aynı zamanda da kurdukları köylere de kendi adlarını vermişlerdir. Anadolu coğrafyasını şöyle bir incelemeye kalktığımız zaman, çoğu köylerin zaviye ya da tekke kurucularının adıyla anıldığını görmekteyiz. Konumuz dolayısıyla da Abdal Ata bunun en güzel örneğidir.

822H/1419M tarihli vesikadan bu köyün bu tarihlerde mevcut olduğunu anlıyoruz. Bu vesikada köyün adının Yakacuk olarak geçtiğini biliyoruz. Bu vesika elimizdeki en eski tarihli vesikadır. Bu tarihlerden sonra ilk olarak 1005H tarihinde Abdal Ata ismine rastlamaktayız. (Köseoğlu 2009: 399) Zaviyenin Abdal Ata zamanında yapılıp onun namına izafe edildiği düşünülürse bu sülalenin bu köye daha önce geldiğini anlamaktayız.

Abdal Ata köyü bugün Çorum'a bağlı 640 nüfuslu, yaklaşık 18 km uzaklıkta şehrin güneyinde bulunmaktadır. Abdal Ata, bu köyde diğer 3 zat ile birlikte taştan kargir olarak yapılmış caminin bitişiğindeki türbede yatmaktadır. (Ali İzzet Efendi 2007: 44)

Abdal Ata türbesinin ve camisinin çeşitli yerlerinde çeşitli zamanlarda yazılmış yazılar bulunmaktadır. Yazılardan bir tanesinde 1029H/1619M baharında yağın bir yağmur anlatılmaktadır. Bu yazıya göre, bu yağmurda köyü sel basmış ve

⁵⁸ Bu konuda Anadolu'daki örnekleri çoğaltabiliriz. (Eyice1969.226) Abdal Ata Zaviyesi'nin kurulmuş olduğu köy gibi Anadolu'nun çoğu yerleşim birimlerinin tarihinin çok eskilere dayandığını bilmekteyiz. Yer adları bakımından da incelendiğinde basit olarak bunlar açığa çıkmaktadır. Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sonucu birçok yerleşim biriminin adının değiştiğini görmekteyiz.

Abdal Ata camisini suyla doldurmuştur. Bütün köy sele gitmiş. Köyde sadece 3 hane kalmıştır.⁵⁹ Yaptığımız incelemeler sonucunda gerçekten de 1029H/1619M yıllarında Çorum'da çok büyük bir yağmur yağar. Bu yağmur Çorum köyleri başta olmak üzere Çorum'a çok fazla zarar verir. Sel sularının Abdal Ata Zaviyesi türbesinin üst eşiğine kadar çıktığını yazar. Hükümetin bu konuda tedbir aldığı ile ilgili herhangi bir yazıya rastlanmadığı da söylenir. (Arıncı 1941: 903) Rivayet de anlatılanlarda bu yazılar sayesinde rivayet olmaktan çıkar. Bu, zaviyenin çeşitli yerlerinde bulunan yazılardan bir tanesidir. Burada yazılan yazı ile kitaplardan ulaştığımız bu bilgilerin birbirini doğruluyor olması, bize bu yazıları tarihi bir kıymetinin olduğunu ve bir belge özelliği taşıdığının kanıtıdır. Ayrıca 1146/1720 senesinde Çorum'da çok büyük bir deprem yaşanmıştır. Çorum'un bu depremden çok zarar gördüğü bilinmektedir. Fakat köy ile ilgili bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. (Anakök 1950: 64)

Bu arada, köyün isminin bazen “tekye köy” olarak geçtiğini de görmekteyiz. Bilindiği üzere köylerinde tekke ya da zaviye bulunan köylere Anadolu'da tekke⁶⁰ ya da tekye isimleriyle deanıldığını bilmekteyiz.⁶¹

Kısaca köyün coğrafi yapısı ve tarihi hakkında bilgiler verdikten sonra Abdal Ata köyünün XIX. Yüzyıl ortalarındaki sosyal ve ekonomik yapısını incelemeye çalışacağız. Köyün sosyo-ekonomik yapısını en güzel 1844-1845M tarihli temettuat defterlerinden elde edilen veriler sayesinde değerlendirebiliyoruz. Temettuat defterleri⁶², Osmanlı Devletinin nüfus, ziraat, üretim ve vergiler gibi çalışmaların

⁵⁹ Buradan da bir rivayetle devam edecek olursak; köylü hal çareyi yardım istemekte bulmuş. O zamanlardaki ismiyle Kalehisar köyünden yardım istemişler. Çünkü o zamanlar o köyde askeriye varmış. Askerler buraya bir at heybesi dolu para ile gelmiş ve köye yardım etmişler. O tarihlerde türbede yatan 3 şahıs varmış. Bu şahısların üstü suyla dolu imiş. Bu şahısların üzerleri açılmış ve türbe ve cami eski haline getirilmiş.

⁶⁰ Tekkenin sözlük anlamı herhangi bir tarikate mensup olan derviş ya da şeyhlerin ibadetlerini ve zikirlerini yaparken tarikatlarının gerektirdiği şekilde yaşadıkları yer ve dergah olarak geçmektedir. Tekkelerin çoğu zaman dervişlerin ve uzak yoldan gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmış olduğu halde bazıları da haftanın bazı günlerinde toplanıp, zikir ve ibadet için yapılmış yerlerdi. (Ayverdi 2011.3129) Tekye'nin ise sözlük anlamı “güvenme, dayanma” ve tekke ile aynı anlama gelmekle beraber bazen tekke veya tekye olarak ifade edildiğini görmekteyiz. (Devellioğlu 1993: 1068)

⁶¹ Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için büyük hizmetleri görülen derviş ve şeyhlere hizmetleri karşılığında araziler verilmekteydi. Sayıları hiç de azımsanmayacak olan Baba, Dede, Tekke gibi köyleri içeren köy isimleri de bu dervişlerden gelmektedir. (Erginli 2002: 109)

⁶² Temettuat defterleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Güran 1998 ; Güran 2000 ; Kütükoğlu 1995; Göyünç 1979; Şener 1990; Korkmaz 2007)

temel kaynaklarıdır. Temettuat defterleri sayesinde incelediğimiz yerin zirai üretimi, hane sayısı, serveti, gelirleri ve vergileri hakkında bilgi edinmekteyiz.

Abdal Ata köyünü incelerken temettuat defterleri sayesinde köy hakkında dönem olarak 1260-1261H/1844-1845M yılları arasında temel bilgilere ulaşabilmekteyiz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Temettuat defterleri⁶³ kataloğunda yer alan 00534 numaralı Abdal Ata Sultan Karyesi Temettuat defterinden⁶⁴ faydalanılarak köyün sosyal ekonomik yapısı hakkında bilgiler edinebilmekteyiz.

Abdal Ata zaviyesine ait bu temettuat defterinin başlangıç sayfasında Çorum'un o tarihlerde Ankara'ya bağlı olmasından dolayı şöyle başlamaktadır. "Ankara Eyaleti mülhakatından Çorum kazası kuralarından Abdal Ata Sultan karyesinde mukim ahali-i İslamiyyenin arazi ve emlak temettuatlarını mübeyyin defterdir". Temettuat defterleri sayesinde incelediğimiz yerin nüfusu hakkında bilgi edinirken aynı zamanda büyüklükleri hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Şerif Korkmaz'ın yaptığı doktora çalışmasında, 1845 yılı itibariyle Çorum'un en büyük köyü, 60 hane ile Seydim köyü olup, 372 kişidir. Bu köyden sonra Abdal Ata, 54 hane ile Çorum'un o tarihlerdeki en büyük ikinci köyüdür. (Korkmaz 2007: 79)

Köyde 55 hane kayıtlıdır. Her haneye numara verilmiştir. Hanelerde verginin alındığı hane reisinin adı açıkça kaydedilmiştir. Hane reislerinin isimleri lakaplarıyla beraber kayıtlıdır. Lakaplar, bize, kişilerin sosyal statüleri ve yaptıkları işlerle ilgili bilgi vermektedir. Bu köyde, özellikle, Osman, Hüseyin, Bekir, Mustafa Memed ve İbrahim isimlerinin çok kullanılan isimler olduğunu söyleyebiliriz.

Köy bazı yerlerde 55 hane olarak kayıtlı görünse de bizim okuduğumuz defter 57 hanedir. Çünkü defterde yirmi bir numarası iki kez verilmiş olup hane

⁶³ Temettuat defterleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda tutulmuş tahrir defterlerinden daha çok bilgi vermektedirler. XIX. Yüzyıl tarihinin sosyal ve iktisadi kaynağı olarak görülen temettuatlar bu yüzyıl hakkında çok fazla bilgi vermektedirler. (Kütükoğlu 1995: 412) XIX. Yüzyılda temettuat defterleri Osmanlı'nın merkezileştirme etkinliğini artırma isteğinin Tanzimat hareketiyle birlikte vergi düzenleme çalışmalarına paralel olarak ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun çok geniş bir kesiminde aynı tarihlerde Hana esaslı ele alınarak vergi servet ve gelir dağılımını öğrenmek için yapılmış sistemli bir çalışmadır. Her ne kadar bazı eksiklikleri olsa da XIX. Yüzyılın iktisadi ve sosyal tarihi açısından önemli kaynaklardır. (Korkmaz 2008:82)

⁶⁴ Bu defter 1260-1261H/1844-1845M yılına ait olup, defterin boyutu 50x17,5 cm ebadında olup, numaralandırma sistemine göre düzenlenmiştir. Toplam 20 sayfadır. Başbakanlık Arşivi, Maliye Nezareti Temettuat defterleri (BOA., ML,VRD,TMT, d) Numara 00534.

sahipleri farklı kişilerdir. Bu şekilde hane sayısı 56'ya düşerken defterin en son sayfasında da elli beşinci haneden sonra elli yedinci hane gösterilmiştir. Bu şekilde toplam hane sayısı 57 olmaktadır. Şahısların mesleklerinin defterde hane numarasının üzerine yan olarak yazılmış olarak görüyoruz. Bu şekilde köyde yaşayan insanların geçimlerini nasıl sağladıklarını öğrenmekteyiz. Köyde 6 adet meslek tesbit edilmiştir. Köyde yapılan meslekler sırasıyla erbab-ı ziraat, bila-sanat, ırgat, çoban, imam ve hizmet-kar olarak görmektedir. Köyde en çok yapılan mesleği erbab-ı ziraat (ziraatla uğraşanlar) olarak görüyoruz. 57 hanelik köyde toplam 45 hane reisi erbab-ı ziraat olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere bu köyde başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İkinci sırada 5 hane ile bila-sanat gelmektedir. Bu da işi olmayan herhangi bir işle uğraşmayanlar için kullanılan bir meslek tanımlamasıdır. Bunu 4 hane ile ırgat izlemekte, çoban, imam ve hizmet-kar sayısı ise birer hane olmak üzere yer almaktadır. Genel olarak mesleklere baktığımız zaman köyde çiftçiliğin yoğun bir şekilde gerçekleştiğini görmektediriz.

Vergi mükellefi hane reisleri temettuat defterlerinde tek tek kaydedilmişlerdir. Biz de buradan köyün, o tarihlerdeki tahmini nüfusuna ulaşabilmekteyiz.⁶⁵ Bu tahmini nüfus Ömer Lütfü Barkan tarafından ortaya konulmuş ve birçok kişi tarafından kullanılmıştır. Bu usule göre, her hane, 5 kişi kabul edilerek, hane sayısı 5 ile çarpılarak nüfusa ulaşılacaktır. Buna göre Abdal Ata Köyünün tahmini nüfusu yaklaşık 340 kişidir.

Hane sahiplerinin gayrimenkullerini, temettuat defterlerinden dönüm arazi olarak tespit edebiliyoruz. Ekili araziler yazılırken “mezru”⁶⁶ ve “gayr-ı mezru” olarak ifade edilmiştir. Yani ekili arazi için mezru, ekili olmayan araziler içinde gayr-ı mezru olarak kayıt düşülmüştür. Ekili arazilerde bütün ekili araziler mezru ve gayr-ı mezru olarak ifade edilmiştir. Ekilen ürünün ismi belirtilmemiştir. Fakat tarlalarda buğday, arpa nohut vb ürünlerin yetiştirildiği kesindir. Her hanenin arazisi

⁶⁵ Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyılda nüfus sayımları yapılmaya başlamıştır. Nüfusun tespiti yönünden nüfus defterleri kadar önemli değilseler de temettuat defterlerinden de tahmini nüfuslara ulaşabilmekteyiz. Mahalle ve köylerdeki hane sayıları hakkında bu defterler sayesinde önemli bilgilere ulaşabilmekteyiz. Tahrir defterlerinde nüfus sayısına ulaşmak için bir hane ile 5 sayısı çarpılmakta idi. Böylece tahmini nüfus elde edilmekte idi. Temettuat defterlerinde de aynı yöntemle tahmini nüfusa ulaşabilmekteyiz. (Korkmaz 2007: 79)

⁶⁶ Mezrunun sözlük anlamı, ziraat olunmuş, ekilmiş yer anlamında kullanılmaktadır. (Devellioğlu 1993: 641)

için senelik gelirleri altlarına yazılmıştır. 1260H/1844M yılı için gerçek gelir, 1261H/1845M yılı için tahmini gelirlerin yazıldığını görmekteyiz. (Korkmaz 2007: 80)

Bu köyün başlıca geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu görmekteyiz. Köyde arpa ve buğdayın en fazla üretilen iki önemli ürün olduğunu kayıtlardan anlamaktayız. Hayvancılığın da önemli bir geçim kaynağı olduğunu öğreniyoruz. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır.

Köylü halkın vermiş olduğu vergiyi mahsusa, öşür ve ağnam vergileri defterlerde görülmektedir. Bu vergiler hane numarası ve isminin üzerine dik bir şekilde yazılmıştır.⁶⁷ Abdal Ata köyünde toplam 57 hane olup hepsi de vergi vermektedir.

Köyün iktisadi ve sosyal yapısının , tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu söylemiştik. Abdal Ata'da bulunan her hanenin bir gelirinin olduğu ve hemen hemen hepsinin vergi ödediği görülmektedir. Vakıf mütevellisi ve kardeşinin de gelir seviyesinin yüksek olduğu ve en fazla vergiyi ödeyenlerden olduğu görülmektedir.

Abdal Ata, XIX. Yüzyıl Anadolusundaki köylerin tipik bir örneğini oluşturur. Genel olarak köylerin hepsinin geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılığa bağlı olduğu görülmektedir. Bu köyün tarihine baktığımızda önemli bir köy olmasının temel sebebi, bünyesinde barınmış olduğu zaviyesidir. Köyün kuruluş tarihinin çok eskilere dayandığını daha önce söylemiştik. Küçük bir tepenin yanında ıssız bir yerde kurulan bu zaviye, bölgenin iskânı ve yörenin emniyetinden sorumlu idi. Köyün önceleri Yakacuk ya da Yanacık olarak anıldığını ve bazı vesikalarla da bu adla anılmış olduğunu görüyoruz. Fakat, Abdal Ata zaviyesinin burada kurulmasıyla birlikte köyün önemi artmış ve tarihi bir köy olarak tarihteki yerini almıştır. Abdal Ata'nın bu köyde yaşamış olması ve zaviyesini bu köye kurmuş olmasından dolayı bu köyün tanınmasında önemli rol oynamıştır. Eski bir yerleşim birimi olması, çok eski medeniyetler zamanında da var olması, köyün tarihi açıdan da önemini göstermektedir.

⁶⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d 00534.

Abdal Ata'nın, zamanında, epeyce tanınmış bir sufi olduğunu incelediğimiz belgelerde görmekteyiz. Abdal Ata ve köy, birlikte anılmasının en temel sebeplerinden biri de, bu köyün bir zaviye barındırıyor olmasının yanı sıra döneminin ünlü bir şeyhinin burada yaşıyor olmasıdır. Abdal Ata'nın sağlığında da, öldükten sonra da önemli bir veli olmasının onun hakkında bir takım menkıbelerin doğmasına yol açtığını biliyoruz. Türbenin bu köyde olması ve halen oradaki halk arasında önemini korumasına sebep olmuş ve köyle türbenin birçok kişi tarafından ziyaret edilmesine sebep olmaktadır.

Çorum Şer'iyye Sicillerine baktığımız zaman Abdal Ata Zaviyesi'nin bulunduğu köyün isminin bazen "Tekye", bazen "Abdal Ata Sultan köyü", bazen de "Yakacık" olarak geçtiğini görmekteyiz. Dolayısıyla köyün ilk ismi olan Yakacık ya da Yanacuk isminin şimdi de kullanılabildiği, unutulmadığı söylenebilir. Abdal Ata Sultan köyü olarak da vesikalarda geçmesinden zaviye şeyhinin köye kendi adını verdiğini anlamaktayız. Vesikaların bazılarında da Tekye olarak geçmesinden de Anadolu'da süren bir geleneği hatırlattığını anlamaktayız. Bilindiği üzere, tekke ve zaviyelerin kurulduğu köyler zaman içerisinde "Tekke Köy" ismini almaktadır. Anadolu'da yüzlerce köy isminin başında ya da sonunda tekke⁶⁸ isminin yer aldığını görmekteyiz. Buradan da anlaşılabileceği üzere Abdal Ata köyünün aynı zamanda tekke köy olarak da anıldığını görmekteyiz. Bu isim değişiklikleri aslında müessesenin farklılığından değil, zamanla müessesenin icra ettiği fonksiyondaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu terimlerin zamanla mana değişikliklerindeki ifade farkı olmakla beraber ikisinin de aynı müesseseyi ifade ettiğini söyleyebiliriz. (Savaş 1994: 202)

Bugün, Çorum'da, Abdal Ata adını taşıyan bir köy olmakla birlikte içerisinde cami ve türbesi bulunan zaviyesiyle adı anılan tarihi ve eski bir köy olarak varlığını sürdürmektedir.

⁶⁸ Farsça dayanmak, dayanılan yer anlamına gelen sözcükten türetilen ve aslı "tekye" olan bu terim bir tarikat adına açılan, o tarikata mensup dervişlerin toplanıp zikir ayinlerini yaptıkları yapıya dendiği gibi dinsel mistik tarikatlarla ilgili tüm kuruluşlar için de kullanılır. (Doğan 1977: 58)

II. BÖLÜM:

ABDAL ATA ZAVİYESİ

A- ABDAL ATA ZAVİYESİ'NİN KURULUŞU

Abdal Ata Zaviyesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili bilgiyi en erken tarihli vakfiyesinden öğrenebiliyoruz. 822H/1419M tarihli vakfiye, Arapça yazılmış olup, vakfın ismi “Abdal Ata denmekle maruf Şeyh Mahmut Burhan oğlu İlyas” diye geçmektedir. (VGMA,1467,28: 90)⁶⁹ Burada köyün adı Yakacuk olarak geçmektedir. Bu tarihlerden sonra 1005H/1597M. tarihlerinde Yakacuk yerine Abdal Ata ismine rastlamaktayız. (Köseoğlu 2008: 399)

Zaviyenin günümüze kadar ulaşmış bir kitabesi yoktur. Bu yüzden kuruluşu ve kurucusu hakkında tam olarak yazılı bir belge yoktur diyebiliriz. Zaviyenin esas kurucusu hakkında bilgi olmamakla beraber, Abdal Ata'nın ölümünden sonra zaviyenin onun ismiyle anıldığını söyleyebiliriz. Fakat zaviyenin XV. Yüzyıl içerisinde mevcut olduğunu ve şeyhinin Çorum'da tanınmış velilerden olduğunu söyleyebiliyoruz. Abdal Ata'nın seceresini, Neşet Köseoğlu, Çorumlu dergisinde yayınladığı vesikalara dayanarak tespit etmeye çalışıyor. 826H/1423M, 848H/1444M, 868/1464M tarihli vesikalardan elde edilen bilgilerden Abdulburhan, Şeyh Toklu, Abdal Ata Şeyh Mahmud, oğulları Şeyh İlyas ve Şeyh Recep, oğulları Seyyid Ali, Seyyid Mehmed ve Seyyid İbrahim olarak göstermektedir. (Köseoğlu 2009: 429) Fakat zaviyenin kim tarafından hangi tarihte kurulduğu hakkında bilgi vermemektedir. Abdal Ata Zaviyesi, büyük ihtimalle, XII-XV. Yüzyıllar arasında Çorum'da kurulmuştur. Selçuklular'dan bu yana faaliyetini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Elimizdeki belgeler kuruluş tarihini tam olarak vermemektedir. Ancak zaviyeye ait en eski vakfiyenin 1419 tarihli olması, bu tarihten evvel zaviyenin kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Abdal Ata Zaviyesi'nin ortaya çıktığı dönemi, siyasi, sosyal ve dini açılardan incelersek, kurulduğu ortamı anlamamız daha kolay olacaktır. Abdal Ata'nın çok eski bir yerleşim yeri olduğunu daha önce söylemiştik. Çünkü buralardan çıkan

⁶⁹ Yukarıda verilen dipnot vakfın Türkçesinin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki defter ve sayfa numaralarıdır. Vakfiyenin Arapçası Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 590 numaralı defterin 69. Sayfasında 58 numarada kayıtlıdır.

Bizans, hatta Roma devrine ait kalıntılardan anlaşılmaktadır. Abdal Ata köyünün etrafındaki ören yerleri de bunu ispatlamaktadır. Abdal Ata köyü de bu ören yerlerinin yanında kurulmuş olduğundan, köyün tarihinin eskiliğini anlıyoruz. Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli etkileri olan zaviyeler ve kurucuları, yani şeyh ve dervişler, XI. Yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya akınlar halinde gelmeye başladılar. Boş arazilere yerleşip, zaviyelerini kurarak, ziraatçılık ve hayvancılık yaptılar. Bulundukları yerleri kültürel açıdan olduğu gibi, imar ve dini yöndende geliştirdiler. Yerleştikleri yerler kurucu şeyhlerin adlarıyla anılmaya başladı.⁷⁰ Kurulan bu zaviyelerin bir kısmı boş arazi üzerine kurulurken, bir kısmı da terk edilmiş manastır ve kilise kalıntıları üzerine inşa edilmekteydiler. Konumuz dolayısıyla Çorum'da kurulan Abdal Ata Zaviyesi ve Elvan Çelebi Zaviyesi buna güzel iki örnektir. Çünkü Abdal Ata Zaviyesini incelediğimiz zaman Abdal Ata Camisinin bazı yerlerinde de kullanılan taşların bu kilise ve manastırlardan kalan taşlar olduğunu rahatlıkla söyleyebilmekteyiz. Ayrıca halk arasında anlatılanlar arasında da burada daha önceden kilise olduğu rivayetleri bunları doğrulamaktadır. Ayrıca Elvan Çelebi Zaviyesi'ne baktığımız zaman da aynı şeylerle karşılaşmaktayız. Elvan Çelebi Zaviyesi hakkında makalesi olan Semavi Eyice, bu zaviyesinin Eukhaita (Avkat köyü) yakınında Theodoros ziyaretgah ve manastırının yerinde kurulmuş olduğunu söylenebileceğini dile getirmektedir. (Eyice 1969: 229)

Bu tip zaviye ve tekke örneklerine Anadolu'da bir hayli rastlanmaktadır. Ayrıca bu zaviyelere şeyh ve dervişlerin kendi adlarını verdiklerini görmekteyiz. Çorum ve çevresine baktığımız zaman bu yer adlarına fazlasıyla rastlamaktayız. Bilindiği üzere Türkler bulundukları yerlere kendi aileleri ve oymakları ile birlikte gelip yerleşiyorlar ve kendi adlarını veriyorlardı.

Anadolu'daki diğer zaviyeler gibi; Çorum'da kurulan zaviyelerin de XIII. Yüzyılda kurulup, yaygınlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Çorum'da kurulan zaviyelerin daha çok kırsal kesimlerde geliştiği ve yaygınlaştığı bilinmektedir. XIII. Yüzyıldan itibaren faaliyetlerini sürdüren bu zaviyeler, 1826 yılına kadar, yani tekke ve zaviyelerin kapatılışına kadar, faaliyette bulunmuşlardır. Çorum'da kurulan

⁷⁰ Daha geniş bilgi için bkz. (Barkan 1942: 279-353)

başlıca tekke ve zaviyeleri şöyle sıralayabiliriz: Abdal Ata Zaviyesi, Elvan Çelebi Zaviyesi, Koyun Baba Zaviyesi, Balım Sultan Zaviyesi, Seydim Sultan Zaviyesi, Demirşeyh, Sultan Aşık ve Abdalbodu Zaviyeleri. Konumuz dolayısıyla saydığımız bu zaviyeler Bektaşî zaviyeleridir. Bektaşîlik XIII. Yüzyılda Kalenderilik içinde ortaya çıkıp XV. Yüzyılın sonlarında Hacı Bektaşî Veli ananeleriyle Anadolu'da etkili olan bir tarikattır. Bektaşîliği iyi anlayabilmek için Bektaşîliği iki evrede incelemek lazımdır. XIV. Yüzyılda gelişen ve XV. Yüzyıla kadar devam eden süreç birinci süreç. İkinci evre ise XV. Yüzyılın başından yani Balım Sultan'dan günümüze kadar devam eden süreçtir. (Ocak 1992: 373) Bektaşîliğin birinci evresinin XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda yaşanan şiddetli sosyal, dini ve siyasi hareketle yani, Babai İsyanı⁷¹ ile bağlantılı olduğunu görmekteyiz. Babailik hareketinin Vefailer'den başka Anadolu'da Kalenderiyye, Haydariyye, Yeseviyye tarikatlarınca benimsenip, XIV. Yüzyıl başlarından itibaren de Abdalan-ı Rumlarca ya da diğer adıyla Rum Abdallarınca bu hareket sürdürülmüştür. İlk Osmanlı beyleriyle fetihlerde bulunan Abdal Kumral, Abdal Mehmed, Abdal Musa gibi şahsiyetler İlk Bektaşîler diyebileceğimiz Kalenderi, Vefai ve Haydari dervişleri idi. (Ocak 1992: 373) Hacı Bektaşî Zaviyesi'nde yetişen Rum Abdallarının yayılma sahaları çok geniştir. Yüzlerce Rum Abdalı Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılarak kurdukları zaviyelerle Bektaşîliğin temellerini atmış oldular. Buradan Rum Abdallarının tek bir tarikata bağlı olmayıp, Vefai, Kalenderi, Yesevi ve Haydari dervişlerine bağlı olduklarını söyleyebiliriz. Bugünkü şekliyle bilinen Bektaşîlik 1516 yılında öldüğü ileri sürülen Balım Sultan'ın şekillendirdiği ve başına geçtiği Bektaşîliktir. Bektaşîliğin diğer tarikatlarda olduğu gibi zaviyelerini vakıflarla güçlendiriyorlardı. Anadolu'daki Rum Abdallarının sahip olduğu zaviyelerin vakıfları Selçuklular ve Beylikler döneminde tesis edilmişlerdi. Yani güçlü vakıflara sahip olan Bektaşî zaviyeleri vardı. Yeniçeriliğin Bektaşîliğe dayanması da Bektaşîliğin hiç sarsılmadan II. Beyazıd dönemine kadar gelmesine sebep oldu. II. Bayezid döneminde Safevi tehlikesinin baş göstermesi, devlet tarafından Bektaşî zaviyelerinin desteklenmesini

⁷¹ Anadolu'da Babai İsyanı'ndan sonra Babai Hareketi meydana gelmiştir. Bu iki olay birbirinden farklıdır. Babai İsyanı, Babai Hareketini doğurmuştur. Anadolu'da meydana gelen Heteredoks İslam'ın yorumu olarak ortaya çıkmış dini mistik bir hareket olarak görünmektedir. Rum Abdalları'nın bu harekete bağlı olmaları dolayısıyla Türkiye tarihindeki en büyük dini mistik zümre olarak onları görmekteyiz. (Ocak 2000: 214)

zorunlu kıldı. II. Bayezid yeni imkânlarla Bektaşî zaviyelerini vakıflarla güçlendirdi. Böylelikle Balım Sultan'la birlikte Bektaşî zaviyesi diğer Bektaşî zaviyeleri üzerinde de etkili oldu. Diğer Bektaşî zaviyelerinin idaresini kendine bağlayan Hacı Bektaşî Zaviyesi bundan böyle, diğer zaviyelerin mütevellî tayinlerinde de son sözü söyler duruma geldi. Bektaşîlerle Osmanlı ilişkilerine bakıldığında zaman, XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bektaşîliğin⁷² öneminin iyice arttığını görmekteyiz. Çünkü bu dönemde artık Osmanlı merkezîyetçi yönetime geçmeye başlamış, Türkmenleri de bu düzene zorlamaya başlamıştır. Az önce de bahsedildiği gibi Şah İsmail'in halifeleri vasıtasıyla Türkmenler arasında Safevî propagandası yaptığını bilmekteyiz. Bu arada Safevîlik Türkmenler arasında etkili olmaya başlamıştır. Türkmenlerin sosyo-ekonomik sıkıntıları nedeniyle kimi yerlerde devlete karşı başkaldırıları görülmeye başlamış, bazen de inanç ve ideolojik çatışmaların oluşmasına sebebiyet vermişlerdir. Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde Safevî propagandasının özellikle Kızılbaşlar vasıtasıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti de bu saldırıya karşı Bektaşîliği desteklemiş ve korumuştur. Bu olaylar özellikle Anadolu'da daha çok yayıldığını görmekteyiz. Çorum ve havalisindeki etkisini de şu şekilde görmekteyiz: Fatih Sultan Mehmet'in Doğu seferi sırasında Osmancık'taki Koyun Baba zaviyesine yapmış olduğu yardım yapmıştır. (Haksever 2008: 69)

II. Bayezid'in akıllı siyaseti sayesinde Bektaşîlerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması Osmanlı için büyük bir kazanç olmuştur. Osmanlı Devleti ile Bektaşîler arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. En önemlilerinden bir tanesi, Kanuni devrinde, 1526-1527'de, Şah Kalender İsyanı'dır. Bu isyan Hacı Bektaşî Zaviyesi şeyhi olan Şah Kalender'in merkezi hükümete karşı çıkardığı isyandır. Bu ayaklanma sırasında ordunun Macaristan'da seferde olması hükümeti zorlamıştır. Bu isyan güçlülükle bastırılmıştır. (Ocak 1992: 378) Yani Bektaşîlerin Osmanlı üzerindeki etkileri ve önemini anlatmak için bu iki olay bile yeterlidir diyebiliriz

⁷² Hacı Bektaşî Veli, asıl şöhretine öldükten sonra kavuşmuştur. Hacı Bektaşî Veli kültürünün daha o hayattayken mensubu olduğu Haydari tarikatı dervişleri tarafından ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Osmanlı gazileri vasıtasıyla onu tanıyan Osmanlı sultanları Yeniçeri ocağını kurarken gaziler arasında yaygınlığı dolayısıyla ona bağlamışlardır. Böylece Hacı Bektaşî Veli kültürü giderek büyümüştür. XVI. Yüzyılda Balım Sultanla birlikte tarikat Haydarilikten ayrılarak hükümetin de desteğini alarak Bektaşîlik tarikatını Hacı Bektaşî adına kurmuştur. Hacı Bektaşî ve tarikatı Bektaşîlikle birlikte Anadolu Türk Gayrî Sünniliği kurulmuş olur. (Ocak 1991: 458)

Osmanlı-İran münasebetleri sırasında Safevi İran'ın propaganda faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerlerden birisi de Sivas'tır. Avrupa seferleri sırasında İran'dan Anadolu'ya, Sivas, Çorum ve Kastamonu'ya adamlarının geldiği ve bunların halkı kışkırttıkları görülmektedir. “Şah'ı seven şimdi malum olur” diyerek halkı devlete başkaldırmaya teşvik ettikleri görülür. (Savaş 1992: 21)

Abdal Ata Zaviyesi'nin ortaya çıktığı dönemi siyasi, sosyal ve dini açılardan incelerken o dönemde veya aynı yüzyıllarda aynı yörede faaliyetlerde bulunmuş tekke ve zaviyelere de bakmak gerekmektedir. İlk önce Elvan Çelebi Zaviyesi'ne yer vermek gerekir. Sadece bulunduğu çevreyi değil bütün Anadolu'yu etkilemiştir. Babailer Ayaklanması'nın ilk çehresinin olduğu Türkiye'dir. Din tarihi açısından da önemli olan Vefailik tarikatından sonra, Baba İlyas'ın Amasya'nın İlyas köyündeki zaviyeside en önemli merkezlerden olmuştur. (Ocak 1991: 64) XIII. ve XIV. Yüzyıllar Anadolusunda içtimai ve kültürel hayatı çok fazla etkilemiş, günümüze kadar izleri sürmüştür. Baba İlyas'ın soyundan gelen Elvan Çelebi⁷³ bu aileye mensuptur. (Gülbüz 1994: 25) Semavi Eyice'nin H. Hüsameddin'den naklettiğine göre 1352M'de Elvan Çelebi adını alan bu yerin türbe, mescid, imaret ve hamamının yine bu tarihte yapılmıştır. Sivas Emiri Eretna Bey'in veziri Alaüddin Ali Şahın bağışları ile yaşatıldığını nakleder. (Eyice 1969: 222-223) Kısacası Elvan Çelebi Zaviyesi, Anadolu'da kurulan diğer tekke ve zaviyeler gibi gelip geçene hizmet amacıyla kurulmuştur. Osmanlı ve Türk tarihi açısından büyük öneme sahip olan Aşık Paşa soyunun baba ocağı olarak önemini koruyan bir yerdir. (Eyice 1969: 67)

Çorum'daki önemli diğer bir zaviye de Koyun Baba Zaviyesi'dir. Çorum'un Osmancık ilçe merkezinde bulunmaktadır. Koyun Baba hakkındaki yegâne bilgiyi ise Velâyetname-i Koyun Baba Sultan isimli XVI. Yüzyılda yazıya geçirilmiş menakıpnamesinden öğrenmekteyiz. Kalender şeyhi olduğu ve aynı zamanda Seyyid olarak da addedildiği görülmektedir. Şeyh adına fazla bilgi vermeyen eser, şeyhi Koyun Baba olarak addeder. Neden Koyun Baba denildiği hakkında bilgi vermezken

⁷³ Elvan Çelebi aynı zamanda Babai İsyanı'nı yıllar sonra yazan ve bu isyan hakkında bilgi veren ve o dönemin en önemli kaynaklarından olan “Menakıbu'l_Kudsiyye Fi Menasibi'l_Ünsiyye(Baba İlyas_ı Horasani ve Sülalesinin menakıbı)” yazarıdır: Babai İsyanı'nın en önemli isimlerinden olan Baba İlyas-i Horasani'nin dip torunudur. Babası XIV. Yüzyıl tasavvuf edebiyatının en önemli isimlerinden olan Âşık Ali Paşa'dır. (Ocak 2000: 7)

,koyun göttüğünden bahseder. Evliya Çelebi ise, Koyun Baba hakkında, koyun gibi 24 saatte bir melediğinden bu lakapla anıldığını söyler. Önceleri Bursa’da olduğu ve daha sonraları kendi abdallarıyla birlikte Osmancık’a geldiğini, öğreniyoruz. Osmancık’ta sakin bir hayat sürdürdüğünü öğreniyoruz. (Ocak 2005: 48)⁷⁴ Evliya Çelebi, XVII. Yüzyılda burayı ziyaret etmiştir. Bektaşîlerin “beyne’l-halk mezmun “olmalarına rağmen burada yaşayanların sessiz ve sakin kendi hallerinde tıpkı koyun gibi meleyen halim ve selim mücerred arifi billah ehl-i sünnet ve cemaatten musalli metedeyyin ademler olduğunu yazar. Evliya Çelebi’ye göre Bursa’daki türbeyi bizzat II. Beyazıd yaptırmıştır (Okumuş 2007: 123) Çorum’daki Bektaşîliği Evliya Çelebi anlatırken, diğer Bektaşî tekkeleri ile hemen hemen benzer özellikler taşıdıklarını söyleyebiliriz. Çünkü anladığımız kadarıyla Çorum ve çevresindeki Bektaşîlik, Koyun Baba Tekkesi’yle anlatılmaya çalışılmıştır. Koyun Baba Tekkesi devlet tarafından desteklenmiştir. Yalnız 1849’dan sonra bu durum kaldırılmıştır. Diğer zaviyeler kaldırılırken, Koyun Baba ilga edilmemiş, zaviyedarları görevlerini sürdürmüştür. (Haksever 2008: 80) Evliya Çelebi, Çorum tekkelerinden bahsederken toplam 3 adet tekkesi var der. Okumuş’un Evliya Çelebi’den naklettiğine göre, Çorum’un Seydim Sultan Tekke’si büyük bir tekkedir. Onlar için hepsi yalınayak, başıkabak, Bektaşî tarikatının sadık âşıklarıdır, diye bahseder. (Okumuş 2007: 121)

Çorum’da kurulan zaviyelerin çoğunun kırsal kesimlerde kurulduğunu ve geliştiğini görmekteyiz. Anadolu’ya XIII. Yüzyılda gelen bu şeyh ve dervişler kısa süre içerisinde Anadolu’da tekke ve zaviyelerini kurarak kendi tasavvufi düşünce ve inançlarını halk arasında yaymayı başardılar. Çorum’un bu şeyh ve dervişler tarafından doldurulduğunu, genelde kırsal alanlarda ve köylere yerleşerek faaliyetlerini sürdürdüklerini görmekteyiz. Çorum’daki köy ve zaviyelerine şöyle bir baktığımızda, Abdal Ata gibi birçok köyde de tekke ve zaviyelerin kurulmuş olduğunu görmekteyiz Bazıları varlıklarını koruyarak günümüze kadar ulaşmışlardır.⁷⁵ Bu tekke ve zaviyelerin çoğunun Abdal Ata Zaviyesi gibi Bektaşî zaviyesi olduğunu öğreniyoruz. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak Koyun

⁷⁴ Esere göre Koyun Baba, Fatih Sultan Mehmed zamanında yaşamış ünlü bir kalender şeyhidir. Bektaşîlik onun Anadolu’daki şöhretini göz önüne alarak kendisini Bektaşî geleneğine sokmuştur.

⁷⁵ Tezkire-i Makamat’tan bir bölüm olarak Çorum Evliyalari adı ile yayınlanan kitapta Çorum köylerindeki ulu kişiler adı altında verilmiştir. (Ali İzzet Efendi 1997: 43-56)

Baba, Demirşeyh, Abdalbodü, Balım Sultan, Şeyh Âşık ve daha birçokları sayılabilmektedir.⁷⁶

Osmanlı, tarihi boyunca izlediği iskân siyaseti sonucunda merkeze çok uzak olan yerleri bu şekilde kolayca yönetmiştir. Özellikle zaviyelerin bu konudaki paylarının çok büyük olduğu bilinmektedir. Boş ve ıssız yerlere yerleşip, oralara zaviyelerini kurup, aileleriyle birlikte yeni yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Zaviyelerin önemli görevleri, daha doğrusu öncelikli görevleri, ayende ve revendeye, yani gelip geçenleri ağırlamak ve doyurmaktır. Bu işlevleri dolayısıyla da devlet desteğini almış ve devlet tarafından onlara çeşitli konularda muafiyetler verilmiştir. Genellikle boş ve ıssız arazilerde kurulup, o bölgenin iskân edilmesini sağlamışlardır. Buradan anlaşılacağı üzere zaviyelerin, iskân politikası içinde yer aldıkları önemi anlamaktayız. Zaviye kurucuları zaviyelerine ve bulundukları köy ya da beldelelere kendi adlarını vermişlerdir. Bu şekilde Anadolu'daki coğrafya incelenip, köy ve yer adlarına baktığımızda bu şeyh ve dervişlerin Anadolu'nun iskân konusunda oynadığı rolün büyüklüğünü görebilmekteyiz. Bu köy adlarından örnek verecek olursak; Tekke, Tekkeköy, Tekkedere, Tekkekaya, Tekkegüney, Tekkekızıllar, Tekkeyenicesi, Dıştekke, Dedeköyve Veliköy'ü sayabiliriz. (Savaş 1994: 104)

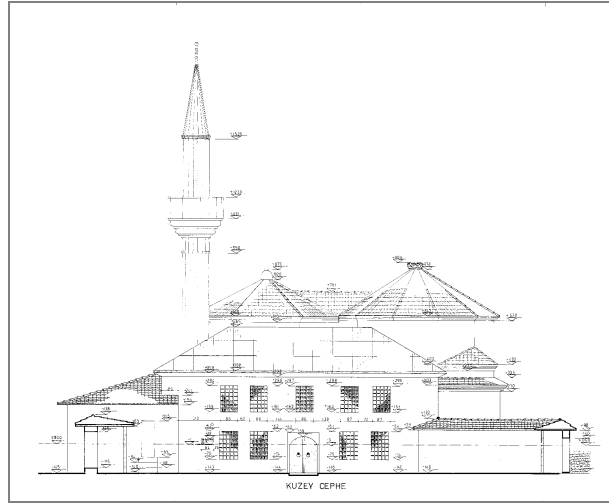
Abdal Ata Zaviyesi'yle ilgili ilk olarak en eski belgenin tarihini 822/1419M olarak görsek de kuruluş tarihini daha eskilere götürebiliriz. Bu zaviyenin kuruluş tarihi ile ilgili elimizde vesika olmasa da zaviyenin Abdal Ata'dan önce kurulduğu yani Abdal Ata'nın dedeleri tarafından kurulduğunu düşünebiliriz. Yalnız aynı zamanda zaviyenin onun zamanında kurulup, o öldükten sonra onun adına izafe edildiğini de düşünebiliriz. XII. Yüzyıl Anadolu'sunda bu tip tekke ve zaviyelerin Anadolu'nun her tarafında kurulduğunu bilmekteyiz. Yani Anadolu beylikleri ve Selçuklular zamanında da bu zaviyelerin yaygınlaştığını, Anadolu'nun her yerini sardığını biliyoruz. Osmanlı'nın kuruluş yıllarında da Osmanlı'nın ilk beyleriyle birlikte bu şeyh ve dervişlerin gaza ve cihadlara Osmanlı askerleriyle katıldığını ve Osmanlı'nın büyümesinde önemli rol oynadıklarını biliyoruz. Yani Abdal Ata Zaviyesi'nin kuruluş tarihini Selçuklular zamanına götürebiliriz.

⁷⁶ Bu Bektaşî zaviyeleri hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. (Haksever 2008: 67-86)

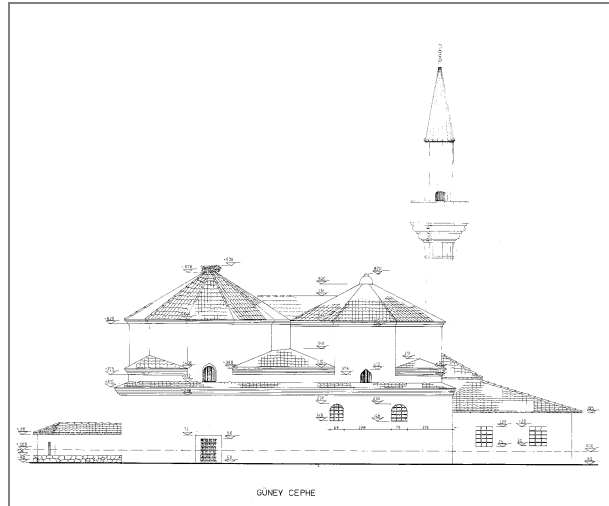
Abdal Ata'nın Horasan erenlerinden olduğu ve Anadolu'ya diğerk şeyh ve dervişlerle geldiğı ya da dedelerinin bu şekilde Anadolu'ya ayak bastığı o dönemde en çok tercih edilen İç Anadolu bölgesinden Çorum yöresine geldiğı ve kendine uygun olarak gördüğü, eski adıyla Yakacuk köyü taraflarını seçtiğini değerlendirebiliriz. Bu yerleşim biriminin daha önceden kurulmuş eski bir yerleşim yeri olduğunu hatta Bizans ve Romalılar'dan kalma eserlere rastlandığını daha önce söylemiştik. Belki de daha önceden var olan bir kilise ya da manastırı yıkıp ya da onun kalıntıları üzerine bu zaviyenin yapıldığını söyleyebiliriz. Çünkü birçok tekke ve zaviyenin kilise ya da manastırların yerine kurulduğunu biliyoruz. Örneğın Elvan Çelebi Zaviyesi de bu şekilde yapılmış olabileceğini söyleyebileceğimiz zaviyelerdendir. Çünkü caminin ve diğerk bazı yapılarda bu eski kiliselerden kalma taşlara rastlamaktayız.

B- ABDAL ATA ZAVİYESİ'NİN MİMARİ YAPISI

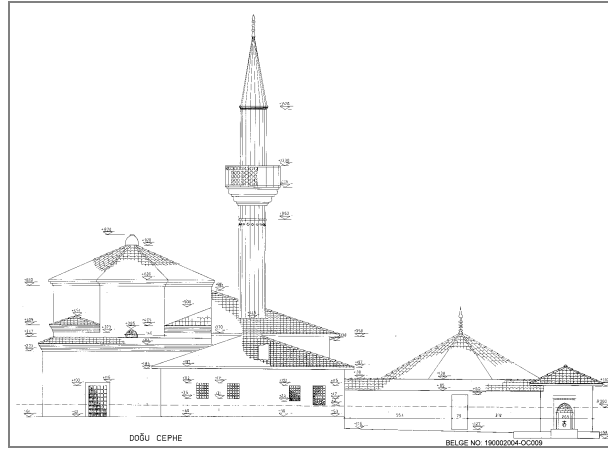
Abdal Ata Zaviyesi, Çorum-Ankara yolunun 18. Kilometresinde, adını verdiği köyde kurulmuş ve kurulduğı yüzyıllardaki zaviyelerle hemen hemen aynı mimari özellikleri taşıyan bir zaviyedir. Abdal Ata Zaviyesi, mimari özellikleri bakımından dikkat çekici özelliklere sahip olan bir zaviyedir. Bu zaviyenin çizimlerini Vakıflar Genel Müdürlüğünün arşivinde bulabiliyoruz. (Çizim 1-6) Bu çizimlere baktığımızda zaviyenin çizimlerinin dikkate şayan olduğunu fark ediyoruz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Aralık 1970 yılına ait röleve planlarına ulaşmaktayız:

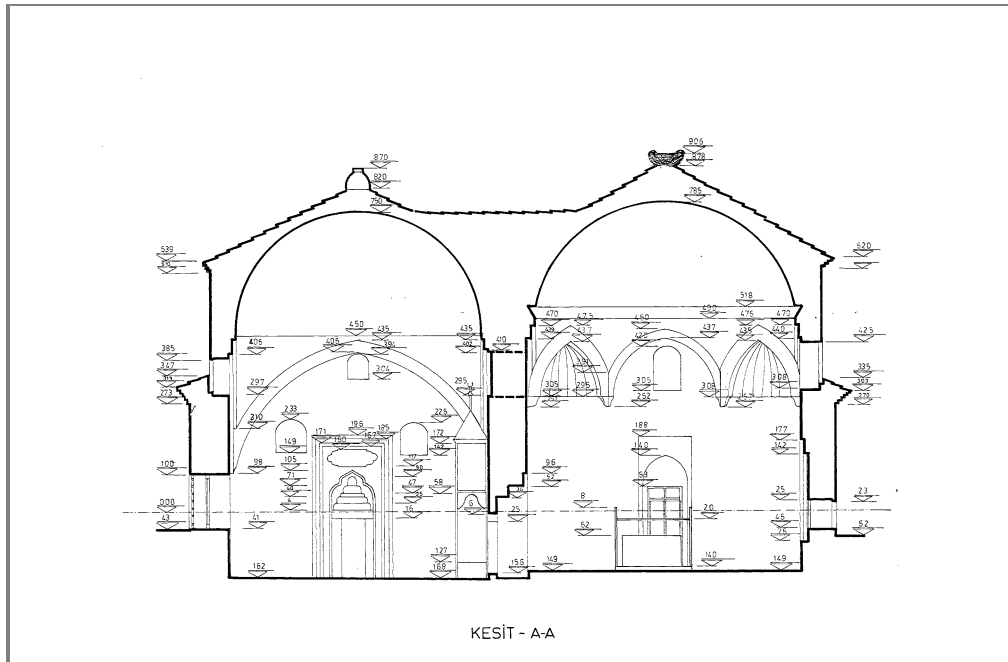
Çizim 1- Abdal Ata Zaviyesi cami ve türbesinin kuzey cephesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden) 1970.

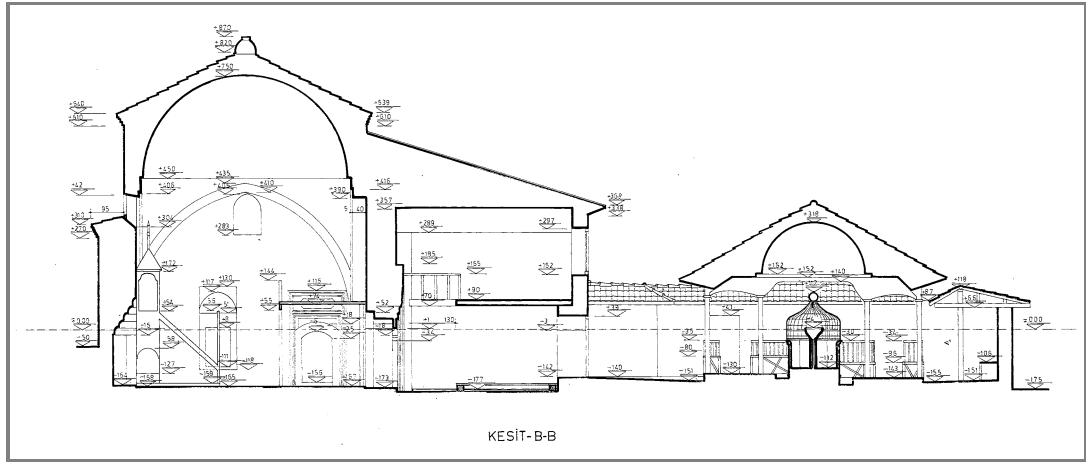
Çizim 2- Abdal Ata Zaviyesi cami ve türbesinin güney cephesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden) 1970.

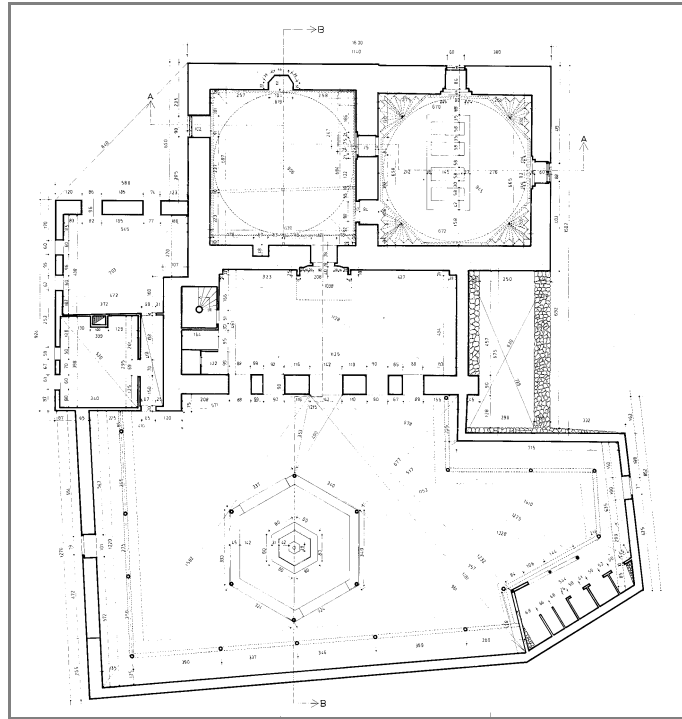
Çizim 3- Abdal Ata Zaviyesi cami ve türbesinin doğu cephesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden) 1970.

Çizim 4- Abdal Ata Zaviyesi'nin cami ve türbe kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden) 1970.

Çizim 5- Abdal Ata Zaviyesi'nin camii son cemaat yeri ve şadırvanın kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden) 1970.

Çizim 6- Abdal Ata Zaviyesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden) 1970.

Osmanlı ve Selçuklu dönemi zaviyeleri İslam Türk dünyasının mimari özelliklerini taşımaktadırlar. Hepsi aynı özellikleri taşımasa da benzer özellikleri dikkat çekmektedir. Zaviyelerin çoğunluğu kerpiç ve ahşaptan yapılmaktaydılar. Bu yüzden çoğu zaviye yapıları uzun süre ayakta kalamıyordu. Kısa süre içinde değişikliklere uğruyorlar, köy ya da mahalle mescidine dönüşüyorlardı. (Ocak-Faruqi

1986: 473) Zaten köy ya da beldelerde kurulan zaviyelerin de ihtiştamlı yapılar olmaları beklenemezdi. Yalnız zaviyelerin ahşap ve kerpiçten yapılmalarının bir avantajı kısa süre içinde Anadolu'da yayılmalarını sağlamıştır.

Anadolu'daki zaviyelere baktığımız zaman, Osmanlı öncesi dönemden kalma zaviyelere fazla rastlamamaktayız. Bunlara örnek verecek olursak Alaeddin Keykubat'ın hanımı Hanu Hatun tarafından 1240'larda yaptırılan Şeyh Turesan Zaviyesi'ni, 1279 yılında yapılan Sahip Ata Hangahı adıyla bilinen zaviyeleri örnek verebiliriz. Bu yapıların özelliği, şadırvanlı, kapalı avluya açılan dört eyvanlı, etrafında odalı olmalarıdır. Eratnalılar tarafından Mecitözü tarafında yapılan Elvan Çelebi Zaviyesi de buna örnektir. Bunlar, XIII.-XIV. Yüzyılda Anadolu'da kurulan ya da kurulmuş olan zaviyelerin mimari tarzlarını⁷⁷ temsil eden zaviyelerdir. (Ocak-Faruqi 1986: 473)

Abdal Ata Zaviyesi'nin de Anadolu'da bulunan diğer zaviyelerle benzer özellikleri taşıyan bir zaviye olması muhtemeldir. Abdal Ata Zaviyesi'ni oluşturan yapılar hakkında belgelerde çok fazla bilgi yoktur. Günümüzde zaviyeyi oluşturan parçalardan sadece zaviyenin camisi, türbesi, şadırvanı ve mezarlığı kalmıştır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde faaliyet gösteren zaviyeleri oluşturan parçalar şunlardan meydana gelmekteydi: Mescid, tevhidhane, türbe, mezarlık, derviş ve misafir odaları, kütüphane, mutfak ve erzak ambarları, hamam ve ahır bölümleri.

Anadolu'nun İslamlaşması ve Müslümanlaşmasında önemli payı olan Bektaşî zaviyeleri XVII. Yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayarak, ülkede oluşan kargaşanın nedenlerinden sayılmışlardır. Mehmet Şeker'in tespitlerine göre; 1826'da Bektaşîliğin kaldırılmasından sonra II. Mahmud döneminde tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Kapatılan zaviyeleri denetlemek için buralara yeni görevliler atanmış ve zaviyede yapılan bazı faaliyetlere son vermek amacıyla zaviyelerin bazı bölümleri yıkılmıştır. (Çakmakoğlu 1999: 55) Abdal Ata Zaviyesi de bilindiği üzere bir Bektaşî zaviyesidir. Bu devirlerde Anadolu'da diğer Bektaşî zaviyelerle birlikte aynı faaliyetleri muhtemelen yürütmekteydi. Büyük ihtimalle o da diğer Bektaşî zaviyeleri gibi bu olaylardan nasibini almış olmalıdır. Zaviyenin bazı kısımlarının

⁷⁷ Osmanlı dönemi zaviyeleri ve zaviye yapılarının genel özellikleri için daha fazla bilgi için bkz. (Eyice 1963)

hasar gördüğü ile ilgili elimizde belge olmamakla birlikte Anadolu'da örnekleri olduğunu bilmekteyiz.⁷⁸ O yüzden zaviye hakkında böyle bir sonuca varılabileceğini düşünmekteyiz.

Kemal Daşcıoğlu'nun tespitlerine göre Anadolu'da bulunan Bektaşî zaviyelerinden olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Kırşehir, Erzurum, Harput, Antalya ve Ankara ve civarlarında zaviyelerde genel olarak bulunan yapıları şöyle sıralamaktadır: Türbe, derviş odaları, meydan odası, kiler, mutfak, çamaşırhane, kahvehane, misafir odaları, ahır, ambar. Bunların dışında bazı zaviyelerde fırın, değirmen, şirahane, çeşme, mescid, semahane gibi yapıların bulunduğunu yazmaktadır. Büyük zaviyelerde bu sayılanların hepsi bulunmakta olup küçük zaviyelerde bu yapıların hepsi bulunmamaktadır. (Çakmakoglu 1999: 56) Resimlerden Abdal Ata Zaviyesi'nde bulunan mekânları şöyle tespit edebiliyoruz: Türbe, cami, mescid, misafirhane, şadırvan, tabhane, çeşme, son cemaat yeri, mezarlık, avlu. Zaviyeden günümüze kadar ulaşabilen yapılar ise şunlardır: Zaviyenin camisi, türbesi, avlunun ortasındaki şadırvan ve mezarlığı. Arşiv fotoğraflarında varlığını gördüğümüz çeşmeden bugün eser bile yoktur.

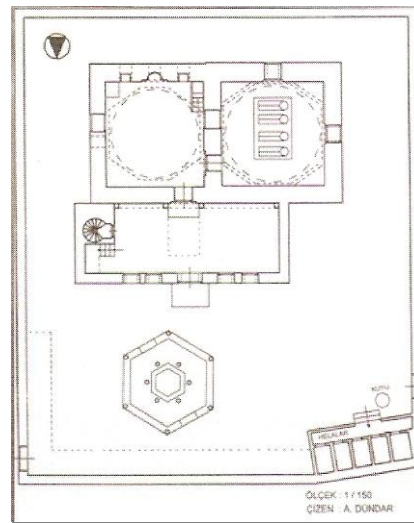
Resim 4- Abdal Ata Zaviyesi'nin genel görünümü. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

⁷⁸ Mehmet Şeker'in tespitlerine göre Polatlı Karaca Ahmed Köyündeki Karaca Ahmed Zaviyesi tahrip olan zaviyelerdendir. Bu zaviyenin türbe kapısı üzerindeki kitabe Şeyh Mehmed ve Şeyh Ali belki bu türbeyi de tamir ettirmişlerdir. Elmalı'daki Abdal Musa Zaviyesi de bir Bektaşî zaviyesidir. Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesinden elimize ulaşan belgeden de 1530 yılında zaviyenin bazı bölümlerinin yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki zaviyenin de bu tip uygulamalara maruz kaldığını görmekteyiz. (Çakmakoglu 1999: 55)

Resim 5- Günümüzde var olmayan çeşme. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Bu konuda bir makalesi bulunan Abdülkadir Dündar zaviyenin tarihlendirilmesi ve projesi hakkında bilgilere yer veriyor. (Dündar 2008: 96-991) Abdülkadir Dündar'ın zaviye ile ilgili yazdığı makalede zaviyenin mimari yapısı hakkında bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bu makalede zaviyenin tarihlendirilmesi ve projesi hakkında bilgiler de bulunmaktadır.

Çizim 7- Abdülkadir Dündar'a ait Çorum Abdal Ata Zaviyesi için çizdiği röleve planı. (Dündar 2007: 989)

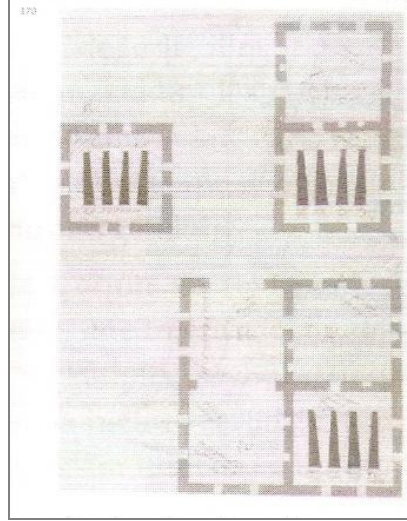
Gülru Necipoğlu'nun tespitlerine göre Abdal Ata Zaviyesi ile ilgili 3 projeye rastlıyoruz.⁷⁹ Aynı kâğıt üzerine çizilmiş olan bu çizimler türbe tabbane ve son cemaat yerine ait olan çizimlerdir. Çizimlerden ilki türbeye ait olanıdır. İkincisi ise türbe ve tabhanaya ait olanıdır. Çizimlerden en sonuncusu olan üçüncü çizim ise türbe tabhane⁸⁰ ve iki yapının kuzeyindeki son cemaat yerine ait olan çizimdir. G.Necipoğlu'nun tespitlerine göre çizimlerde bazı açıklamalar bulunmaktadır. Özellikle türbeye ait olan çizimde bazı açıklamalar bulunmaktadır. Sandukaların baş tarafında “Bu bir kubbedir kırayat tahmin elli bin akçe olur”, sandukaların ayak taraflarında “Bu kubbenin yukarısı müseddes olur”, türbenin kuzeydoğusunda “Tulu ve arzı on arşın” yazı ve rakamlarla elli bin yazılmıştır. Necipoğlu'nun tespitleri şu şekilde devam etmektedir: Türbe ve tabhaneye ait olan çizimler bölümünde ise şu yazılar bulunmaktadır. “Tulu ve arz-ı on arşın” yazmaktadır. Tabhanede ise “Tabhane bu iki kubbe olur tahminen yetmiş bin akçe olur” “Tulu ve arz-ı on arşın” yazıları olduğu yazılmıştır. (Dündar 2007: 968) Üçüncü çizim ise türbe tabhane ve son cemaat yerinden oluşan çizimdir. Burada bulunan yazıları ise Necipoğlu şu şekilde ifade eder: Türbedeki yazı “Kubbe-i mekabir tulu ve arz-ı on arşın” ayrıca sandukaların kimlere ait olduğu belirtilir. Tabhanede “Kubbe-i tabhane” “Tulu ve arz-ı on arşın” yazarken, son cemaat yerinde “Kubbe-i meyasıra”, “Kubbe-i sofa”, “Tulu ve arz-ı on arşın”, “Feemma tekyenün vaz'ı budur ve hem bunu talep erderler dört kubbe olur” gibi yazılar bulunmaktadır. (Dündar 2007: 969) Bu çizimler esasen 1509'da⁸¹ Çorum'da meydana gelen, pek çok yeri tahrip eden deprem sonrasında Abdal Ata Zaviyesi'nin tamiri için yapılmıştır. Bu çizimlerden Dündar'a göre ilk iki

⁷⁹ G. Necipoğlu'nun tespitlerinden anlaşıldığına göre aynı kâğıda yapılmış olan bu proje çizimlerinin kimin tarafından ve niçin hazırlandığına dair bir bilgi yoktur. Fakat bu çizimlerin Abdal Ata Zaviyesi'ni iyi bilen biri tarafından hazırlandığı ve çizimlerin yerinde yapılarak zaviyeye maddi destek sağlamak amacıyla İstanbul'a gönderildiğini tespit eder. Ayrıca bu projenin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunmasından dolayı Sultan II. Bayezid'e sunulduğunu belirtmektedir. (Dündar 2007: 967)

⁸⁰ Tabhanenin sözlük anlamı ocak ve soba ile ısıtılan kışık yer anlamını taşıdığı gibi mutfak anlamında da kullanılmaktadır. (Devellioğlu 1993: 1011) Ayrıca imaretlerin yanına yapılan fakir kimselerin iş buluncaya kadar kaldığı zayıf ve güçsüzlerin iş buluncaya kadar barındıkları mekânlardır. (Ayverdi 2011:3020)

⁸¹ 1509'da Çorum'da çeşitli aralıklarla 45 gün devam eden bir deprem yaşanmıştır. Çorum'da iki mahalle yerle bir olmuştur. Bu zelzelenin İstanbul'da da büyük tahribata yol açtığı bilinmektedir. (Arıncı 2009: 903) Buradan da anlaşılaacağı üzere, zarar gören yerlerden biri de Abdal Ata Zaviyesi'dir. Bu yüzden Abdal Ata Zaviyesi ile ilgili çizimler yapılmıştır. Necipoğlu'na göre onarım için hazırlanan projenin II. Beyazıd'a sunulduğu ve XVI. Yüzyılda bu tip projelerin çok yaygın olarak uygulandığı bilinmektedir. (Dündar 2007: 970)

çizimin bazı değişikliklere uğrayarak uygulandığı görülmektedir. Fakat son çizimin yapıldığı tarihte uygulanmadığını, yalnızca proje aşamasında kaldığını yazmaktadır.⁸²

Çizim 8- G. Necipoğlu tarafından çizilen Çorum Abdal Ata Zaviyesi inşa planı. (Dündar 2007: 991)

Ancak zaviyenin Ocak 1419 da var oluşunu türbe ve caminin is XVI. Yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini yazar. (Dündar 2007: 971)

Önceleri sadece zaviye binası bulunan sonradan mescid, cami, türbe ve minarenin eklenmesiyle Osmanlı mimarisindeki “zaviyeli cami”⁸³ tipini andıran müesseselerin zamanla ortaya çıktığını görmekteyiz. (Savaş 1992: 68) Diğer zaviyelerde olduğu gibi Abdal Ata Zaviyesi’nin de önce zaviye yapılıp, daha sonradan diğer bölümlerinin yapıldığını düşünmekteyiz. Bu yüzden Abdal Ata Zaviyesi’ni de zaviyeli cami örneğine uygun zaviyelerden gösterebiliriz.

Günümüze kadar ulaşabilen yapılardan yukarıda bahsetmiştik. Bunlardan biriside zaviyenin camisi idi. Zaviyelerde ilk yapılan binalar camilerdi. Bunlar Sünni tarikatların temel unsurları idiler. Namaz kılınıp ayinlerin yapıldığı yerler idiler.

⁸² Necipoğlu’nun tespitlerine göre yapılan çizimlerden ilki olan ve sadece türbeden oluşan (Çizim 9) ve tahmini 50.000 akçe hesap çıkarılmıştır. İkinci çizim ise türbe ve tabhane oluşu ve 70.000 akçeden oluşu yapı ile türbe Tabhane ve son cemaat yeri olmak üzere dört kubbeli yapı oluşu üç çizim (Çizim 8) hazırlandığını belirtir. Bu hazırlanan proje dikdörtgenlere bölünmüş filigransız bir kâğıda çizilmiştir. (Dündar 2007: 969)

⁸³ Osmanlı mimarisindeki zaviyeli camilerin genel özellikleri ve bu yapılarla ilgili örnekler için bkz. (Eyice 1962-1963)

(Ocak-Faruqi 1986: 474) Günümüze kadar gelebilen bu cami halen ayaktadır. Camide kullanılan taşlar arasında eski dönemlere ait taşlara rastlamaktayız. Muhtemelen bu taşlar. Bizans ve Romalılardan kalma taşlardır. Caminin ve zaviyenin inşası sırasında ören yerlerinden getirilen bu taşlar kullanılmıştır. Genel olarak bakıldığında zaviye ve tekkelerin kuruluşu yerler ıssız, köy ve yol kenarlarıdır. Çoğunun ise göçler sonucunda terk edilen kilise ve manastırların yerlerine kurulduğunu bilmekteyiz. Genellikle bu manastır ve kiliselerin yerine camilerin yapıldığı kanısı vardır. Bizde incelediğimiz bu zaviyeden yola çıkarak çevre bölgelerde kurulmuş zaviyelere baktığımızda aynı şeylerle karşılaşmaktayız. Genellikle bu dönemlerde kurulmuş zaviyelerin yapı malzemeleri arasında bu tip taşlara rastlanıldığını görmekteyiz. O dönemlerde Çorum'da kurulmuş ve önemli olaylara sahne olmuş olan Elvan Çelebi Zaviyesi ve Abdal Ata Zaviyesi yapımında eski dönemlerden kalma taşların kullanılmış olduğunu görmekteyiz.⁸⁴

Resim 6- Eski dönemlere ait taşlara örnek. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Köyün bulunduğu dört tepe dağlarının etrafının ören yeri oldukları bilinmektedir. Buralardan çıkan ve köye getirilen Abdal Ata Camisi'nin kapısının üst kısımlarında ve yanlarında çeşitli zamanlarda yazılmış yazılara rastlamaktayız.

⁸⁴ Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sırasında yollar üzerindeki terk edilmiş manastır ve harabelerin yeniden yapılandırma sistemine uygun olarak zaviye haline getirildikleri biliniyordu. Abdal Ata ve Elvan Çelebi zaviyeleri de bu tip zaviyelerdendir diyebiliriz. Tahminen önceki harabelerden yararlanarak yerlerine türbe ve zaviyeler yapılmıyordu. (Eyice 1962: 234)

Bunlardan 4 Ramazan 1029/Temmuz 1620 tarihli yazıda “sene 1029 tarihinde yağmur çok yağıp hatta evvelki bahardan gün dönünceye kadar yağmur dinmedi. Ve üç hane hariç bütün evler harap oldu.” yazısı Rıfat Arıncı’nın makalesinde bahsettiği 1619H/1929M baharındaki yağın yağmuru anlatan bir yazıdır. Bu iki yazı birbirini doğrular niteliktedir. (Dündar 2007: 965)

Buradan anlaşılacağı üzere, bu yağmurun köyü talan ettiği ve oturulamaz hale getirdiğini görmekteyiz.⁸⁵ Aynı mimari özelliklerine rastladığımız bu iki zaviyenin de türbenin mimarileri de benzer özellikler göstermektedirler. İkisi de kare planlı ve kubbeli türbelerdendirler. Zaviyenin türbesinin kare planlı ve kubbeli bir yapı olduğunu resimlerde de görmekteyiz. Türbeler, zaviyelerin en önemli kısımlarındandır. Zaviyeyi kuran şeyh ve onun ailesinden olanların mezarlarını içinde barındıran yapılardır. (Ocak- Faruqi 1986:474) Türbede, cami yapımında taş ve tuğlanın kullanıldığı görülmektedir.

Resim 7- Türbe yapımında taş ve tuğla kullanımına örnek. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

⁸⁵ Yine bu konu ile ilgili rivayeti burada yeniden hatırlatmayı uygun bulduk. Köylülerin anlattığına göre 1029H/1619M yılı yağmurundan sonra köyü sel basmış. Bu sel camiye suyla doldurmuş. Bütün köy sele gitmiş. Köyde sadece 3 hane kalmış. Bu arada Kalehisar köyünde askeriye varmış. Köylüler askeriyeden yardım istemişler. Askerler buraya yüklü bir para ile yardıma gelmişler. Zaviye suyla dolduğu için türbede yatan şahısların üzerlerini açmışlar ve zaviyeyi sudan kurtarmışlar.

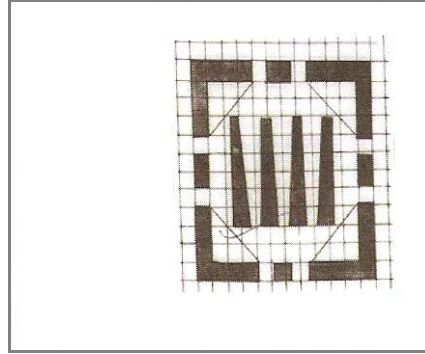
Resim 8- Türbe yapımında taş ve tuğla kullanımına diğer bir örnek. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Türbe camiye bitişik bir binadır. Caminin batısında yer almaktadır. Türbenin içinde dört tane mezar bulunmaktadır. Mezarların etrafı demir parmaklıklarla çevrilidir. Bu mezarların kimlere ait olduğu üzerlerinde yazmamaktadır. Bu mezar sahipleri hakkında elimizde fazla belge yoktur.

Resim 9- Mezarların etrafını çeviren demir parmaklıklar. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Gülru Necipoğlu'nun tespitlerine göre, daha doğrusu çizimlerine göre, bu mezarların sahipleri hakkında bilgiye ulaşabiliyoruz. Bu mezarların sahiplerini güneyden kuzeye doğru şu şekilde sıralayabilmekteyiz: Makber-i Burhan, Makber-i Recep Dede, Makber-i Emir Seyyid ve Makber-i Abdal Ata. Necipoğlu'nun çizimi bu sıralamayı bize göstermektedir. (Dündar 2007: 966)

Çizim 9- G. Necipoğlu tarafından çizilen Çorum Abdal Ata Türbesi inşa planı. (Dündar 2007: 991)

Çorum'un geçmiş tarihine baktığımız zaman Çorum ve çevresinin sık sık depremlerle sarsıldığını görmekteyiz.⁸⁶ Şiddetli depremlerle sarsılan bu bölgede yer alan eski binaların da zarar görmemesi imkânsızdır. Abdal Ata'nın da bu deprem ve doğal afetlerden zarar gördüğünü daha önce belirtmiştik. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki zaviyeye ait arşiv belgelerindeki fotoğraflar incelendiğinde yapı ile ilgili bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Arşivde yer alan fotoğraflar içinde rastladığımız bazı fotoğraflarda caminin tadilatı ile ilgili fotoğraflar da yer almaktadır:

⁸⁶ Çorum'da yaşanan depremler ve Çorum'da meydana getirdiği sonuçlara ilişkin daha geniş bilgi için bkz. (Uğur 1940: 651-653; Arıncı 194: 897-903)

Resim 10- Abdal Ata Zaviye'nin tadilatı. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 11- Abdal Ata Zaviye'nin tadilatı. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

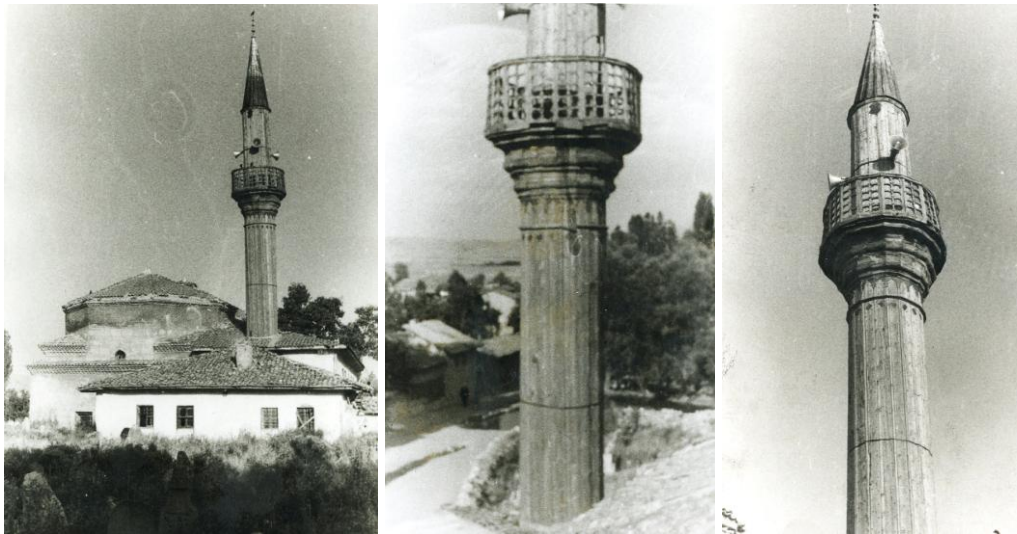
Caminin kubbe kasnağındaki güneye açılan penceresinin kilit taşı üzerinde 1956 tarihi yazılıdır. Hem bu tarihten hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 1970 yılına ait çizimlerden caminin iki defa tadilat geçirdiği anlaşılmaktadır. 1970 yılında başlayıp, 1973 yılında tamamlanan tadilatlar, türbenin kuzeybatı köşesine

atılan 1973 tarihiyle belirtilmiştir. Bugünkü son cemaat yeri ise büyük olasılıkla 1956 yılında yapılan tadilatlar esnasında yapılmıştır. (Dündar 2007: 964)

Resim 12-Caminin kubbe kasnağındaki güneye açılan penceresinin kilit taşı. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Abdal Ata Camisinin son zamanlarda geçirdiği tadilatlarla ayakta kaldığı anlaşılmaktadır. Caminin minaresi ise silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

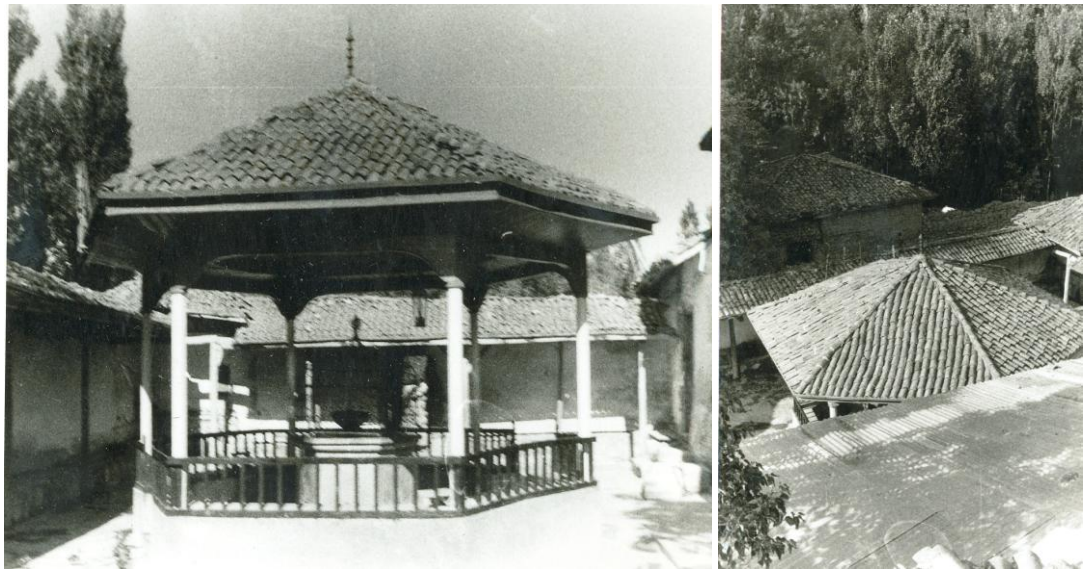

Resim 13-Caminin minaresi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

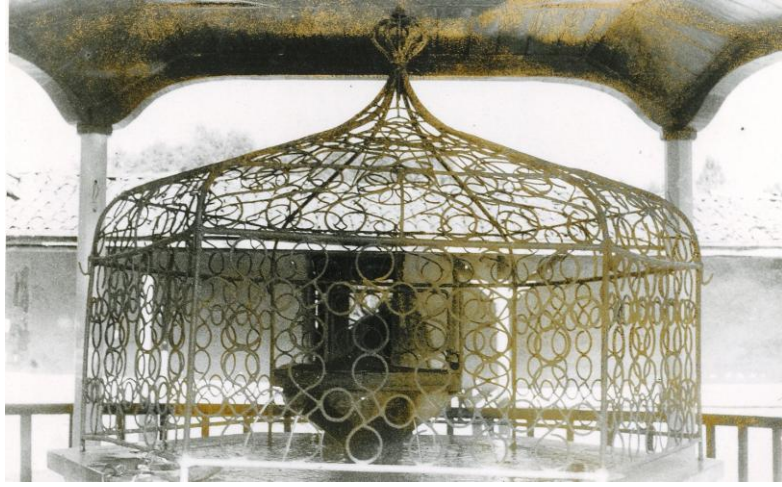
Zaviyenin yanında yer alan mezarlık ise her zaviyenin yanında bulunmakla birlikte orada yaşayan insanların defnedildiği yerlerdir. Günümüze kadar varlığını sürdüren binalardan bir tanesi de şadırvandır. Şadırvan altıgen bir şadırvan olarak inşa edilmiştir.

Resim 14-Zaviyenin yanındaki mezarlık. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 15-Avludaki şadırvan ve altıgen yapısını gösterir çatısı. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 16- Avlunun içinde yer alan şadırvan. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Zaviyeye ait resimlerden zaviyenin bir de çeşmesinin olduğunu görmekteyiz. Fakat günümüzde bu çeşmeden eser yoktur.

Resim 17- Günümüze kadar varlığı sürdürülemeyen çeşme. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Abdal Ata Zaviyesi de Anadolu'da kurulan diğer zaviyeler gibi ilk işlevleri bulundukları mahalleri imar ve iskân edip zaviyelerle birlikte oraları yaşanabilir yerler haline getirmektir. Özellikle köylerde kurulan zaviyelere baktığımız zaman burada yaşayan halkın çiftçilikle uğraşıp geçimlerini sağladıklarını görmekteyiz.

Şehirlerde kurulan zaviyelerin ise köylerdeki zaviyelerden daha farklı işlevlere sahip olduklarını görmekteyiz.⁸⁷ Abdal Ata Zaviyesi'nin de kurulduğu ilk yıllardan itibaren aynı bu görevleri üstlenmiş görülmektedir. Çok eski bir zaviye olması sebebiyle de çeşitli zamanlarda çeşitli tahribatlara uğradığını biliyoruz. Kimi zaman devlet tarafından desteklenmiş, çeşitli vakıflar vakfedilmiş, tahminlerimize göre kimi zaman da devlet tarafından işlevleri kısıtlanmıştır. Tabi bunu diğer Bektaşî zaviyelerinin durumundan hareketle söyleyebilmekteyiz. İnsanlar tarafından tahrifata uğramış olabileceği gibi o bölgede yaşanan doğal afetlerle de zarara uğradığından bahsetmiştik. Abdal Ata türbesi, çeşitli zaman ve tarihlerde geçirdiği bu tahribat ve yıkımlara rağmen günümüze kadar gelmeyi başaran türbeler arasında yerini almaktadır.

⁸⁷ Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde kurulan büyük medrese ve hastaneler ancak şehirlerde yaşayan insanlara hitap ederken köylere ulaşma imkânına sahip değillerdi. Bunun yerine köylerde bu işleri zaviyeler ya da zaviye şifahane diyebileceğimiz yerler gerçekleştirmekteydi. (Ocak 1978: 267)

III. BÖLÜM:

ABDAL ATA ZAVİYESİ VAKFI

A- VAKFIN KURULUŞU

Vakıf⁸⁸ kelimesi Arapçada “durdurmak”, “alıkoymak” manasında olup, terim olarak VII. asrın ortalarından XIX. asrın sonlarına kadarki devirlerde İslam ülkelerinin iktisadi ve içtimai hayatında önemli rol oynayan dini içtimai bir müessesenin adıdır. Vakfın tarihine ilk fıkıh kitaplarında rastlanır. Bir müessese kurulduğu çevrenin dışına yayılabiliyorsa kendisini destekleyen unsurlar da var demektir. Anadolu’da Selçuklular, Danişmentliler ve Selçuklu sonrası kurulan beylikler döneminde birçok vakfın kurulduğu ve mütevellilerle idare edildiği, Selçuklu sultanlarının Konya Kadısının izni ile bütün Anadolu vakıflarını kontrol ettiği bilinmektedir. (Köprülü 1978: 155)

Vakfedilen mallar kişinin özel mülkiyet hakkından çıkarılarak “Allah’ın mülkü” kabul edilip, tüzel kişiliği olan bağımsız bir mal varlığı haline getirilir. (Cansel 1988: 332) Vakfı yapan kişiye “vâkıf”, yararlanılmak üzere vakfedilen bina ve müesseselere “hayrat”, bu müesseselerin yaşayıp topluma hizmet için vakfedilen kaynaklara da “akar” denir. Vakfın kuruluş belgesine de “vakfiye” denir. (Yediyıldız 1988: 404) Vâkıf, bir malı vakfeden kimsedir. Mallarını vakıf haline getiren kimseler, mallarını vakfetmiş sayılırlar. Vakfetmek, malını vakıf⁸⁹ haline getirmek demektir. Sahibi olduğu malı tüzel kişiliğe sahip hale getirerek hayırlı bir işe tahsis etmiş sayılır. Vakıf tarafından vakıf şartlarının ve idare şeklinin tanziminin yapıldığı, kadı tarafından da tescil edilen hukuki özelliği olan vesikalara “vakfiye” ya da “vakıfname” denir. (Ş.Sami 1996: 1496) Kısaca bir vakfın şartlarını bildiren resmi bir senet olarak da görülebilir. (Devellioğlu 1993: 1135)

⁸⁸ Vakıf kelimesinin günlük anlamına baktığımız zaman “mukaddes bir şey insanların ihtiyaçlarına veya halkın ibadeti için adanmış şeyler” anlamını taşımaktadır. (Yediyıldız 1986: 153)

⁸⁹ Vakıf İslam hukukunda bir malın herkesin faydalanması için gelirlerinin ammeye ait olarak Allah’ın mülkü hükmüne konarak üstündeki mülkiyet hakkını kaldırmaktır. Vakfın başlangıcı ile ilgili olarak tam ve kesin bir tarih gösterilememektedir. İslam’da ilk vakıf, İbrahim aleyhi’s-selam tarafından Kabe-i Muazzamanın vakfedilmesiyle başlamaktadır. İslamiyet’te ilk vakıf peygamberimiz tarafından Medine’de başlamıştır. (Ayverdi 2011: 3332)

XIII. Yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkmen boyları ve onların yanında Anadolu'ya giren Abdalan-ı Rum'lar, Selçuklular tarafından olumlu karşılanmışlardır. Bu baba ve şeyhlerin önderliğini yaptığı zümreler yeni fethedilen yerlere devletin de desteğini alarak birçok zaviye inşa etmişlerdi. Bu inşa edilen zaviyelerin devamını sağlayıp, sürekliliğini pekiştirmek için bu zaviyelere hükümdarların zengin vakıflar⁹⁰ bağışladıklarını görmekteyiz.

Vakıf haline dönüştürülen mülkler, önceki niteliklerini aynen korumaktaydılar. Eğer bu vakıf malları üzerinde yaşayan köylüler varsa onlar da eski sahipleri gibi yeni sahiplerinin hâkimiyeti altına girmektedirler. Anadolu'da bu şekilde bağışlanan vakıflar önceki dönemlerde de devlete vergi veriyorlarsa da vakıf döneminde de devlete vergi vermek zorundaydılar. (Cahen 1979: 180-181)

Toplum içerisinde yaşamının verdiği etkiler, vakıf⁹¹ kurmayı da etkilemektedir. Toplum tarafından fark edilme, kendinden sonra adının yaşaması gibi düşünceler de insanlar üzerinde etkili olmaktadır. İşte bu gibi düşünceler ve etkiler altında kalan insanlar, vakıf kurma ve vakıfların yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. (Yediyıldız 1978: 13-14) Bu işi en güzel yerine getiren kuruluşların başında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan zaviye ve tekkeler yerine getirmektedirler. Gelip geçenlere ücretsiz yemek verilen yatacak yer imkânı sağlayan zaviyeler devletin de desteğini alarak bu sayede birçok vakıflar tesis etmişlerdir. Osmanlı ilk kuruluş dönemlerine baktığımız zaman vakıfların zenginliği dikkat çekmektedir. Osmanlı ilk dönemi belgelerinde de bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin vakıflara bu şekilde önem verip desteklemesiyle devlet düzeninin bu şekilde fonksiyonel hale getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. (Ergin 2002: 110)

Zaviyelerin Osmanlı'nın kuruluşunda nasıl bir öneme haiz olduklarını bilmekteyiz. Zaviyelerin yeni fethedilen yerleri iskân ve irşadındaki önemi büyüktür.

⁹⁰ Vakıflar hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Yediyıldız 1986, Yediyıldız 1988, Köprülü 1978)

⁹¹ Vakıfların kuruluşları ile ilgili olarak ilk önce Geleneksel Ortadoğu imparatorluklarında ticaret ve tarımın gelişmesi amacıyla hükümdar hazinelerini zenginleştirmek için devletin kanal, bent, yol ve kervansaray yapım ve bakımı gibi bayındırlık işlerinin üstlendiğini görmekteyiz. İslamiyet'le birlikte bu geleneğin yerini dini ve hayırlı bir görev olarak vakıf-imaret aldı. Böylece hükümdarların dahi yaptırmış oldukları vakıfla devletin etkinliği dışında bırakılan birer bağımsız kuruluş olarak ortaya çıktılar. (İnalçık 2004: 146)

Yeni fethedilen yerlere müritleri ve ailesiyle şeyh ve dervişlerin gelip yerleştikleri ve bulundukları yeri hemen bir köy haline getirdikleri ve çiftçilikle uğraştıkları bilinmektedir. İlk önce bu aldıkları toprak parçalarında bir zaviye kurup, daha sonra da bu zaviyeleri vakıf haline getirmek için belge aldıkları bilinmektedir. (İnalcık 2004: 155) Zaviyeler vergiden muaf tutulan yerlerdi. Bu yüzden yeni göçmenler buralara gelerek Türk köy çekirdeğinin oluşmasında büyük rol oynuyorlardı. Toprağın işletilmesi ürünlerin yetiştirilmesi içinde buradaki insanlar beraber çalışıyorlardı. (İnalcık 2004: 155)

Osmanlının kuruluş döneminde zaviyelerin önemli olduklarını söylemiştik.⁹² Zaviyelerin geneline baktığımız zaman çoğunun kentlerden uzak, ıssız yerlerde yolcuları barındırmak, gelen geçene yemek vermenin asli görevleri arasında olduğunu bilmekteyiz. Şeyh ve dervişler tarafından kurulan bu hayır kurumları yüzyıllar boyu insanlara hizmet etmişlerdir. Zaviye kurucusu olan şeyh ve dervişler kendilerine verilen toprağı alır, diğer dervişlerle birlikte toprağı işler, kendilerine yaşam alanı sağlarlardı. Diğer vakıflar da olduğu gibi vakfın mütevellileri de şeyhlerin torunları zaviyelerin irsi yöneticileri olmuşlardı. (İnalcık 2004: 155) Osmanlı ilk hükümdarlarının Rum Abdallarına gösterdikleri yakın ilgi ve alaka ve onlara tanınan müsamahalar sayesinde onların bu topraklar üzerinde toplanmasına neden oldu. İlk Osmanlı sultanları özellikle Osman ve Orhan Gaziler Rum Abdallarına çok fazla imtiyazlar tanıdılar. Onlara çok geniş araziler vakfettikleri gibi bazen de zaviyelerini yaptırdıkları bilinmektedir. Böylece beyliğin arazisinin zaviyelerle doldurmuş oldular. (Ocak 2000: 215)

Vakıflar, mali ve idari bakımdan örnek kuruluşlardı. Mütevelliler vakfın bütün işlerinden sorumlu idiler. Ayrıca vakfın bütün koşullarını yerine getirmek, çalışanların ücretlerini yerine getirmek, bakım ve onarım masraflarını vakfın gelirinden karşılamak zorunda idiler. (İnalcık 2004: 148) Dervişliğin ve mutasarrıflığın yozlaştığı düşünüldüğü zamanlarda mürid sayılarının da artması

⁹² Osmanlı sultanları başta olmak üzere ana yollarda yolculukların güvenli ve rahat yapılması için vakıf olarak zaviye ve menziller kurulmuştur. Kurulan bu zaviye ve menzillere ve devlet görevlilerini de bu yolda teşvik etmek üzere mülkler ve çiftlikler bağışlanmıştır. (İnalcık 2004: 153) Devletin yol güvenliğini sağlamak için zaviyeler kurarak, köprü yakınlarına derbentler kurarak tedbirler almışlardır. Kamu güvenliğinden çoğu zaman yol ve köprülerin bakımından çoğu kez köylü sorumlu tutulurdu. Bunun karşılığı olarak da birtakım vergilerden muaf tutulurlardı. (İnalcık 2004: 155)

nedeniyle derviş evlerinin zamanla şekil değiştirdiği görülmektedir. Zaviyelerin sürekliliğini sağlamak ve yaşatabilmek için kurucu şeyh öldükten sonra genellikle vakıf kurma mecburiyeti baş göstermiştir. Bazen şeyhler bazen emirler bazen de Osmanlı sultanları zaviyelere mal ve mülk vakfetmişlerdir. Bu vakıflar terk edilmiş araziler olabilmekteydi. Ayrıca köylülerin ödediği vergilerden de bazen muaf oldukları görülmektedir. (Ocak-Faruqi 1986 472)

Zaviyelerin kurucu şeyhleri yerleştikleri yerlerde toplumun lideri yöneticisi durumundaydılar. Bu şeyh ve dervişler bütün aile fertleriyle birlikte yaşıyorlardı. Zaviyelerde tesis edilen bütün vakıf gelirlerinin tasarruf hakkı kendilerinden sonra evlatlarına geçiyordu. Bu durum zaviye şeyhliğinin babadan oğla geçmek koşuluyla aile içinde kalmasına sebep oluyordu. (Ocak 1978: 262) İncelemiş olduğumuz zaviyenin zengin vakıflara sahip olduğunu belgelerden öğrenmekteyiz. Kuruluş olarak çok eskilere dayanan bu zaviye devlet desteğini de alarak bulunduğu bölgede zamanla önemli zaviyeler arasında yerini almıştır.

Vakfın kuruluşu ile ilgili olarak vakıf kurucuları vakfiyelerine gelirlerinin çoğunu ailelerine ve yakınlarının lehine olacak şekilde hükümler koyarlardı. Çoğu zaman vakfın kurucuları kendilerini vakfa müteveli tayin etmiş veya başka görevler üstlenmişlerdi. Zaviye vakfı kurucuları da kendilerine ve zaviyelerine şeyh tayin edip, bu vazifenin babadan oğla geçmesi için vakfiyelerine hüküm koymakta idiler. Abdal Ata da bu zaviyelerden bir tanesidir. Örnek verecek olursak 822H/1419M tarihli Abdal Ata vakfına ait vakfiyede bu şartın konmuş olduğunu görüyoruz. Vakfiyedeki şart şu şekilde konmuştur: Vakıf tevliyeti sağlığında kendisine, öldükten sonrada oğlun neslen bade, neslin evlat ve torunlarına ait olmasını şart koşuyor.⁹³ Böylece zaviye vakfı kurucuları nesillerine ve yakınlarına düzenli bir gelir sağlamış oluyorlardı. Ayrıca vakfa konan bu şart ile birlikte evlatlarına ve torunlarına birer meslek kazandırmış oluyorlardı. Buradan da anlaşılacağı üzere Abdal Ata Zaviyesi'nin de tevliyet ve diğer görevler babadan oğla geçerek devam etmekteydi. Abdal Ata Zaviyesi belgelerine baktığımız zaman bu konu ile ilgili olarak birçok belgeye rastlıyoruz. Bu belgelerden bir tanesi de 989H/1581M tarihli bir fermanıdır. Bu ferman “zaviyenin meşihatının ve istifadesinin zaviyenin evladiye olmasından

⁹³ VGMA, 590/69.

ötürü” diyerek başlamaktadır. Biz de buradan hareketle Abdal Ata Zaviyesi’nin babadan oğla geçen bu sistemin içinde yer aldığını görmekteyiz. Evladlık vakıf adı verilen bu vakıflara Anadolu’da çok fazla rastlanmaktadır. Evladlık vakıf da evladlık vakıf statüsüne sahip olan vakıflar da vakfedilen arazilerin bir kısmı zaviyeye bir kısmı da başka tesislere geriye kalan bir miktarda zaviye şeyhine ve ailesine verilmekte idi. Şeyh öldükten sonra da tasarruf hakkı aileye intikal etmekteydi. Ailenin en yaşlısı şeyhlik makamına geçerek vakfın idaresini eline alırdı. Vakfın gelirlerini ise aile arasında pay ederdi. Bu durum hep böyle devam edip gittiğinden bu tür vakıflara Evladlık Vakıf denilmekte idi. (Gürbüz 1994: 27) Abdal Ata Zaviyesi’nin de belgelerinden anlaşılacağı üzere Evladlık Vakıf şartlarını taşıdığını görmekteyiz. Bu yüzden Abdal Ata Zaviyesi’ni de Evlatlık Vakıflar statüsü içerisine alarak Evladlık Vakıf olarak değerlendirebiliriz.

Vakıfların kurulmasında sultanların nasıl bir etkiye sahip olduklarından daha önce bahsetmiştik. Sultanlar bazı kimselere özel mülkiyet hakkı tanınmasında önemli bir etkendiler. Vakıf kuracak olanların hazırladıkları girişim ile ilgili olarak sultana başvuruda bulunur hazırladıkları taslakları sunarlardı. Hazırlanan bu taslağın kabul edilmesi durumunda ise sultanlar kendilerine geniş araziler verirlerdi ki bazen bunların içerisinde köyler de bulunurdu. Bu arazi parçalarını özel mülk olarak bağışlarlardı. Kurulan bu hayır tesislerine bu mallar bağışlanırdı. Böylelikle bu tesisi kuran kişi hem vakfın mütevellisi olur hem de aileleri ve torunları ile bir geçim kaynağı oluşturmuş olurdu. Vakıf mütevellilerinin çocukları birkaç kuşak boyunca refah içinde yaşarlardı. Bu evladiye sistemi içerisinde aynı zamanda mütevellî gelirinin yüzde onunu da kendileri alırlardı. (İnalcık 2004: 154)

Abdal Ata Zaviyesi de diğer zaviyeler gibi fakirlerin gelip geçenlerin doyurulması, misafir edilmesi gibi görevleri yapmaktaydı. Aynı zamanda vakıf yöneticiliğinin babadan oğla geçer duruma gelmiş olması vakıf ailesine gelir sağlamaktaydı. Bu yüzden vakıfların aileler tarafından kurulduğunu görmekteyiz. Birçok görevinin yanı sıra Osmanlı desteğini de alan zaviyeler Anadolu’da bu sayede kolayca ve çok sayıda vakıfların kurulmasına sebep oldular. Önemli veya ıssız yollar üzerinde kurulan ve gelip geçene hizmet amacıyla kurulan zaviyeler bu sayede devlet desteğini de almış bulunuyorlardı. Bu şekilde Anadolu’da birçok köy ve kasaba

ortaya çıkmıştı. Anadolu’da birçok köy adının Tekke, Tekkeköy, Tekkevran, Tekkedere, Tekkekaya, Tekkegüney, Tekkekızıllar, Dıştekke, Veliköy oluşu bu görüşü doğrular. (Savaş1992: 104) İncelediğimiz zaviye başta olmak üzere bölge olarak Çorum ve çevresine baktığımızda o yörede kurulan köylerin gelişiminde ve devamının sağlanmasında zaviye ve tekkelerin rolü büyüktür.

Osmanlı sultanlarının bazı şeyh ve dervişlere ya da yararlılık gösteren şahıslara toprak temlikleri yaptıklarını biliyoruz. Mülkiyeti devlete ait olan toprakların vakıf haline getirilmesiyle oluşan vakıflara “vakf-ı irsadi” adı verilmektedir. (Yediyıldız 1978: 157) Abdal Ata Zaviyesi’nin belgelerine baktığımız zaman temlik ile tahsis edilen arazilerden söz edilmektedir. Bu yüzden Abdal Ata Zaviyesi vakfı da “vakf-ı irsadi” vakıf kategorisine girmektedir.

Vakıf gelirleri arasında sayılan ve sultanlar tarafından temlik edilen mülkleri Abdal Ata vakıfları arasında görmekteyiz. Abdal Ata Zaviyesi vakfına ait bir fermenda bu temlik olan bir araziden bahseder. 1034H/1625M tarihli fermenda ayende ve revende için “Boyabat ambarının mahsulünden 500 batman pirinç verilmesi” gerektiği yazılıdır. Fakat bu pirincin verilmediği öğrenilince bunun üzerine bir ferman yayınlanmıştır. Yani Boyabat’tan alınan pirincin Abdal Ata Zaviyesi için temlik edildiği öğrenilmektedir. (Köseoğlu 1939: 425)

Tasavvuf ve tarikat ehli, birçok yerde zaviyeler kurmuşlardır. Bu zaviyelerden incelediğimiz Abdal Ata Zaviyesi’ni, XIII. Yüzyılda Anadolu’ya gelen dervişlerden birinin kurduğunu biliyoruz. Bu zaviyenin fetihlerin ve iskânın kolaylaşmasında idarecilerin desteğiyle yani çeşitli arazilerin de temlikleriyle zaviye vakfına dönüştürüldüğünü görmekteyiz.⁹⁴ Çeşitli köylerin malikâne gelirleri, tarla ve bağların vergilerinin bu zaviye vakfına tahsis edilmiş olduğu açıktır. Bu şekilde kurulan zaviye ve vakfının uzun süre varlığını koruduğunu görüyoruz. XIII. Yüzyılda birer kabile şeyhi de olan bu şeyhler kurdukları zaviyeler ile birlikte hayatın bütün maddi ve manevi yönleriyle meşgul olarak yaşıyorlardı. Bunların

⁹⁴ Vakıfların kurulmasında en önemli etmenlerin başında temlik kurumunun yani sultanların kişilere özel mülk bağışlaması olduğunu biliyoruz. Sultana başvuran devlet adamlarına, hayırlı girişim taslağı beğenilirse, birkaç köy ya da arazi parçalarının temlik olarak verilmekteydi. (İnalçık 2004: 154)

zaviyeleri devlet tarafından resmen tescil edilerek vakıf arazileri üzerinde kurulmuş oluyordu. (Ocak 2000: 65)

Bu süre içerisinde Abdal Ata Vakfı, gelir kaynakları arasında yer alan köyleri tarlaları ve bağları uzun süre bünyesinde barındırmıştır. Abdal Ata Vakfı sahibi olduğu mülkleri işleterek ve kiraya vererek buralardan elde ettiği gelirler ile varlığını devam ettirmiştir.

Vakıflar mali ve idari bakımdan özerk kuruluşlardı. Kadının önünde yazılan ve sicil defterlerine kaydedilen vakfiyeler, sultanlar tarafından onaylanmaktaydılar. Vakfiyeler, vakıf kaynaklarının ve nasıl kullanılmaları gerektiğini belirlerdi. Böylece kamu hizmeti ve kurum, güvence altına alınarak süreklilikleri sağlanmış oluyordu. Vakıflar kaynaklardan gelen kazançları dini ve siyasi güvence altında tutarak toplum için hayırlı bir amaca hizmet etmiş oluyorlardı. Vakıflar vakfedildikleri andan itibaren üzerlerinde sadece hukuki olarak tanrının sahip olduğu kavramı vardı. Kamu hizmetinin sürekliliği sağlanırken devlet ve hükümetlerin değişmesi onları etkilemiyordu. (İnalcık 2004: 148)

B-VAKFIN YÖNETİMİ VE İŞLETİLMESİ

XIII. Yüzyılda Anadolu’da zaviyeler ve tekkeler çok yaygınlaşmıştı. Bunun en önemli sebeplerinden biri de devlet yönetiminin taşra vilayetlerindeki yürütmüş olduğu politika ile ilgili idi. Osmanlı Devleti, Anadolu’daki sahip olduğu yerleri bu şeyh ve dervişler vasıtasıyla yürütmüş, onların yaygın örgütlenmelerinden yararlanmıştı. (Işın 2000: 701) Bu tekke ve zaviyelere bazı imtiyazlar vererek idari yönden bir nevi bağımsız kuruluşlar olmalarını sağlamıştır. Bu yüzden tekke ve zaviye şeyhleri zamanla nüfuzlarını artırarak bulundukları bölgelerde önemli güçler haline gelmişlerdir. Zaviyeler kurulur, birileri tarafından zaviyelere vakıf yapılır, zaviye mütevellî tarafından idare edilir, nazır tarafından da idare kontrol edilirdi. (Savaş 1992: 137)

Zaviyelerin kurucu şeyhleri bulundukları mahallerde toplumun lideri ve yöneticisi durumunda idiler. Bu şeyh ve dervişlerin bütün aile fertleri ve sülaleleri ile birlikte gelip yerleştikleri bilinmektedir. Zaviyelere tahsis edilen tasarruf hakkını da

kendileri ve evladları kullanmaktaydılar. Bir nevi zaviyenin yönetimi babadan oğla geçen bir sistem haline dönüşmüştü.

Kurucu şeyhlerin, yani zaviyeleri kuran şeyhlerin ve ailelerinin yüzyıllar boyu varlıklarını devam ettirmelerinin sebepleri tabi ki kendilerine tahsis edilen vakıflar sayesinde olmuştur. Vakıfları genellikle şeyh ailelerinin yönettiği bilinmektedir. (Savaş 1992: 137)

Bir şeyh öldüğü zaman yerine en büyük oğlu geçer ya da erkek evladı yoksa ailenin en yaşlı üyesi şeyh oluyordu. Böylelikle zaviyenin hem yönetimi hem de vakıfların tasarrufuna dayalı modelin yönetimin tek elden aynı aile içerisinde yürütülmesi sağlanmış oluyordu. Bu sistem zamanla bir takım büyük şeyh ailelerinin doğmasına sebep olmuştur. Zaviye vakıflarının iktisadi gücüne paralel olarak maddi güçleri de zaman içerisinde büyüyordu. Ünlü bir şeyh soyundan gelmek halk arasında büyük bir nüfuza sahip olmalarına sebep oluyordu. Bu aileler bölgelerinde bulunan siyasi otoritelerle anılmaya başlamışlardır. (Ocak 2000: 262) Abdal Ata ve sülalesinin zaviyenin kuruluşu ile birlikte bu bölgede meskûn olup daha sonra da evladlarının zaviye yönetimini devraldığını belgelerde görmekteyiz. Zaviye kurucusu aile olarak bu sülalenin zaviye ile birlikte diğer görevleri de kurucu şeyh ailesine mensup olan kişiler tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Zaviye şeyhi vefat ettiğinde yerine en büyük oğlu geçmekte idi. Abdal Ata Zaviyesi'ne ait bir belgede bu durumu görebilmekteyiz. 878H/1470M tarihli belgede, Abdal Ata Zaviyesi şeyhi vefat ettiği için yerine oğlu Seyyid İbrahim'in tayin edildiği ve eskiden olduğu gibi zaviyenin tüm arazisinin ve tekkenin bütün tekliflerden muaf olduğu yazılıdır. (Köseoğlu 1939: 424) Bu vesikadan da anlaşılacağı üzere şeyhin ölümü ile yerine oğlu geçmekte ve bunu da tevliyet değişiminde ölüm sebebi olarak gösterebiliriz.

Vakıfların işletilmesi, vakıfların yönetimi, muhasebesi gibi birçok işin yapılması ile alakalı idi. Vakıfların yönetiminden mütevelliler sorumlu olmakla birlikte vakfın kontrolünün nazır tarafından yapıldığı bilinmektedir. (Savaş 1992: 137) Zaviyelerin işleyişleri hakkındaki bilgilere en fazla seyahatnamelerde rastlamaktayız. Bunların en çok bilinenleri Evliya Çelebi ve İbni Batuta

seyahatnameleridir. İbni Batuta seyahatnamesinde, XIII. yüzyıl İslam dünyasını anlatırken uğradığı ve gördüğü zaviyelerle alakalı çok kıymetli bilgiler vermektedir. Onun özellikle Mısır zaviyeleri ile ilgili olarak verdiği bilgiler diğer zaviyelere örnek teşkil edecek ve zaviyelerin işleyişi hakkında verdiği bilgiler açısından tek kaynaktır diyebiliriz. (Savaş 1992: 72)

Vakfin gelir kaynakları İslam hukukunun belirttiği şartlara göre işletilirdi. Osmanlı devletinde yaygın olarak kullanılan bu sistem (icareteyn)⁹⁵ vakıf emlakinin kiralanmasında da kullanılırdı. (Halaçoğlu 1996: 158) Vakıfların gelirleri arasında yer alan nakit paralar ise vakfedenlerin şartlarına bağlı olarak zengin güvenilir bir kefil ya da gayrimenkul karşılık gösterilmek suretiyle yüzde 15’lik bir karla bir nevi faize verilmesi şeklinde idi. (Halaçoğlu 1996: 158)

Osmanlı devletinde vakıfların, 1826’da Evkaf Nezareti kuruluncaya kadar merkezi idare yönetimi yoktu. Vakıf, kurduğu vakfin idaresini ve yöneticilerini tek başına seçerdi. Vâkıf, vakfiyesine⁹⁶ koyduğu şartlarla “evlad-ı evlad” tabiri ile nesli tükeninceye kadar çocukları ve torunları, nesli tükendikten sonra da üçüncü bir şahsa devredebiliyordu. Bağımsız kuruluşlar olarak çalışıyorlardı. (Yediyıldız 2003: 181) Vâkıfın şartları doğrultusunda hazırlanan vakfiyenin⁹⁷ kadı önünde yazılarak, sultan tarafından onaylandığını daha önce söylemiştik. Abdal Ata Zaviyesi’ne ait 822H/1419M tarihli vakfiyede “Abdal Ata demekle maruf Şeyh Mahmud Burhan oğlu İlyas vakfiyesinde şöyle şart koştuğunu okuyoruz. Vakfin tevliyetinin sağlığında kendisine öldükten sonra ise oğluna neslen bade neslen evlad ve torunlarına ait olmasını şart koşuyor.”⁹⁸

Vâkıfın koyduğu şartlara göre vakfî yöneten yani vâkıfın tayin ettiği kişiye mütevellî denir. Mütevellînin görevleri arasında vakfî korumak başta olmak üzere, gelirleri artırmak, vakıf çalışanlarının ücretlerini dağıtmak, onları denetleyip sorunlarıyla ilgilenmek gibi görevleri yer almaktadır. (Yediyıldız 2003: 181)

⁹⁵ İcareteynin sözlük anlamı kira bedelidir. Kirasının bir kısmı peşin ödenmek, bir kısmı da her yılsonunda ödenen kiralara karşılınmak üzere kiraya verilen vakıfların yaptığı işlemlerdir. Aynı zamanda iki kere kiralandığı için iki kiralı vakıf da denilmektedir. (Ayverdi 2011: 1357)

⁹⁶ Vakıf tarafından vakıf şartlarının ve idare şeklinin belirlendiği ve bu resmi nitelikli belgelerin kadı tarafından tescil edilerek hukuki özellik kazandırılan belgelere vakfiye denir. (Sami 1996: 1496)

⁹⁷ Vakıfların büyük çoğunluğunun vakfiyeleri Ankara’da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde (VGMA) muhafaza edilmektedir.

⁹⁸ VGM, 1467, 28, 90.

Vakıfların idareleri zaviyedarların yani zaviye şeyhlerinin elinde bulunmakta idi. Büyük zaviyelerin yönetiminde mali işlerle ilgilenen ayrıca mütevellilere rastlanmaktaydı. (Ocak-Faruqi 1986: 472) Abdal Ata Zaviyesi de diğer zaviyeler gibi zaviyenin kurucu şeyhi ve ailesi tarafından yönetilmekteydi.¹⁵ Zilkade 1295H(15 Kasım 1879) tarihli belgedeki gibi, zaviyeye ait bazı belgelerde bu durum açıkça gözükmemektedir. Bu belgede vakıf tevliyetinin zaviyedarın ölmesi üzerine oğlunun onun yerine zaviyedar olarak geçtiğini görüyoruz.⁹⁹ Aynı şekilde zaviyedarlık görevlerinin torunlara geçtiğini belgelerde görmekteyiz. 15 Şevval 1293H(15 Ekim 1877) tarihli şeriiyye sicilinde “Abdal Ata köyündeki Atasultan Vakfı’nın zaviyedarlarından Hüseyin oğlu Hüseyin’in vefatı üzerine zaviyedarlık hizmetlerinin torunlarına tevcihi”¹⁰⁰ diye başlayan sicil, bu duruma örnek gösterilebilir..Bu şekilde benzer belge sayısını çoğaltabiliriz.

Abdal Ata Zaviyesi vakıflarının zenginliği ile bilinmekte olan bir zaviyedir. Böyle zengin bir zaviyenin elbette ki kendi içinde çeşitli sorunlar yaşaması muhtemeldir. Gerek zaviye yönetimi ile ilgili gerekse vakıfları ve vakıf gelirleri ile ilgili çeşitli sorunlar yaşadığını görmekteyiz. Orta ölçekli bir zaviye olarak nitelendirebileceğimiz bu zaviye diğer zaviyelere oranla hem çalışanları açısından hem de yönetim açısından büyüklüğü dolayısıyla zaman zaman çeşitli problemler yaşanmasına rağmen varlığını uzun süre koruduğuna şahit olmaktayız.

Zaviye dervişleri seçilmezlerdi. Nadir olarak seçilen şeyhlere rastlanmaktadır. Zaviyedarlık genellikle babadan oğla geçmekteydi. Zaviyedar ailesinin yanında bazı zaviyelerde de hizmetkâr aileleri bulunmaktaydı. (Ocak-Faruqi 1986: 472) Bu hizmetkâr ailelerinde de bazen görevlerin aile içerisinde kaldığı görülmektedir. 23 Rebiülahir 1297H(23 Nisan1881) tarihli Çorum Şer’iyye Sicilinde “Çorum’un Tekye karyesindeki Abdal Ata Sultan Vakfı türbesi ferraşlığının Mehmed oğlu Seyyid Halil’in vefat etmesi üzerine büyük oğlu Hasan’a verilmesi”¹⁰¹ başlıklı belgesinde görüleceği üzere ferraşlık görevi babadan oğla bırakılmıştır.

⁹⁹ ÇŞS. 7-139.

¹⁰⁰ ÇŞS. 7-143.

¹⁰¹ ÇŞS. 9-25.

Abdal Ata'nın evliyay-ı kiramdan olduğu için zaviyeye padişah tarafından birçok gelir getiren mülkler bağışlanmıştır. Abdal Ata Zaviyesi Vakfının mütevellisi ve tekkeşinleri tarafından yönetilmekteydi. (Ali İzzet Efendi 1997: 44) Padişahlar ve emirlerin zaviyelere mal ve mülklerin bağışlandığı bilinmektedir. Bu bağışlar bazen terk edilmiş topraklar olabildiği gibi devletin topladığı vergiler de olmakta idi. Zaviyelerde görev alan şeyhlerle birlikte bazen hizmetkârlar da bu vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu muafiyeten zaman zaman köylülerin de yararlandığı görülmektedir. (Ocak-Faruqi 1986: 472)

Abdal Ata'nın ve diğer zaviye şeyhlerinin görevleri ve ne iş yaptıkları ile ilgili belgelerde bir bilgiye rastlamıyoruz. Şeyhlerin zaviye işleriyle uğraştıklarından dolayı diğer şeyh yakınlarının da zaviyenin diğer işleriyle meşgul olduklarını söyleyebiliriz. Belgelere baktığımız zaman zaviyenin tevliyet görevi ile ilgili olarak ve zaviyenin işletilmesi ile ilgili sorunları yaşandığını görmekteyiz. Yani zaviyenin yönetimi sırasında bir takım sorunları yaşandığını söyleyebiliriz.

Abdal Ata Zaviyesi'nin diğer zaviyeler gibi aslı görevinin gelip geçen yolcuların doyurulması onların misafir edilmesi gibi görevleri öncelikliydi. Aynı zamanda vakıf yöneticiliğinde babadan oğla geçmesi onlara gelir sağlamaktaydı. Bu yüzden Abdal Ata Zaviyesi Vakfı şeyh ailesinin elinde ve onlar tarafından kullanılmaktaydı.

Vakıflar, vâkıfın şartları doğrultusunda hazırlanan vakfiyelere konan şartlar doğrultusunda yönetilmişlerdir. Vakıfta mütevelliliğe getirilen şahısların padişah beratını almaları gerekmekte idi. Berat alma uygulamasının her mütevellî ve zaviyedar değişiminde uygulandığını görmekteyiz. Diğer görevlilerin de berat değişikliklerinin yapıldığını görmekteyiz. 14 Rebiülevvel 1296H(14 Mart 1880M) tarihli Çorum Şer'iyye Sicilinde "Cami, mescid, tekke, zaviye ve sair hayrat da görevli olanların elinde bulunan beratların yenilenmesi ve yeni görevlendirme işlemlerinin görev sahiplerinin mağdur etmeyecek şekilde usulüne uygun olarak yapılması"¹⁰² şeklinde berat yenilemenin nasıl yapılacağı hakkında bilgilendirilmektedir.

¹⁰² ÇŞS 8- 363.

Vakfın kuruluşu ve diğer görevlilerin atanması konusunda devletin onayı gerekmekte idi. Bunu açıkça belgelerde de görmekteyiz. Fakat vakıfların devletin onayını her ne kadar alsa da yine de özerk kuruluşlar olduklarını görmekteyiz. Vakıf kurucusunun vakfiyelerde belirtildiğine göre bağımsız idarecisini ve mütevelliyi seçerek atadığını ve kadıların defterlerine kaydedildiğini bilmekteyiz. Bu işlemlere rağmen vakıfların mali ve idari bakımdan özerk kuruluşlar olduklarını söyleyebiliriz. (İnalçık 2004: 148)Müteveli tayinlerini vakıfların kendileri yaptığını yukarıda söylemiştik. Vâkıfın vakfına müteveli tayini ve tayin edilmediği durumlarda bu durum kadı ve nazıra bırakılırdı. Bu işlemler belli bir hukuk prensibine göre yapılırdı. Vakıflarda bu görev genellikle evlada verilmekte idi. Ehil bir kimse olmadığı zaman tevliyet başkasına verilirdi. Kadın ve erkek ayırımı yapılmamaktaydı. (Yediyıldız 1978: 178) Abdal Ata Zaviyesi'ne ait 25 Şevval 1294H(25 Ekim 1878M) tarihli Çorum Şer'iyye Sicilinden anlaşılaacağı üzere "Ata Sultan Hazretlerinin zaviyesi vakfının meşihat cihetine mutasarrıf olan Seyyid Ali Halife'nin oğulları İbrahim ve Ebubekir muktedir olmadığından bu makamın Abdal Ata köyünden Mehmed Şakir Efendiye tevcihi"¹⁰³ başlıklı anlaşılaacağı üzere Seyyid Ali Halifenin oğullarının ehil olmadığından dolayı bu görevin köyden başka birine verildiğini görmekteyiz. Şunu da belirtmek gerekir ki eğer vakfın evladlarından ehil bir kimse olduğu halde bu görev tahsis işlemi gerçekleşir ise görev iptal edilirdi. Ve görev tekrar vâkıfın evladlarına verilmekteydi. (Yediyıldız 1978: 178)

C- ZAVİYE VE VAKIF GÖREVLİLERİ

Zaviyeler Osmanlı Devleti'nde özellikle ilk kuruluş yıllarında önemli rol oynamaktaydılar. Zaviyelerin özellikle ıssız ve uzak yol ve geçitlerde yolcuları barındırmak ve doyurmak için şeyh ve dervişlerin kurmuş olduğu hayır kurumlarıdır. Zaviyeyi kuran şeyhlerin hükümdarlardan aldıkları toprak parçalarını işleyerek ve etrafına topladığı dervişlerle kendilerine bir yaşam yeri sağladıkları ve zaviyenin giderlerini karşıladıkları bilinir. Diğer zaviyelerin ve vakıfların mütevellileri gibi bu zaviyenin de yöneticileri, kurucu şeyhin evlat ve torunları vakfın yöneticileri idi. Yani irsi bir yöneticilik söz konusu idi. (İnalçık 2004: 155)

¹⁰³ ÇŞS 7- 313.

Bilindiği üzere vakıflarda görev yapacakların padişah beratı almaları gerekmekte idi. Vâkıfın şartları doğrultusunda hazırlanan vakfiyenin kadı önünde yazılarak, sicil defterine geçirilerek ve vakfiye hükümdar tarafından onaylanarak, vakıflar kurulmakta idi.

Zaviyelerde vakıf görevlilerinin berat ile görevlendirmelerin yapıldığını biliyoruz. Zaman zaman bu beratların yenilenmesi gerekmekteydi. Bu berat yenileme ya da görevlendirmelerin 14 Rebiülevvel 1296 H(14 Mart 1880M)tarihli bir emirle nasıl şekillendirildiği görülmektedir. Bu emirde “Cami, mescid, tekke, zaviye ve sair hayratda görevli olanların elinde bulunan beratların yenilenmesi ve yeni görevlendirme işlemlerini görev sahiplerini mağdur etmeyecek şekilde usulüne uygun olarak yapılması”¹⁰⁴ emredilmektedir. Buradan bir başka konuya değinecek olursak, önceden idari açıdan bağımsız olan vakıflar artık devlet yönetimi altındadır diyebiliriz. Tarih itibariyle de bu emir 1826’da Evkaf Nezaretinin kuruluşundan sonradır.¹⁰⁵ 11 Rebiülahir 1299H (11 Nisan 1883M) tarihli Çorum Şer’iyye Sicilinde rastladığımız bir belgede bazı vakıf görevlilerinin atanmasıyla ilgili bir emir yayınlanmıştır. Mütevellik, zaviyedarlık, mezraadarlık vb. görevlere gerekli şartlar yerine getirildikten sonra atama yapılmasına dair bir emirnamedir.¹⁰⁶

Zaviye ve vakıf görevlileri söz konusu müesseselerin büyüklük ve küçüklük durumuna göre değişiklik göstermekteydiler. Bir zaviyede bulunan temel görevlileri şöyle sıralayabiliriz:

- Zaviyedar
- Ferraş
- Müteveli
- Nazır
- Kâtip

¹⁰⁴ ÇŞS 8-363.

¹⁰⁵ XVII. Yüzyıldan itibaren zaviye vakıfların eski parlak dönemlerini kaybetmeye başladıkları görülür. Artık sadece geçim derdinin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. (Ocak 1978: 259) Osmanlı devletinin imparatorluk içinde bütün siyasi ve iktisadi gücünü merkezi bir otoriteye bağlamak istemesine rağmen vakıfların 1826 yılına kadar merkezi otoritenin dışında merkezi otoriteye bağlı olmadan varlığını sürdürmüştür. Bu döneme kadar vakıfların idari açıdan bağımsız oldukları, idaresinin şekli vakıf kurucusunun şartlarına göre belirlenmiştir. Vâkıfın kurduğu vakfı istediği gibi yönetmekte tam yetkilidir. (Yediyıldız 1978: 177-178)

¹⁰⁶ ÇŞS 9-100.

- Cabi
- Kayyum
- Bevvap

Normal büyüklükteki bir zaviye ve vakıfta bulunan görevlileri aşağı yukarı şöyle sıralayabiliriz. Zaviyedar, Müteveli, bevvap, ferraş, cibayet memuru, nazır. Abdal Ata Zaviyesi çalışanları hakkında bilgiye en geniş olarak zaviyeye ait olan bir muhasebe defterinde rastlıyoruz. (Çorumlu 1941: 321; Anakök 1950: 122) 1249H/1833M tarihli bu muhasebe defterinde zaviye çalışanlarının ismi geçenler şunlardır. Şeyhlerinden bahsetmekle birlikte Cibayet memuru, Müteveli, Zaviye bevvabı ve ferraşının adı geçmektedir. Biz buradan anlıyoruz ki; Abdal Ata Zaviyesi bünyesinde barındırdığı çalışanlarıyla birlikte orta büyüklükte bir zaviyedir. Abdal Ata Zaviyesi çalışanlarını da gösteren muhasebe defteri çalışanların ücretlerini de göstermektedir. 1249H/1833M senesine ait defter, 1249H/1833M senesi Mart'ı ibtidasından seneyi Şubat'ına kadar olan Abadal Ata'ya tabi köy ve karyelerin hasılatını göstermektedir. Zaviye çalışanların ücretlerinin şu şekilde belirlendiğini görmekteyiz. Zaviye şeyhine 70 keyl (Şeyh Ebubekir Efendi), Cibayetçiye 50 keyl (Yahya bey), Nazıra 50 keyl (Ebubekir bin Hüseyin), Bevvaba 40 keyl (Es Seyyid Ali), Ferraşa 40 keyl (Halil bin Mehmed) ödendiğini görüyoruz.

Abdal Ata Zaviyesi çalışanlarını bu belge sayesinde tespit etmiş bulunuyoruz. Bu çalışanları tespit ettikten sonra Abdal Ata Zaviyesi vakıflarının büyüklüğünden dolayı çalışan sayısının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda bu çalışanlardan kısaca bahsedeceğiz.

1 - Zaviyedar

Vakıf görevlilerinden Zaviyedar ya da zaviyenişin, zaviye şeyhi, tekyenişin, postnişin, seccadenişin ve meşihat kelimeleri hemen hemen aynı manada kullanılmaktadır. Zaviyedarlar, zaviyede oturan zaviyedeki şeyhlerin şeyhi durumundaki baş zaviyedar olan genellikle kurucu şeyhin evladları arasından seçilen yöneticilerdir. Genellikle kurucu şeyhin nesli tükeninceye kadar bu durum böyle sürüp gitmiştir. Zaviyelerin vakfiyelerinde zaviye ve vakıf yönetimini kimin üstleneceği belirtilmiştir. Zaviye vakıflarında, zaviye kurucu şeyhinin manevi

nüfuzundan yararlanılarak zaviyeye vakıf yaptıran varlıklı kimselerden yararlanılmaktaydı. Bu yüzden zaviye ve vakıf yönetimine zaviye kurucusu ve evlâdının tayin edilmesi doğal olarak gerçekleşmekteydi. (Savaş 1992: 78)

Vakfiye şartları arasında vakıf görevlilerin görev süreleri belirtilmekteydi. Bunu, incelediğimiz belgelerde de açıkça görmekteyiz. Mütevelliler ve zaviyedarlar başta olmak üzere kayd-ı hayat şartının çok rastlanan bir durum olduğunu görmekteyiz. Konumuz olan Abdal Ata Zaviyesi vakfına ait vakfiyede de böyle bir şart konulduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz 822H/1419M tarihli vakfiyede bu kaydı hayat şartı şu şekilde yazılmıştır. Burada vakfın tevliyet ve nezaretini “nefsine sonra oğullarına ve neslen bade neslin oğulları oğullarına eğer bu oğullardan kimse bulunmaz ise mezbur zaviyenin şeyhine şart kılıp vakfı sahihi şer’i ve hapsi sarihi mar’i ile vakfetti”¹⁰⁷ yazmaktadır. Böylece zaviye vakfı kurucuları da nesillerine ve yakınlarına hem iş hem de düzenli bir gelir sağlamış oluyorlardı. (Yediyıldız1978: 253) Buradan da anlaşılaçağı üzere Abdal Ata Zaviyesinde zaviyedarlık görevinin babadan oğla geçtiğini ve evlada şart koşulduğunu öğrenmiş oluyoruz. Abdal Ata zengin vakıflarıyla bilinmektedir. Bu konudan daha önce bahsetmiştik. Tabi böyle zengin vakıflara sahip olan zaviyelerde çalışan sayısı da fazla olacaktır. Özellikle zaviyenin en önemli görevlisi aynı zamanda yöneticisi konumunda olan zaviyedarlardır. Fakat böylesine büyük ve çalışanlarının fazla olduğu zaviyede, zaviyedarların listesine hiçbir belgede rastlayamıyoruz. Sadece elimizdeki belgelerden zaviyedar ve müteveli isimlerine rastlayabiliyoruz.

Abdal Ata Zaviyesi’nde zaviyedarlık görevinin bazen oğul olmadığı zaman ya da ehil biri olmadığı zamanlarda torunlara verilmektedir. 15 Şevval 1293H(15 Ekim 1877M) tarihli Çorum Şer’iyye Sicilinde bu durum açıkça görülmektedir.¹⁰⁸ Yine aynı zamanda zaviyedarlık görevinin oğullar arasında pay edildiğini de görmekteyiz. Yine aynı tarihli belgede “Yakacık köyündeki Ata Sultan Vakfı’nın zaviyedarlarından Ömer’in vefatı üzerine zaviyedarlık hıdmetinin oğulları Osman ve Hüseyin’e tevcihi” yazmaktadır. Bu belgeyle de zaviyedarlık görevinin nasıl paylaşıldığını görmüş oluyoruz.

¹⁰⁷ VGMA. Arapçası 590-69,Türkçesi VGMA.1457-90.

¹⁰⁸ ÇŞS 7-143.

2- Müteveli

Vakıf görevlilerinden olan müteveli, vakıf işlerini, vakıf şartlarını ve şer'i hükümler içerisinde yönetmek için tayin edilen kişilere denmektedir. (Pakalın 1983: 640) Vakıf kurucusu müteveliyi atar ve kadının defterine kaydedilen vakfiyeye yazılırdı. (İnalçık 2004: 148) Vakıfların genellikle önce kendilerini, öldükten sonra da evlatlarını müteveli tayin etmişlerdir. (Savaş1992: 138) XVIII. Yüzyıl Türk vakıflarında bu oran yüzde elli altıdır. Ancak yabancıların yüzde on biri müteveli olabilmıştır. Yüzde otuzüçlük kısmı kadı ve vakfın nazırları müteveli tayinlerini yapmışlardır. (Yediyıldız 1978: 162) Şer'i hükümler ve vakfiyede bulunan şartlara göre vakfı idare etmek üzere tayin olunan şahsa müteveli denildiğini söylemiştik. Mütevellilere bazen mütekellim, kayyım, alel-vakf ya da nazır da denmekteydi. (Akgündüz 2002: 451) Mütevellinin vakıf üstündeki hakları arasında ücret talep etme hakları da var idi. Mütevellilerin ücretleri hâkim ya da vakfeden tarafından belirlenmekteydi. Mütevelliler kendi ihmal ve kusuru olmayan olaylarda ve ihmal sonucu zayi olan vakıf mallarından sorumlu tutulmamaktaydılar. Eğer ki vakıf şartlarına uymaz ve kendi ihmal ve kusurları sonucu gelişen vakıf ile ilgili olaylarda sorumlu tutulmaktaydılar. (Akgündüz 2002: 452) Çorum Şer'iyeye Sicillerinde rastladığımız 13 Recep 1259 tarihli bir emirde “Vakıf mallarından bazıları orada görev yapan imam, hatip ve müezzin gibi şahıslara maaşlarına karşılık olmak üzere verilmekte olduğunu görmekteyiz. Bazı şahısların ise bu vakıf malları hakkında mülk muamelesi yapmaya kalkmalarına sebep olduğundan vakıflarla görevli olan kaza müdürlerinin bölgelerindeki vakıfların kayıtlarının düzenli bir şekilde tutarak evkaf nezaretine göndermeleri”¹⁰⁹ diye başlayan emirde vakıfların denetim altında tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Burada vakıf yöneticisi olarak müteveli bu işten sorumlu tutulamazdı.

Vakıfta çalışan mütevellilerin görevleri en fazla olan idi. Müteveli¹¹⁰ vakıfla ilgili bütün işlerden sorumlu olup vakıf gelirlerini toplar, vakıf gelirini artırmak için

¹⁰⁹ ÇŞS 1-93.

¹¹⁰ Vakıf mütevellileri vakfın her türlü işinden sorumlu görülmektedirler. Kendilerine verilen vakıf mirasını her türlü tehlikeye karşı korumak personeli ve diğer bütün işleriyle meşgul olmak vakfın vakfiyesine uygun olarak işletilmesini sağlamaktı. (Yediyıldız 1988: 178)

çeşitli önlemler alır ve bu gelirle vakfın koşullarını yerine getirirdi. Ayrıca vakıfta çalışanların ücretlerini ödemek, zaviye vakfın onarım ve bakımlarını sağlamak zorunda idi. (İnalcık 2004: 148)

3- Müderris

Abdal Ata Zaviyesine ait 989H-1581M tarihli bir hüccette zaviyede çalışan bir Müderris'ten bahsedilmiştir. Demek ki Abdal Ata Zaviyesi bünyesinde bir de müderris çalışmaktadır. Bu vakıfta bir de müderrisin bulunması zaviye eğitim hizmetlerinin gerçekleştiği hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Osmanlı Devleti'nde vakıflar eğitim hizmetlerinin büyük bir bölümünü gerçekleştirmekteydiler. Bu yüzden eğitime devlet tarafından çok az bir bütçe ayrılmaktaydı. (Halaçoğlu 1996: 160)

4-Nazır

Vakıfta çalışan diğer önemli görevlilerinden olan nazırlar¹¹¹ ise bir nevi müfettişlik görevi yaparlardı. Nazır, vakıf koşullarının yerine getirilip getirilmediğini kontrol ederdi. Senede bir defa vakıf görevlileriyle toplanarak görevlerin vakfiyenin şartlarına göre yerine getirilip getirilmediğine bakardı. Ayrıca bu kurul mütevellinin görevden alınmasını da talep edebilirdi. (İnalcık 2004: 148)

5- Cabi - bevvab

Vakıfta çalışan diğer bir görevli olan cibayetçi ya da cabi¹¹² olarak geçen görevli idi. Cabilerin görevi vakıf gelirlerini toplamaktı. Toplama işine de cibayet denilmekteydi. (Savaş 1992: 141) Abdal Ata Zaviyesi'nde de bir cibayetçinin olduğunu görüyoruz. Bevvaplara gelince bunların gördükleri işler müstahdem bulundukları hayır müesseselerinin icaplarına ve vakfın şartlarına göre az çok değişmekte idi. Bir nevi kapıcılıktı. (Ayverdi 2011: 355) Abdal Ata Zaviyesi vakfında da bir bevvabın çalıştığını elimizdeki belgeden öğrenmiş oluyoruz.

¹¹¹ Nazırlar ya da diğer adıyla nazır-ı vakıf mütevellinin vakıf üzerindeki tasarrufunu denetleyen kimselere denilmekteydi. (Ayverdi 2011: 2341)

¹¹² Cabinin sözlük anlamına baktığımız zaman eskiden evkaf gelirlerini, cizye ve harçlarını toplama işidir. Bir nevi tahsildarlık görevidir. Cibayete baktığımız zaman evkafa ya da hazineye ait paraların toplama işidir. (Ayverdi 2011: 497) Evkafa ait bazı vazifeler kâtiplik ve cibayet kefilsiz olarak altı ay müddetçe verilmiş bu da devletin varidat miktarını bilinmez hale getirmiştir. Hazine hesapları alt üst olmuştur. (Ayverdi 2011:497)

6- Ferraş

Ferraşlığa baktığımız zaman zaviyelerin çoğunda bu görevin olduğu bilinmektedir. Ferraşlar, imarethanelerde, kervansaraylarda ve diğer hayır kurumlarında misafirlerin yataklarını serip kaldıran bu hizmetleri yerine getiren şahıslar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Lügat manasına baktığımızda da “döşeyen, seren, yatak, kilim vb. eşyaları yayan kimselere verilen ad” olarak görmekteyiz. Ayrıca yerleri süpürüp, temizleyen hizmetçi manasında da kullanılmaktadır. Elimizde bulunan 23 Rebiülahir 1297 H/1881M tarihli Çorum Şer’iyye Sicilinde “Çorum’un Tekke karyesindeki Abdal Ata Sultan vakfı türbesi ferraşlığının görevinin Mehmed oğlu Halil’in vefat etmesi üzerine büyük oğlu Hasan’a verilmesi” ile ilgili bir emir bulunmaktadır. Bu emirden anlaşılabacağı üzere sadece zaviyedarlık ve müderrislik değil ferraşlığın da babadan oğla geçtiği görülmektedir.¹¹³ (Ayverdi 2011: 957)

Abdal Ata Zaviyesi Vakfı, bünyesinde birçok görevlinin çalıştığını öğrenmiş oluyoruz. Zaviyenin çok küçük bir zaviye olmadığını, orta ölçekte bir zaviye olduğunu asıl görevinin gelip geçenlere hizmet etmesi olduğunu biliyoruz. İşte Abdal Ata Zaviyesi ve Vakfı da bu görevleri çalışanları ile birlikte yerine getirdiği görülmektedir. Zaviyenin bünyesinde çalıştırdığı görevlilerin maaşlarını da elde ettiği gelirlerle ödediği görülmektedir. Vakıflarda müderrislik gibi, şeyhlik gibi bazı görevlerin hizmetlerin oğullarına aktarılması bu mesleklerin bilgi ve beceriye bakarak değil de irsiyete bağlı olarak verilmesi, ders programlarının vakfın istekleri doğrultusunda işlenmesi, ilmi ilerlemenin önünü kesmiştir diyebiliriz. (Yediyıldız1978: 170)

Ç- ZAVİYE VE VAKIFTA ORTAYA ÇIKAN YOLSUZLUKLAR VE PROBLEMLER

Türk İslam dünyasında insanların faydalanması için yapılan çeşitli hayır kurumları bulunmaktadır. Tesis edilen bu hayır kurumlarının içinde bizim konumuzla alakalı olarak vakıflar yer almaktadır. Zaviyelerin ayakta kalabilmesi için vakıflara ihtiyaç vardı. Müesseselerin ayakta kalabilmeleri için zaman zaman devlet

¹¹³ ÇŞS 9-25.

desteğini de aldıklarını görmekteyiz. Bakım ve onarımlarının sağlanması, çalışanların ücretlerinin ödenmesi gerekmekte idi. Bu yüzden vakıflara pek çok bağışların yapıldığını görmekteyiz. Zaviye hizmetleri arasında yer alan konaklama, sosyal yardım, eğitim, sağlık savunma sanat vb. görüldüğü, zaviye ve tekkelerde vardır. Fakat asli görevleri konaklama ve gelip geçenleri doyurma işidir. (Erginli 2002: 110) Zaviye şeyhleri ve ailelerin vakıflar sayesinde uzun yıllar varlıklarını sürdürdüklerini biliyoruz. Çoğu zaviye vakıflarının evlad-ı vakıf olmasından dolayı evlad-ı vakıf arasında sürekli kavgaların yaşanmasına sebep olmuştur. (Savaş1992: 137)

Osmanlı Devleti'nde tekke ve zaviyelerin imkânlarının fazla olması, dolayısıyla istismara uğramaları da kaçınılmazdı. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde dervişlere verdikleri vakıf arazilerini denetledikleri ve zaman zaman vakıf arazilerini ellerinden aldıkları da olmuştur. (Erginli 2002: 110)

Vakfın sürekliliğini sağlamak vakfın görevleri arasında idi. Bu durumun zaman zaman zaafa uğradığı verilen imkanların kötüye kullanıldığı sık rastlanılan durumlardan idi. Şahısların tutumları işleyişlerdeki aksaklıklar göze çarpmaktadır. Çeşitli zamanlarda zaviye ile ilgili ortaya çıkan olayları ve iddiaları, yolsuzlukları ve problemleri zaviye ve vakfa ait belgelerden öğreniyoruz. Vakıf görevlilerinin üzerlerine düşen görevleri eda edememeleri gibi durumlardan dolayı devletin zaman zaman bu konularla ilgili olarak emirler yayınladığı görülmektedir. 13 Recep 1259 H(13Temmuz1843M) tarihli Çorum Şer'iyye Sicilinde de böyle bir emirle karşılaşyoruz. "Vakıf mallarından bazılarının orada görev yapan imam, müezzin, hatip, gibi şahıslara maaşlarına karşılık verilmekte olduğu, bazı şahısların ise bu vakıf malları hakkında mülk muamelesi yapmaya kalkmalarına sebep olduğundan vakıflarda görevli olan kaza müdürlerinin bölgelerindeki vakıfların kayıtlatını düzenli bir şekilde tutarak evkaf nezaretine göndermelerini"¹¹⁴ emreden emirdir.

Abdal Ata Zaviyesi Vakfının işletilmesi, gelirlerinin pay edilmesi tevliyet görevinin yerine getirilmesi, mütevellilerin işlerini usulüne uygun olarak yapmaları vakıflarla ilgili usulsüzlük iddiaları çeşitli zamanlarda çeşitli anlaşmazlık ve problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu problem ve yolsuzluklar karşısında

¹¹⁴ ÇŞS 1- 93.

mahkemeye başvurulup, daha sonra bu konular ile ilgili araştırmaların yapıldığına ve buna istinaden hükümler verildiğini görüyoruz. 9 Zilhicce 1297 H(9Aralık 1883M) tarihli belgede “Çorum’un Abdal Ata Sultan köyü cami-i şerifi nukud vakfı mütevellisi Ali oğlu Ali Ağa’nın Kubbeli mahallesinden Mehmed’in oğlu Türemişoğlu Hacı Mustafa’ya verdiği vakıf parasının nemasıyla birlikte tahsili”¹¹⁵ istendiğini görmekteyiz.

Tekke ve zaviyelerin görevleri arasında yer alan fakir dervişlerin yatacak yer imkânı sağlamak ve onların bakımları da vardı. 25 Safer 1258 H(25Şubat 1842M) tarihli emirde “tekke ve zaviyelerde bulunan fakir dervişlerin bakımlarının sağlanması ve tarikat mensuplarının daha önceki padişahlar tarafından verilmiş olan imtiyazlı hallerinin kaybetmekten kaynaklanan sızlanmaların önüne geçmek için alınacak tedbir” bildirilmektedir. Bu emirden de anlaşılacağı üzere artık zaviyelerin eskisi gibi çalışmadığı eski güçlerinin kalmadığını artık devlet tarafından hak ve salahiyetlerinin alınmasından çekinildiğini anlıyoruz. Böyle bir emir yayınlandığına göre zaviyeler arasında bir takım endişelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Zaviye şeyhlerine ve mütevellilerine verilen geniş yetki ve salahiyetlerin ellerinden alınması gibi bir durumun söz konusu olabileceğinin de açıkça ifade edildiğini görüyoruz. Çünkü Osmanlı Devleti, XVIII. Yüzyıldan itibaren bazı zaviye ve tekkelere bu şekilde el koymuştur.

Abdal Ata Vakfına ait araziler üzerinde de hak ihlallerinin yaşandığı görülmektedir. Bu yüzden sık sık vakfa müdahalelerin olduğu görülmektedir. 822H/1419M tarihli vesika bir dava ile vakfa ait olmaktadır.¹¹⁶ Bu davada Şeyh Beyazıd bin Sultan bin Ulubey bin Semseddin Abdalata adı ile anılan Burhan’ın torunu (İlyas bin Şeyh Mahmud’dan) Karahisar Demürlü dahilindeki Yamadı divanında bulunan hisselerini dava ediyor. İlyas, gerek Şeyh Beyazıd’dan gerekse Şahin bin Ulubey’in kızkardeşi (Sevr’in) hisselerini satın almakla davayı hal etmiş oluyor. Bu belgeye göre Şeyh Bayezid tarafından Ulubey öldükten sonra vereseleri olan iki oğlu sultan ve Şahin ile kızı İslam Melik arasında taksim edilerek İslam

¹¹⁵ ÇŞS 9 - 50.

¹¹⁶ Neşet Köseoğlu’nun tespitlerine göre bu vesikanın aslı Abdal Ata Köyündeki mütevelliler elindedir. Ayrıca bu vesikanın evkafta kaydı varsa da birçok yerinden hasar gördüğü için okunamaz ve mana çıkarılamaz olduğunu bildirir. (Köseoğlu 2009: 416)

Melik hissesini Şahin'e hibe edilmediği ve bu sebeple Şeyh İlyas'ın satmaya yetkili olmadığı iddiası ile dava etmiştir. Neticede İlyas'ın bütün hisseleri satın almadığı ortaya çıkıyor. (Köseoğlu 2009: 417) Bu vesikadan anlaşılacağı üzere açılan davada hak ihlali söz konusudur. Bu tip durumlarda vakıflarda mal sahibi olan kişilerin yaptığı ilk iş mahkemeye müracaattır. Mütevellilerin vakfın ya da vakıf üzerindeki hakların kimler tarafından ihlal edildiğini açıkladıktan sonra haklılığını ispat üzere davanın mahkemede görüldüğü anlaşılıyor. Olay çözümlendikten sonra ise vakfiyeyi kadıların onayladığı görülmektedir. Bu vesikayı sonradan Amasya kadısı Abdülrahman bin Mahmedül Müslimim'in onayladığı görülmektedir. Onayda sadece kadı imzası değil şahitler de bulunur. (Köseoğlu 2009: 417)

Abdal Ata Zaviyesi ile ilgili 24 Muharrem 1213 H(24 Ocak1897M) tarihli bir belgede, zaviyenin işleyişi ile ilgili bir takım problemlerin ve sorunların çıktığını görmekteyiz. Bu belgede Abdal Ata Zaviyesi caminin imamı olmadığı yazıyor. Bu yüzden de beş vakit namaz kılıp, ibadet eden insanların zor durumda kaldığı belirtiliyor. Camiye imam olacak kişinin de sulehaden (günah işlemeyen iyi kimse) biri olan Hüsn bin Mehmedin imamlık için beratının gönderildiğini görüyoruz.¹¹⁷

Vakıfların yönetimi evlad-ı vakıf arasında çoğu zaman kavga ve tartışmalara sebep olmuştur. Aslında vakfiyelerde kaydedilen vakfın yönetimi ile ilgili şartlar gayet açık şekilde belirtildiği halde vakıf evladı arasında her zaman anlaşma sağlanamamıştır. Zaviye vakıf yönetiminde vakıf gelirlerine sahip olma arzusunun daha ağır bastığı bilinmektedir. Zamanla zaviyelerin asıl görevi olan siyasi ekonomik ve hayır görevlerini unutarak içten içe çökmelerine sebep olacaktır. (Savaş 1992: 137)

Değişik dönemlerde ortaya çıkan hak ihlalleri ve Abdal Ata Vakfı ile ilgili çeşitli olumsuz durumlar yaşanmıştır. Abdal Ata Zaviyesi'nin mal varlıklarının işletilme usulü ve gelirlerinden pay almak isteyenler olduğu gibi tevliyet görevi ile ilgili olarak da hak iddiasında bulunanlar olmuştur. Bu da zaviye ile ilgili olarak çeşitli davaların açılmasına sebep olmuştur. 989H-1581M tarihli bir ferman¹¹⁸ Abdal

¹¹⁷ BOA, C. Evkaf, 204/10185.

¹¹⁸ Abdal Ata Zaviyesine ait bu fermanı sayı Neşet Köseoğlu Çorumlu dergisinde yayınlamıştır. Bu fermanın Türkçeye çevrilmiş hali yayınlanmıştır. Fakat asıl nüsha hakkında bilgi verilmez. Çorumlu dergisinin belgeler kısmında yayınlanmıştır. (Çorumlu dergisi 1940: 303-304)

Ata köyünden Mehmed adında birinin Abdal Ata Zaviyesi üzerinde hak iddia etmesi ile ilgilidir. Çorum ve Boyabat kadılarının diğer şahitlerle bir araya gelerek bu tarihlerde toplandıkları ve meşihatın evladiye olmasından dolayı Seyyid Çelebi bin Halil Baba, Seyyid şah Çelebi bin Cafer Çelebi, Ahmed Çelebi bin Marifet Çelebi'ye ait olduğuna karar verdikleri görülmektedir. (Köseoğlu 1939: 425)

Vakfa ait olan vakfa gelir getiren köylerin toprakları bağ ve tarlaların kullanımı üzerinde de sık sık sorunlar yaşanmıştır. Köylülerden ya da başka kimselerden bu toprakların kullanımı üzerinde de hak iddiası yaşanmıştır. Vakfa bağışlanan topraklar üzerinde zaman zaman zaviyelerin bu haklarının verilmediği zamanlar da olmuştur. Örnek olarak 1034H-1625M tarihli bir fermanda Abdal Ata Zaviyesi için ayende ve revende için kullanılmak üzere Boyabat ambarından 500 batman pirinç tayin olunmuştur. Fakat tayin olunan bu pirincin Abdal Ata Zaviyesi'ne verilmediği öğrenilmesi üzerine bu fermam yayınlanmıştır. (Köseoğlu 1939: 425)

Zaviyeler vakfı yapanların oluşturduğu vakfiyelere göre yönetilmekteydi. Vakfı yönetenler hep şeyh ailesinden gelmekte idi. Dava ve yolsuzluklarda mahkemeye başvurulduğu gibi berat, ferman ve hüccetler de davanın sonuçlanmasında önemli yer tutmaktaydılar. Bunun dışında dava ile ilgili olarak bu hüccetlerde ve diğer belgelerde yer alan şahitler de önemliydiler. Çünkü dava için onlar birer canlı şahit durumunda idiler. Davanın çözülmesi için bu şahitlere sık sık başvurulduğu görülmektedir. Zaviyelere zaman zaman bazı kişiler tarafından bazı malların vakfedildiğini biliyoruz.¹¹⁹ Abdal Ata Zaviyesi ile ilgili olarak yaşanan bir davada şahitlere başvurulduğunu görmekteyiz. 884H-1479M tarihli bir vesikada Ali bin Davud adlı bir şahsın kırk yıl önce Abdal Ata Zaviyesi'ne bağışladığı vakfiyesinden geri dönmek istediği görülmektedir. 874H-1470M yılında zaviye şeyhi Seyyid Mehmed öldükten sonra vakfiyesinden dönmek istediği görülür. Ali bin

¹¹⁹ Vakıf kurucusunun mütevelliyi atadığını ve kadının defterine kaydedilerek vakfiyeye yazıldığını biliyoruz. İncelediğimiz belgelerin çoğunda vakfedilen yerlerle ilgili olarak kadı defterine yazılmaktaydı. Şahitler huzurunda da bu durum tescil edilmekteydi. Vakfedilen yerlerle ilgili vesikalar Çorum kadısı tarafından tanzim edilip başka kadılar tarafından da onaylandığı bilinmektedir. Daha sonra ise şahitler imzalarını atmışlardır. Bu şekilde bu vesikalar ileride çıkabilecek sorunlara karşı bir nevi önlem işine de yaramıştır. Çıkan olumsuz durumların kısa sürede halledilmesini sağlamışlardır.

Davud'un bu talebi karşısında Seyyid Mehmed zamanında şahitler huzurunda vakfiyenin onaylandığı görülür. Çeşitli köylerden getirilen ve o zaman bu vakfiyede şahitlik eden şahıslar tekrar çağırılırlar. Daha önce yazılan vakfiyeyi aynen tekrar ederek Ali'nin iddiasının yersiz olduğuna karar verilir. Ali'nin iddiası ret edilerek yeni vesikada şahitler huzurunda vesika yazılmıştır. (Köseoğlu 2009: 425) Bu vesikadan anlaşılıyor ki; yıllar sonra da olsa vakfedilen yerleri kendi mal varlığı sayarak, vakfedilen şeyhin ölümünden sonra tekrar geri alınmak istendiği görülüyor. Fakat davacının mahkeme huzurunda şahitlerle yüzleştirildiğini görüyoruz. Ne kadar vakfiyesinden dönmek istese de mahkemenin ve şahitlerin de desteğiyle bu işi yapamıyor.

Vakıfla ilgili hazırlanan belgeler kadı ve şahitler tarafından imza edilmekte idi. Bazen bir kadı değil başka yerlerin kadıları tarafından bir vesikanın imzalandığını görmekteyiz. 829H-1426M tarihli bir vesikada Abdal Ata Zaviyesi vakfına Murad ve Mürüvvet Beyler kendilerine ait olan Çat mıntıkasının hisselerini Ali bin Merhum Recep Dedeye vakfediyorlar. (Köseoğlu 2009: 419) Bu belgenin sadece Çorum Kadısı tarafından değil birçok kadı tarafından tasdik edildiğini görmekteyiz. Bu gibi belgeler olduğu gibi tek bir kadının tasdik ettiği vesikalar daha çoktur. Ayrıca şahit isimleri ve imzaları her vesikanın altında bulunmaktadır.

Tekke ve zaviyelerdeki bozulmalar vesikalarda da karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli tarihlerde Abdal Ata Zaviyesi hakkında ortaya çıkan olumsuzluklar ve davalar diğer tekke ve zaviyelerde de mevcuttur. Zamanla asli görevlerini yapmayan onun yerine çıkar kavgasına tutuşan zaviyeler için devletin önlemler almaya çalıştığını görmekteyiz. 25 Safer 1258H(25 Şubat 1842 M) tarihli yayınlanan emirde, artık zaviyelerin bazı endişeler yaşadığını görüyoruz. Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla bu zaviye şeyhlerinin imtiyazlı hallerini kaybetmekten korktukları anlaşılmaktadır. Devletin de bu sızlanmaların farkında olduğu ve bunun için bir emir yayınladığı dikkat çekmektedir. Devletin bu sızlanmaların önüne geçmek için tedbirler aldığı yazmaktadır.¹²⁰ Bu emire göre tarikat mensuplarının artık kendilerini eskisi gibi güvende hissetmediklerini ellerindeki imkânların her an için el konulabileceğini

¹²⁰ ÇŞS 1- 64.

çıkartabiliriz. Devlet bu durumun farkında olduğu ve bu fikirlerin önüne geçmek için böyle bir emir yayınlamış olabileceğini düşünebiliriz.

İncelediğimiz belgeler ve genel olarak zaviyelerin durumlarına baktığımız zaman hemen hemen bütün zaviye ve tekkelerde bir takım olumsuzlukların yaşandığını görmekteyiz. Özellikle zaviye kurucusu şeyhin zaviyedeki görevleri nedeniyle ve zaviye vakfının sahip olduğu mallar üzerinde çeşitli davalara maruz kaldıkları görülmektedir. Genellikle vesikalardan anladığımız kadarıyla bu davalar zaviyenin lehine sonuçlanmıştır.

D- ABDAL ATA ZAVİYESİ VE VAKFININ DENETİMİ

Osmanlı Devleti'nde bütün vakıfların mali ve idari bakımdan genellikle özerk kuruluşlar olduklarını daha önce söylemiştik. Zaviye vakıfları kurulurken vakfiyeler yazılırdı. Kadının yanında yazılıp, sicile işlenen ve onay gören vakfiyeler sultanlar tarafından da onaylanırdı. Vakfiyeler, vakıf kaynaklarını ve kullanım koşullarını belirten resmi vesikalardı. Vakıfların sürekliliğinin sağlanması kendilerini güvence altına almaları vakıf kaynaklarından gelen sermayenin de güvence altında tutulması sağlanıyordu. Vakıflar üzerinde kuruldukları andan itibaren hukuki olarak sadece Tanrı'nın sahip olduğu düşüncesi var idi. Vakıf kurucusu vakfiyeye de kaydedilen vakıf idarecisini yani mütevelliyi atardı. Osmanlı Devleti'nde devletin bütün vakıfları denetlediği ve onayladığı bilinmektedir. Genellikle denetleme işi nazırlar yoluyla yapılmakta idi. (İnalçık 2004: 148)

Osmanlı imparatorluğu zamanında zaviyelerin işletimi sistemli bir hale getirilmiş ve onlara destek olunmuştur. Ancak yolsuzluklar, hizmet dışına çıkma gibi olaylar karşısında da denetleme yoluna gitmişlerdir. (Erginli 2002: 110)

Nazırlar, mütevellinin vakfi idaresi sırasında onunla birlikte olan, onları sürekli gözetiminde bulunduran kişilerdi. Onlara aynı zamanda nazır-ı vakıf da denilmekteydi. Nazırın aslı görevi Vakfın şartlarına göre mütevellinin yaptığı işlerin uygunluğunu denetler gerekli durumlarda onları ikaz eder ve tavsiyelerde bulunurdu. Herhangi bir yolsuzluk ve ihmal durumunda da gerekli mercilere şikayette bulunurdu. Müteveli ve nazır aynı kişi olamazdı. (Savaş 1992: 141) Nazır, vakıf

koşullarını yerine getirilip getirilmediğini kontrol eden bir çeşit müfettiş olarak görebiliriz. (İnalcık 2004: 148)

Osmanlı Devleti'nde önemli yetkilerle donatılmış olan kadılar da vakıflar üzerinde etkili devlet görevlileri idi. Kadılar mütevellilerin yönetimini sürekli denetleme ve hesap sorma yetkisine sahiptiler. Vakıf gelirlerinin vakıf tarafından belirtilmiş şartlara uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını ve vakfin yararına işlerin yapılıp yapılmadığını kontrol ederlerdi. Vakıflarla ilgili olarak alınan önemli kararlarda uzun vadeli arsa kiralamaları, ödünç alma ve dava açma durumlarında kadı bazı kararlar alır yani karara bağlama işlemini yapardı. (Yediyıldız 1988: 186-187)

Vakfin bütün görevlilerinin yılda bir kez toplanarak vakıfla ilgili kararlar aldığını görmekteyiz. Bu toplantıda vakfiyenin şartlarının uygulanıp uygulanmadığı kontrol edilirdi. Bu kurulun geniş yetkileri olduğunu görüyoruz. Mütevellinin azlini dahi isteyebilirlerdi. (İnalcık 2004: 148) Vakıfların denetimi görevini yapan nazırlar, baktıkları vakfin her türlü denetimini yapar, kadı onun yaptığı bu denetimlere karışamazdı. Nazırlar, bizzat vakıflar tarafından atanmakta idiler. Karışabilmesi için nazırın buna izin vermesi gerekmekte idi. (Yediyıldız 1988: 187-188)

Kurucu şeyh aileleri yüzyıllar boyu vakıflarda söz sahibi olmuşlar, koydukları şartlara göre vakıfları yönetmişlerdir. Kendi çıkarları doğrultusunda vakıf kurucuları tarafından bazı kadıların da nazır tayin edildiği zamanlar olmuştur. Vakıf kurucularının bu hareketleri kendilerini ve vakıflarını diğer saldırılara karşı korumak olduğu söylenebilir. (Yediyıldız 1988: 188)

Abdal Ata Zaviyesi ve vakfına karşı incelediğimiz ve yolsuzluklar ve problemler konu başlığında birçok problemten örnekler vermiştik. Zaten her kurum gibi vakıflarda da çeşitli problemlerin çıkmasını normal karşılamak gerekmektedir. Çünkü zaviye ve vakıf yönetiminde evladiyeliğin şart koşulması her zaman problemlere sebep olmuştur. Kurucu şeyh ailesinin çocukları ve torunları arasında yaşanan bir nevi iktidar mücadelesi her zaman olmuştur. Bu yüzden zamanla zaviyelerin asıl işlevlerini unutarak şahısların kendi güç ve kuvvetleri için savaşa

girdiklerini görüyoruz. Bu da zaviye ve vakıfların zaman içinde güç kaybederek, eski güçlerini kaybetmelerine sebep olmuştur.

Vakıfların denetleme işi sadece zaviye yönetimine yönelik değildir. Zaman zaman zaviye ve vakıflar üzerinde hak iddia edenlerin olduğu da görülmektedir. Bu hakları çürütemek için davaların açıldığı görülmektedir. Davaların kazanılmasında vakfiyelerin kadıya sunulması, şahitlerin beyanı, davaların kazanılmasında büyük etken olmuştur. Zaviyeye ait 989H-1581M tarihli belgede Abdal Ata köyünden birinin zaviyeden hak iddia etmesi üzerine dava açılmış Çorum ve Boyabat kadıları bu işle görevlendirilmiştir. Çorum ve Boyabat kadıları müşterek şahitlerle bu tarihte toplanarak, meşihatı zaviyenin evladiye olmasından dolayı şeyh ailesinden birisine vermişlerdir. (Köseoğlu 2009: 425) Yani kadı ve şahitlerin zaviye ile ilgili bir davada görev alarak zaviye ile ilgili doğru kararın alınmasını sağlamış oldular. Bu gibi birçok davada ve yönetimle ilgili şikâyetlerde kadıya başvurulduğunu görmekteyiz. Demek ki kadılar, bu sayede hem zaviye hem de vakfin işleyişini ve haksızlıklara karşıda önlem alınmasında büyük etkendirler.

Yine vakıfa ait 9 Zilhicce 1297 H(9 Aralık 1881) tarihli bir belgede, Çorum'un Abdal Ata Sultan köyü camii şerif-i nukud (nakit para) vakfı mütevellisinin Ali oğlu Ali Ağa'nın Kubbeli mahallesinden Mehmed'in oğlu Türemişoğlu Hacı Mustafa'ya verdiği vakıf parasının alınması için bir emir yayınlandığı görülmektedir.¹²¹

Osmanlı Devleti'nde özellikle kuruluş yıllarında derviş vakıflarının zenginliği belgelerden anlaşılmaktadır. Bu da Osmanlının vakıfları sistemli ve fonksiyonel hale getirmeye çalıştıkları anlamına gelmektedir. (Erginli 2002: 110) Osmanlı Devleti'nde tekke ve zaviyelerin imkânlarının fazla olması dolayısıyla istismara uğramaları olağandı. Kuruluş döneminde Osmanlıların özellikle dervişlere verdikleri vakıf arazilerini denetledikleri ve arazileri zaman zaman ellerinden aldıkları bilinmektedir. (Ergin 2002: 110) Osmanlılarda zaviye ve vakıf işletimin daha sistemli hale getirebilmek için özel teşebbüse destek verdikleri görülmektedir. Yalnız bununla

¹²¹ ÇŞS 9 -50.

beraber hizmet aksaması, kötüye kullanma tekellilik durumlarına karşı da tedbir olarak vakıfları denetlemişlerdir. (Erginli 2002: 110)¹²²

Vakıfların düzenli işleyebilmeleri ve görevlerini yerine getirmeleri için denetlenmeleri şart idi. Vakıfta vakfedilen malların nasıl kullanıldığı, çalışanların ücretlerinin nasıl ödendiği gibi konular denetlemelerin bazılarında idi. Tekke ve zaviyelerde zaman zaman hizmet alanlarının dışına çıkma olayları görülmüştür. Zaviyelerde yaşanan bu tip olumsuzluklar için zaviyeler devlet tarafından emirler gönderilerek uyarılmışlardır. 13 Recep 1259H(13 Temmuz 1843 M) tarihli şer'iyye sicilinde vakıf mallarının vakıflarda çalışanlara ücretleri karşılığı verildiği, onların da bu mallar üzerinde mülk muamelesi yaptıkları bu sebeple kaza müdürlerinin bölgelerindeki vakıfların kayıtlarını düzenli bir şekilde tutarak, evkaf nezaretine gönderilmeleri emredilmiştir¹²³. Devletin özellikle Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan sonra vakıflar üzerindeki denetimini artırdığını söyleyebiliriz. Vakıflar 1826 yılına kadar merkezi bir teşkilatla yönetilmemişlerdir. Vakıfların yönetimi kendi belirledikleri tevliyet şartlarını vakfiyelerle belirler ve vakıfları buna göre yönetirlerdi. Vakıf, kurduğu vakfı istediği şekilde yönetirdi. (Yediyıldız 1988: 177-178) Evkaf Nezareti'nin kurulması ile bu durum ortadan kalkmıştır.

E- ABDAL ATA ZAVİYESİNİN VAKIF MALLARI

Abdal Ata Zaviyesi, incelediğimiz kadarıyla, zengin vakıflarıyla dikkat çekmektedir. Abdal Ata evliyayı kiramdan sayıldığı için padişahlar tarafından çok sayıda pek çok gelir getiren vakıflar bağışlanmıştır. Abdal Ata Zaviyesi mütevelliler ve tekkeşinleri aracılığıyla yönetilmektedir. (Ali İzzet Efendi 1997: 44)

Abdal Ata Zaviyesi'ne ait birçok vakfiyeye Çorumlu dergisinde rastlıyoruz. Çorum Halkevi tarafından 1936-1946 yılları arasında yayınlanan Çorumlu dergisinde, bu zaviyeye ait belgelerin bir kısmının yayınlandığını görüyoruz. Neşet Köseoğlu tarafından yayınlanan derginin değişik sayılarında tespit ettiğimiz

¹²² Osmanlının sıkı denetiminden geçen en önemli örneğini Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'yı denetlemesidir. Denetim en önemli sebebi Geyikli Baba'nın o dönem içerisinde şöhretli bir vefai şeyhi olması ve çok fazla müridinin olmasıdır. Bu denetleme olayından anlaşılacağı üzere devletin tarikat zümrelerini sıkı sıkıya denetlediği ve denetimden temiz çıkan dervişleri desteklediği görülmektedir. (Erginli 2002: 110)

¹²³ ÇŞS 1- 93.

belgelerden biz de istifade etmiş bulunuyoruz. Bu derginin çeşitli sayılarında zaviyeye ait bazı belgelerin asılları değil kopyaları verilmiştir. Bugün bu belgelerin çoğu, ya okunamaz halde ya da bulunamadığından dergideki kopyalardan yararlanılmıştır.

Abdal Ata Zaviyesi'ne ait en erken tarihli vakfiye Evali Safer 822H/Ocak 1419M tarihli vakfiyedir.¹²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulduğumuz 822H/1419M tarihli bu vakfiyede¹²⁵ Abdal Ata demekle maruf Şeyh Mahmud Burhan oğlu İlyas şu vakfiyeyi kuruyorlar. Sırasıyla vakfettiği köy ve mezralar: Karahisar'a tabi Demirli kazasında eskiden (devlet) divanı denilen (Yamadı) divanı diye çağrılan hissei şayinin tamamı vakıf olacağı, Kızıllı geçidinden başlayarak Karakoyunlu mahalline, buradan Ada Kavağa, buradan Pınar'a, buradan Söğütçüğe, buradan Domalan Çalı'ya, buradan Caddeye, buradan Kızılkiriş'e, buradan Üçoluğa, buradan Osmanbeline, buradan Geyik sürüsü namındaki Cebele, buradan Bıyıkviran'a, buradan Kendir Kirişe, buradan Aduk Tepesine, buradan Harman tepesine, buradan Gökçe Kuyuya, buradan Karıncalı Pınara, buradan Arkalı Kavak Beline, buradan Zengi Meşhedine, buradan Alakır'a, buradan Küçük Buruna, buradan Ayıgölüne, buradan Alçakyola, buradan Dikilitaş'a, buradan Ahmer Nehrine müntehi hudutlarla Mahmut divanı mezkur bütün hudut ile ve hukuk ile tevabi ile ve levahık ile ve Karakilise ve necir ve Bedenli ve Kuyunamçe, Koçluhaceali ve Akçaviran ve Yamadı denmekle maruf mezarlarıyla ve dağlarıyla ve meyveli meyvesiz ağaçları ile kuyuları ve nehirleri ile mesken ve mevтинleri ile dahil ve hariç bütün hakları ile mensubat ile ve vücuh esbabın tenahisile vakfın hayır yerlerine maşrut vakfolduğu yazar. Vakfın hayır yeri de bu vakfiyede belirtilmiştir. Vakfın hayır yeri, Yakacık köyündeki zaviye yazılmıştır. Bu vakfedilenler zaviyenin yararına sarf edilmiştir. Tasarruf hakkı da evladının evladına sürüp gidecektir. Buradan Abdal Ata Zaviyesi'nin evladlık olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf İlyas Efendi,

¹²⁴ Bu en erken tarihli vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinin 590 numaralı defterin 69. Sayfasında 58. Numarada kayıtlı olmakla beraber Arapçadır. (VGMA, 590 -28) Türkçesi ise yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 1467. Numara 28 ve 90. Sayfasında kayıtlıdır. (VGMA, 1467-90)

¹²⁵ Genellikle vakfiyelerin genel özellikleri vakfın şer'i ve yürürlükte olan usule göre tespiti, satılmak kiralananak vs gibi değişikliklere izin vermeyen yapısı bulunmaktadır. Klasik beddua bölümüyle birlikte tarih atılarak son bulur. (Gürbüz 1994: 27)

mahsulün beşte birini kendisi almak üzere vakfın sorumluluğunu üstlenmiştir.¹²⁶ Vakfedilen yerlere baktığımız zaman, Abdal Ata Zaviyesi'nin çok zengin bir vakfa sahip oluşunu teyit eder gözükmemektedir. Abdal Ata Zaviyesi'nin Şeyh İlyas döneminde bu kadar vakıfa sahip olması bize zaviyenin en parlak döneminin onun zamanında yaşandığını ve zaviyenin onun zamanında büyüdüğünü göstermektedir.

İkinci vakfiye ise 826H/1423M tarihlidir. Musa Bey, kızı Şah Hatun'un kocası Selamet Bey'den olan oğulları Hasan, Hüseyin ve Yakup'tan kendine intikal eden Orucak ve Ağca Mescit köylerindeki bütün hisselerini zaviyeye vakfetmiştir. (Köseoğlu 2009: 417-418; Anakök 1950: 59)

Üçüncü vakfiye ise 829H/1426M tarihlidir.¹²⁷ Safiye Hatun ve Mezid Bey kızı Devlet Hatun, Hamdi Bey oğullarından Murad ve Mürüvvet Beyler kendilerine intikal eden Çat mıntıkasında olan hisselerini Yanacık köyünde bulunan Abdal Ata Zaviyesi için merhum Şeyh Recep Dede'ye vakfediyorlar. (Çorumlu 2009: 419)

Diğer bir vakfiye ise 840H/1437M tarihli vesikadır. Abdal Ata Zaviyesi şeyhi olan Seyyid Mehmed bin Şeyh Recep Emir Mukaddem Davud'dan aldığı Çat sahasındaki Sincan divanını zaviyeye vakfetmiştir. (Köseoğlu 2009: 420)

844H/1440M tarihli vesikada ise Abdal Ata Zaviyesi şeyhi Mahnud, şimdiye kadar yaptığı vakıfları vesikada belirtiyor. Seyyid Mehmed, Ömer Bey oğlu emir İsa Bey'in kızı Yüzü Kutlu Hatunun kızı Banu Hatun binti Mehmed Fakih'den 870 dirheme aldığı Sincan divanının dörtte bir hissesini zaviyeye vakfediyor. Vakfedilen başka şeylerden bir tanesi de Seyid Mehmed Mukaddem Davud İbni Şeyh Paşa İbni Musa'dan 500 dirhem gümüş paraya aldığı Sincan divanının dörtte bir hissesini zaviyeye vakfediyor. Seyid Mehmed Ali bin Davud Aşayış bin Yusuf Barsa Hatun binti Yahşi'den 870 dirhem gümüş paraya satın aldığı dörtte bir hissesini bu tarihte aynı aileden Seyyid Mehmed tarafından zaviyeye vakfedilmiştir. (Köseoğlu 1939: 421-422)

¹²⁶ 822H/1419M tarihli bu vakfiye Arapçadır. Vakfiyenin ayet, hadis ve dua cümleleri hariç olarak tercümesi VGMA'dedir.

¹²⁷ Neşet Köseoğlu'nun belirlemelerine göre bu vesikanın kaydı olmadığı mütevellilerin elinde olduğu fakat eskimiş ve bazı yerlerinin kopmuş olmasından dolayı tam okunamadığını söyler (Köseoğlu 1939: 418)

848H/1444M tarihli vesikada Emir İsa bin Ömer kızı Yüzü Kutlunun kızı Banu Hatunun Hacı çelebi bin beyler Çelebiden satın aldığı araziyi Seyyid Mehmed bin Recep'e satmıştı. Bunların hepsinin daha sonra Yakacuk, Sarta, Maza, Horasan, Hoca Büğet, Buğabağı köylerinde bulunan araziyi vakfediyorlar.

Zaviyeye ait 868H/1464M tarihli vesikasında ise zaviyenin adı Abdal Ata bin Şeyh Toklu bin Abdülburhan olarak geçmektedir. Vakfiyenin baş tarafı kopuktur. Fakat ismi belli olmayan biri tarafından bu vakfiyede Karadeğın, Manşar, Karataş, Yassüyük, Karapınar, Sokucak, Çınardere, Çat, Hacılar, Kavak ağacı ve Sincan mezralarının vakfedildiği yazılıdır. (Köseoğlu 1939: 424) 844H/ 1440M tarihli vakfiyeyi yapan Ali bin Davud'un kırk yıl sonra yani 884H/1479M tarihinde vakfiyesinden dönmek istemiş fakat şahitlerin de dinlenmesiyle bu isteği ret edilmiştir. (Köseoğlu 1939: 424)

874H/1470M tarihli vesikada Abdal ata zaviyesi şeyhi vefat ettiği için yerine oğlu Seyyid İbrahim'in geçtiği ve eskisi gibi Yanacık köyündeki bil cümle arazinin ve zaviyenin bütün tekliflerden muaf olduğu yazılıdır.

1249H/1836M tarihli vakfa ait bir muhasebe defteri suretinden vakfa ait yerleri sıralayabiliriz. Vakfın mütevellisi olan Halil bin Seyid Mehmed'dir.

Beray-i karye-i Yağacuk tabi-i emlak divan bi-temamihi malikane.

Beray-i karye-i Maza divani bi-temamihi malikane.

Beray-i karye-i Hayreddin tamam malikane .

Beray-i mezra-i Hoca karyesi tamam malikane.

Beray-i karye-i divan malikane ve divan bi-temamihi.

Beray-i mezra-i Horasan tamam malikane.

Beray-i karye-i Büğdüz nısıf malikane ve divanı.

Hüseyinabat kazası muzahafatından olan kurallar.

Beray-i karye-i Sencer divan ve malikane bi-temamih.

Beray-i karye-i Yenice divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Kaya büket divan malikane tamam.

Beray-i karye-i Kuyuncu viran divanı ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Arap Seyf Kara tepe toprağını ziraat ederler tamam malikanesi.

Beray-i karye-i Karatepe tabi kaza-i Sorkun tamam malikane.

Beray-i Kavaközü tabi-i Hüseyinabad

Beray-i karye-i Karakilise divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Yamadı kebir ve sağır divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Tuğlu divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Üçoluk divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i Sappazar ve Taşlıgeçit demekle meşhur divan ve malikane

Beray-i karye-i Üçtam divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Yarımca divan ve malikane bi-temamihi.

Beray-i karye-i Boztepe divan ve malikane bitemamihi.

Beray-i karye-i Köbaç divan ve malikane bi-temamihi.

Abdal Ata Zaviyesi'nin buradan elde ettiği yıllık kazanç 500 kile olduğu dur. (Çorumlu dergisi 1941: B. Sayfa no: 320)

Zaviye gelirlerinin tamamı bazen aynı defterde gösterilirken bazen sadece bir karyenin ya da mezranın gelirlerinin muhasebesi tutulmuştur. Bu da bize zaviyenin toplam geliri hakkında bir fikir verebilmektedir.

Abdal Ata Zaviyesi vakfına ait bir muhasebe sureti de 1267H/1851M senesinden 1277H/1861M nihayetine şubat ayının sonuna kadar olan yani bir senelik mahsulâtını, gelir ve giderini gösteren muhasebe suretidir. Bir senelik gelir ve giderlerin gösterildiği defterde Ata Sultan vakfının Hüseyin Abad'daki¹²⁸ vakfa ait gelir getiren köylerden birinin muhasebe suretidir. Bu defterde Abdal Ata Sultan Vakfına ait bir senelik gelir ve giderleri görmekteyiz. Bu defter bir yıllık hâsılat ve masarifatı gösterir. 1257H/1841M senesi vakfın hâsılatı 2732 kuruştur.

¹²⁸ Hüseyinabad şimdiki adı Alaca'dır. Şimdi Çorum'un bir ilçesidir.

1258H/1842M tarihli hâsılatı ise 33333 kuruştur. Toplam geliri 6065 kuruştur. Defterde vakfa ait masraf ise toplam 1516 kuruştur. Kalan gelirden masraflar çıkınca 4548 kuruş geriye kalmaktadır.¹²⁹

Abdal Ata Zaviyesi'ne öşür toplama yetkisinin de verilmiş olduğunu görmekteyiz. 29 Safer 1203H(29 Şubat 1787M) tarihli bir vesikada vakfın Karakilise, Belkavak, Yamadı nam divanları kuralarından ve mezralarından öşür topladığını öğreniyoruz. Bu öşrün alınmasında zaman zaman sorunlar yaşandığını ve bunun sürekli hale gelmesi gerekmesi için bu fermanın Çorum mütesellimine gönderildiğini görüyoruz.¹³⁰

Abdal Ata Vakfına ait bir muhasebe evrakı da 1267H-1277H/1851-1861M tarihlidir. Bu tarihler itibariyle vakfın toplam gelirinin 25903 kuruş olduğu yazılıdır. Bu paranın 6322 kuruşu hazineye ayrılmaktadır. Geriye kalan 19581 kuruşu ise zaviye çalışanlarına ve zaviyedarlarına terk olduğu yazmaktadır. Abdal Ata Sultan Vakfının mütevellisi Halil bin Mehmed bu işleri yapmakla görevlendirilmiştir. (Çorumlu dergisi 1941: belge sayfa no:322-323)

Abdal Ata Zaviyesi Vakfı bünyesinde çalışanları daha önce söylemiştik. Çalışanlarının ücretlerini gösteren vesikada cabi, ferraş, bevvap, nazırın bulunması bize bu vakfın büyüklüğü hakkında bir bilgi vermektedir. Çünkü yalnızca büyük ya da orta büyüklüklerdeki vakıflarda bu çalışanlara rastlanılmaktadır. Buradan hareketle diyebiliriz ki Abdal Ata Zaviyesi orta büyüklükte bir zaviye olmakla birlikte bu kadar çalışanı olması dolayısıyla zaviyenin gelir düzeyinin iyi olduğunu açıklamaya yeter.

F- ABDAL ATA VAKFININ GELİR KAYNAKLARI VE GİDERLERİ

Zaviyeler kurulduktan sonra vakıflarla desteklenmekteydiler. Osmanlı dönemi ve öncesi kurulmuş olan birçok zaviyenin gelir getiren vakıflara sahip olduğunu bilmekteyiz. Kurulan bu vakıfların çoğunluğunun gelir kaynağını, etrafında bulunan karye ve mezralar oluşturmaktaydı. Yani zaviyeye gelir getiren kaynakların başında kırsal kesimden gelen gelirleri gösterebilmekteyiz. Abdal Ata Zaviyesi

¹²⁹ BOA EV. D 11538.

¹³⁰ BOA, Cevdet Evkaf 599/30230, 29 Safer 1203(yeni tarih)

vakfının da gelir kaynaklarının çoğunu köylerin malikâne gelirleri oluşturmaktadır. Zaten bu zaviyenin kuruluş tarihinin eski olması, daha önceki zaviyeler gibi işleyiş tarzına sahip olduğunu göstermektedir. Zaviyeleri sadece dini bir kuruluş olarak görmemek lazım, çünkü onların çeşitli görevleri arasında gelip geçenleri doyurmak ve ihtiyaçlarını karşılamak gelir. Bu yüzden zaviye vakıflarının da maddi olarak desteğe ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Abdal Ata Zaviyesi de diğer zaviyeler gibi fakirlerden gelip geçenleri doyurma ve misafir etme gibi görevleri yerine getirmekteydi. Aynı zamanda da vakıf yöneticiliği de babadan oğla geçerek aileye bir geçim kaynağı sağlamaktaydı. Bu yüzden bu vakfı aile kullanmaktaydı. Abdal Ata Zaviyesi gibi birçok zaviye devlet desteğini de alarak çok sayıda vakıf kurmuştur. Önemli yollar üzerinde kurulan ve bir nevi Osmanlının iskân siyasetinin uygulayıcısı durumunda olan zaviyeler Osmanlının desteğini alıyorlardı. Birçok Anadolu kasaba ve köylerinde kendi adlarıyla oluşan bu köylere fazlasıyla rastlamaktayız.

Bu vakıfların kurulmasında önemli bir paya sahip olan bir şey de temlik kurumlarıdır. Yani sultanların bazı kişilere özel mülk hakkı bağışlamasıdır. Padişaha başvuran kişiler hayırlı bir kurum ya da bir iş için hazırladıkları planı sultana sunarlardı. Sultan bu girişimi kabul ederse onlara birkaç köyün de içinde bulunduğu arazileri mülk olarak bağışlardı. (İnalçık 2004: 154) Padişahlar ve emirlerin zaviyelere vakfettikleri bu vakıflar bazen terk edilmiş topraklarda olabilirdi. Bazen de devlet, topladığı vergileri de vakfedebilirdi. Zaviyelerde görev alan şeyhlerin yanı sıra hizmetkârları da bu vergilerden muaf olabilmekteydiler. Bu muafiyetden zaman zaman köylülerin de yararlandığı olmuştur. (Ocak- Faruqi 1986: 472)

Vakıfların düzenli işleyebilmesi ve çalışabilmesi için düzenli gelirlere ihtiyaçları vardı. Vakıf masraflarının karşılanması ve çalışanlarının ücretlerinin ödenebilmesi için vakfa vakıf kurucusu tarafından taşınır veya taşınmaz mallar vakfedilmiştir. Bu mallar arasında araziler, vergiler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkânlar, nakit para ve gayrimenkuller sayılabilir. Bunların dışında bazı köylerin tamamı, çiftlikler, tarlalar, bağlar ve bahçeleri de sayabiliriz. Önemli bir vakıf geliri olarak da devlete ait olan miri arazilerin vakıf haline dönüştürüldüklerini

sayabiliriz. (Halaçoğlu 1996: 157) Ayrıca vakfın diğer gelir kaynakları arasında kira gelirleri ve zaviye mensuplarınca satın alınan arazileri gösterebiliriz.

Vakfın gelir kaynakları arasında yer alan ve işletilmek üzere vakıf olarak alınmış büyük meblağlar, nakit paralar da bulunmakta idi. Bu paraların nasıl işletileceği vakfedenin şartlarına bağlı olarak gerçekleşmekte idi. Gayri menkul ya da zengin bir kefile yüzde on beşlik bir karla bu paralar bir nevi faize verilmekte idi. (Halaçoğlu 1996: 158) İncelediğimiz zaviyenin de cami-i şerifinin bir nukud¹³¹ vakfı olduğunu görüyoruz. 9 Zilhicce 1297H(9 Aralık 1881M) tarihli bir vesika “Çorum’un Abdal Ata Sultan köyü cami-i şerifi nukud vakfı mütevellisinin Ali oğlu Ali Ağa’nın kubbeli mahallatından Mehmed’in oğlu Türemişoğlu Hacı Mustafa’ya verdiği vakıf parasının nemasıyla alınması” ile ilgili emirdir.¹³² Buradan anlaşılacağı üzere zaviyeye ait bir nukut vakfı olduğunu öğreniyoruz. Fakat nukut vakfından verilen paranın alınamaması üzerine şikâyet edildiği ve paranın nemasıyla birlikte alınması için bir emir yayınlanmıştır.

Vakıf şekline dönüştürülen mülklerin¹³³ önceki niteliklerini aynen korumuşlardır. Eğer bunlar toprak üzerinde yaşayan köylüler ise eski sahipleri gibi yeni sahiplerinin hâkimiyeti altına gireceklerdi. Bu şekilde bağışlanan vakıflar eğer önceden devlete vergi veriyor iseler, vakıf dönemlerinde de devlete vergi vermeleri gerekmekte idi. (Cahen 1979: 180-181) Vakıf gelirleri ise mütevelliler ve cabiler vasıtasıyla toplanmaktaydı.

Zaviyelerin asıl görevinin “ayende ve revendeye” hizmet, fukara ve dervişane yedirmek ve içirmektir. Bu yüzden vakıf gelirlerinden önemli payın bu işlere ayrılması gerekmektedir. Bundan başka vakıflardan elde edilen gelirlerin zaviyenin bakımı ve onarımı, çalışanların ücretlerinin ödenmesi ve diğer zaviyenin ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.

Zaviyelerin bir nevi bir işletme kurumu olarak giderlerini gelirlerini uygun olarak ayarlaması gerekmektedir. Genellikle zaviyeler bu işlemi planlı ve tertipli bir

¹³¹ Sözlük anlamı nukutun geliri ile hayır yapılmak üzere vakfedilmiş paralar için kullanılır. Ayrıca vakıflar idaresinde bu türlü kurulan vakıflara bakan kısımlar da mevcuttur. (Ayverdi 2011: 2394)

¹³² ÇSS 9- 50.

¹³³ Vakfedilen mallar kişinin özel mülkiyet hakkından çıkarılarak “Allah’ın mülkü” olarak kabul edilir ve tüzel kişiliği olan bir mal varlığı haline getirilirdi. (Cansel 1988: 332)

şekilde ürün yetiştirerek yapmışlardır. Topraklarda yetişen ürünlere göre halkı koordine ederek bir işi yerine getirmişlerdir. Bu şekilde elde edilen ürünün değerinin düşmemesini sağlamışlardır. (Haksever 2008: 71) Anakök'ün tespitlerine göre Karahisar Temürlüye tabi divanı devlet ya da yamadı divanı yerlerindeki hisselerin zaviyeye verildiği yazılıdır. Bu vakıf hissesinin gelen bütün gelirin Abdal Ata Zaviyesine verildiği yazılıdır. Bu gelirle ilk önce zaviyenin tamirinin yapılması sonra paranın bir kısmının mütevellisine sonra tahsildara sonra kalan paradan zaviyeye misafir olacıklara ve zaviye yıkılırsa yeniden yapılmasına bu mümkün olmazsa zamanın ihtiyaçlarına göre Hazreti Resuli Ekrem kabrinin hademelerine dağılması istenmiştir. (Anakök 1950: 59)

Zaviyenin sosyal faaliyetlerinden dolayı bazen vergilerden muaf olduğunu görmekteyiz. 874H/1470M tarihindeki vesikada Seyid Mehmed'in vefatı üzerine yerine oğlu Seyyid İbrahim'in geçtiğini ve eskiden olduğu gibi zaviyeye bağlı yerlerden olan Yakacık ve Yamadı divanı ile birlikte bütün arazi ve zaviyenin vergilerden muaf olduğu yazılıdır. (Köseoğlu1939: 424)

Ayrıca Abdal Ata Zaviyesi'nin 1034H/1625M tarihli fermanı öğrendiğimiz kadarıyla Boyabat ambarı mahsulünden zaviyeye 500 batman pirincin bağışlandığını görmekteyiz Fakat bu pirincin verilmemesi üzerine her yıl verilmesi için fermanın yayınlandığını söyleyebiliriz. (Köseoğlu 1939: 425)

Abdal Ata Zaviyesi'nde çalışanları Abdal Ata vakfına ait bir muhasebe suretinden öğrenmiştik. Zaviyenin giderleri arasında bu çalışanlara ait ücretler de yer almaktadır. Ayrıca çalışan sayısının fazla olmasından da hem zaviyenin büyüklüğünü hem de gelirinin yüksekliğini öğrenmiş oluyoruz. Abdal Ata Zaviyesi'nin büyüklüğünden dolayı çalışan sayısının çok olduğunu söyleyebiliriz. 1249H/1833M senesi martı ibtidasından şubatına kadar olan sürede Abdal Ata'ya tabi karye ve mezralardan alınan gelir 500 keyldir. Bu gelirden öncelikle Haremeyni Muhteremeyne 50 kile ayrılmakta idi. Bunun sebebi de Abdal Ata Zaviyesi'nin Haremeyni Şarifeyn Hazine-i Celilesine tabi bir vakıf olmasından dolayı idi. Zaviye şeyhine 70 keyl, Cibayetçiye 50 keyl, nazıra 50 keyl, bevvaba 40 keyl, ferraşa 40 keyl ayrılmaktadır. Burada zaviyenin masraf yekûnunun 300 olduğu görülmektedir. Toplamdan yani 500 keylden toplam masraf olan 300 keyl çıkınca geriye 200 keyl

kalmaktadır. Geriye kalan bu 200 keylin de vakıf şartı gereğince zaviyenin gelen gidenine ayrıldığı görülmektedir. (Çorumlu dergisi 1941: belge sayfa no.320-322; Anakök 1950: 122)

Abdal Ata Zaviyesi'ne ait bir muhasebe evrakında yine zaviyenin gelir ve giderlerine rastlamaktayız. Senelere göre masraf ve giderlerin hesabının verildiği defterdeki kayıtlar şöyledir.

Varidat vakfı şerifi mezbur

7710 lira sene 67 ile 77 senesi

2193 lira sene 73 ile 77 senesi

16000 lira sene 78'de toplam varidat

25903 varidatın toplamı

6322 hazne aidatı

19581 mütevellî ve zaviyedarlara terk (Abdal Ata Zaviyesi mütevellisi Halil bin Mehmed'e teslim edilmiştir. (Köseoğlu 2009: 3222-323; Anakök 1950: 122)

Verilen bu bilgilerden istifade edilerek Abdal Ata Zaviyesinin ve vakıflarının genişliğini tahmin edebiliyoruz. Kuruluş itibariyle çok eski bir zaviye olmasıyla birlikte zengin vakıflara sahip olarak uzun yıllar varlığını koruyan zaviyelerden bir tanesi olmuştur.

SONUÇ

Anadolu'ya giren Türkler arasında çok sayıda şeyh ve dervişler yer almaktaydı. Bu şeyh ve dervişlerin Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde çok büyük bir öneme sahip oldukları bilinmektedir. Konumuz itibariyle ilgimizi çeken bir grup da bu şeyh ve dervişlerden Abdalan-ı Rum diye adlandırılan gruptur. Çünkü bunlar özellikle köylerde ve uç kesimlerde zaviyeler kurmaktaydılar. Aynı zamanda ilk Bektaşîler olarak da anılmaktadırlar. Anadolu'da bu kesime ait yüzlerce tekke ve zaviyenin varlığı bilinmektedir. İşte Abdal Ata Zaviyesi de muhtemelen bu şeyh ve dervişler tarafından kurulan bir zaviyedir. Anadolu'da kurulan yüzlerce zaviyeden birisi olan Abdal Ata Zaviyesi incelenirken diğer zaviyeler de örnek alınarak zaviyenin sosyal dini ve ekonomik alandaki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Abdal Ata Zaviyesi'ne ait bir kitabe bulunamamıştır. Yalnız zaviyeye ait en eski vakfiye 822H/1249M tarihlidir. Zaviyenin tam olarak kim tarafından ne şekilde kurulduğu hakkında malumat veren herhangi bir vesika yoktur. Yalnız zaviyeye ait vakfiyelerden ve çeşitli ferman ve emirlerden zaviye hakkında çeşitli bilgilere ulaşmaktayız. Zaviye kurucusu şeyh ve dervişler hakkında yazılı bir eser mevcut değildir.

Abdal Ata Zaviyesi Çorum-Ankara karayolu üzerinde kurulmuş önemli zaviyelerden bir tanesidir. Çorum tarihine baktığımız zaman Çorum'da kurulan önemli Bektaşî zaviyeleri içerisinde yer almaktadır. Zaviyenin kurulduğu yer itibariyle de mekânının tarihinin çok eskilere dayandığını görmekteyiz. Çünkü zaviye ve cami inşası sırasında kullanılan malzemeler eski kilise ve manastır harabelerinin parçalarıdır. Zaten Anadolu'da zaviye ve tekkeler kurulurken, birçoğunun harap halde bulunan kilise ve manastırların yerine yapıldığını bilmekteyiz. Çünkü bu yerleşim birimleri bu şekilde imar ve iskân edilmeye çalışılmaktaydı.

Bütün tekke ve zaviyelerde olduğu gibi Abdal Ata Zaviyesi de bir tarikat tarafından benimsenmiştir. Bu bölgeye baktığımız zamanda Bektaşî tekke ve zaviyelerinin çokluğundan bahsedebiliriz. Abdal Ata Zaviyesi de bir Bektaşî zaviyesidir.

Anadolu’da ve özellikle uçlarda kurulan diğer zaviyeler gibi Abdal Ata Zaviyesi de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tarlaları ekip biçmekte, bir çiftlik havası yaşam alanı sunmaktadır. Yani Abdal Ata Zaviyesi’nin gelirlerinin çoğunu kırsal kesimden gelen gelirler oluşturmaktaydı. Çünkü bu köyün temettuat defterlerinde köyün geçim kaynağının çiftçiliğe dayandığı görülmektedir. Zaviyenin vakıflarına baktığımız zaman zengin vakıfları olduğunu görmekteyiz. Ayrıca sultanlar tarafından bağışlanan ve temlik edilen arazilerin de bulunduğunu görmekteyiz. Zaviyenin gelir kaynakları arasında ayrıca çeşitli kişiler tarafından bağışlanan tarla ve arazilere de rastlamaktayız.

Abdal Ata Zaviyesi için orta büyüklükte bir zaviyedir diyebiliriz. Çalışan sayısı da bu konuda bize yardımcı olmaktadır. Çünkü her zaviyede olmayan çalışanların bu zaviyede yer alıyor olması bunu desteklemektedir. Diğer zaviyeler gibi bu zaviyenin de en önemli görevi gelip geçenin ağırlanması, dervişlerin ve fakir fukaranın doyurulması işi idi. Bu işlerin yanı sıra dini ve sosyal hizmetleri de yerine getirdiğini biliyoruz.

Abdal Ata Zaviyesi’nde zaviyedarlık babadan oğla geçmekteydi. Diğer zaviyelerde de bu durum pek farklı değildi. Yani zaviye Evladlık Vakıf statüsünde idi. Zaviye şeyhi öldükten sonra tasarruf hakkı ailesine intikal etmekteydi. Eğer oğlu yoksa ailenin en yaşlısı ya da ehliyetlisi bu işi yürütmekteydi. Ailenin bir ferdi bu görevi aldıktan sonra vakfın idaresini de alır ve vakfın gelirlerini aile fertleri arasında pay ederdi. Fakat zamanla aile fertlerinin çoğalması zaviyede çeşitli sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu tip davaların mahkemelere intikal etmesiyle sorunlar halledilmeye çalışılmıştır.

Zaviyelerin zaman zaman görevleri dışında hareket etmeleri ve devletle karşı karşıya gelmeleri neticesinde devletin zaviyeleri denetlediği ve bazı zaviyeleri kapattığını görmekteyiz. Çalışmamız esnasında Abdal Ata için böyle bir kayda rastlamadık. Zaten 1835’lerde de zaviye vakıflarının Evkaf Nezaretine bağlandığını görmekteyiz.

Abdal Ata Zaviyesi’nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren ve sonraki dönemlerde de bölgede sosyal ve dini yönden önemli bir merkez olduğu görülmüştür. Anadolu’da halkın, erenler, veliler ve şeyhlerin türbelerine yaptıkları ziyaretler önemlidir. Anadolu’nun her tarafında “yatır” adıyla anılan eren ve velilerin

türbeleri vardır. O dönemlerde olduğu gibi günümüzde de önemlerini korumaktadırlar. Abdal Ata Zaviyesi'nin de halen önemli bir ziyaretgâh olduğunu, Abdal Ata'nın halk tarafından itibar gören erenlerden kabul gördüğünü söyleyebiliriz.

Abdal Ata Zaviyesi, kurulduğu zamanki tüm müştemilatını muhafaza etmese de, çeşitli tahrifatlara uğrayarak varlığını koruyarak, günümüze kadar geldiğini görmekteyiz. Halen günümüzde camisi, şadırvanı, türbesi ve mezarlığı ile birlikte varlığını sürdürmektedir. Köyün zaviyesiyle birlikte anıldığını ve adının “Abdal Ata” olarak resmen de yaşatıldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV KAYNAKLARI

1-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Cevdet Evkaf : 599/30220, 170/8483, 114/5693, 204/10185, 500/25252, 249/12458, 599/30230.

Evkaf Defterleri : - /11538

ML VRD TMT d : /00534.

2-ÇORUM ŞERİYYE SİCİLLERİ (ÇŞS)

1 Numaralı Defter : 64, 93.

7 Numaralı Defter : 139, 143, 144, 145, 153, 228.

8 Numaralı Defter : 363.

9 Numaralı Defter : 25, 50, 100, 181.

10 Numaralı Defter : 432.

3-VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

590 Numaralı Defter : No: 58, s.69 (Vakfiyenin Arapçası)

1467 Numaralı Defter : No: 28, s.90 (Vakfiyenin Türkçesi)

II- ARAŞTIRMA İNCELEME ESERLERİ

Ali İzzet Efendi.

1997 **Tezkere-i Makamat**, Sadeleştiren Ethem Erkoç, Çorum.

AKDAĞ, Mustafa.

1999 **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I**, Ankara.

AKGÜNDÜZ, Ahmet.

1988 **Şer'iyye Sicilleri**, İstanbul.

ANAKÖK, Tayyar.

1950 **Çorum Tarihi**, Çorum.

ARINCI, Rifat.

1941 "Arz'da ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", **Çorumlu Dergisi**, S. 29, Yıl: 4, Çorum: 897-903.

AYDIR, Hüseyin.

1976 **Muhasibin Tasavvuf Felsefesi**, Ankara.

AYVERDİ, İlhan.

2011 **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 4. Baskı, I-II-III, İstanbul.

BARKAN, Ömer Lütfi.

1940 "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri" I, **İÜİFM.**, II. İstanbul: 20-59.

1942 "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara: 279-386.

1974 "İstila Devirlerinin Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara: 279-387.

BAYRAM, Mikail.

2002 Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı, **Türkler Ansiklopedisi**, IV, Ankara: 365-379.

BURSALI, Mehmed Tahir.

1333 **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul.

CAHEN, Claude.

1979 **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, Çev. Yıldır Moran, İstanbul.

CANSEL, Erol.

1988 “Vakıf: Kuruluşu İşleyişi ve Amacı”, **Vakıflar Dergisi**, XX, Ankara: 321-327.

CEBECİOĞLU, Ethem.

1999 “Bacıyan-ı Rum”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, V. Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet.

1974 **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara.

ÇAKMAKOĞLU, Alev Kuru.

2005 “Ankara, Polatlı Karacaahmet Köyünde Karaca Ahmed Zaviyesi”, **Bilig**, Güz, S.35: 49-70.

Çorumlu Dergisi,

1941 “Abdal Ata Vakfı hakkında bir muhasebe sureti” S.30, Yıl: 4 Çorum: belge sayfa no: 320-323.

1940 “Abdal Ata Zaviyesine ait Belgeler “, S.26, Yıl: 3, Çorum: belge sayfa no: 302.

Çorum Şer’iyye Sicilleri Katalogları I-II.

2009 Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum.

DAŞÇIOĞLU, Kemal.

1996 1827 (H1243) Tarihli Muhallefat Defterlerine göre Bektaşî Zaviyeleri, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta.

DEVELLIOĞLU, Ferit.

1993 **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara.

DÜNDAR, Abdulkadir.

2007 “Abdal Ata Zaviyesi”, **Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu**, (23-25 Kasım 2007), Çorum: 961-991.

EFLAKİ, Ahmed.

1989 **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul.

Elvan Çelebi,

1984 **Menakıbu’l-Kudsiyye fi Menasibi’l-Ünsiyye**, Hazırlayan İ.E. Erünsal-A.Y.Ocak, S. XIX-LXIII, İstanbul.

EMECEN, Feridun.

1991 “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, (28-29 Mayıs 1991), İstanbul: 143-156.

ERGİNLİ, Zafer.

2002 **Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri**, Türkler Ansiklopedisi , 9, Ankara: 107-119.

ERPOLAT, Mehmet Salih .

2008 XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Çorumlu Sancağı Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme, **Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu**, c. 2, (23-25 Kasım 2008), Çorum: 719-741.

EYİCE, Semavi.

1962-1963 “İlk Osmanlı Devrinin Dini İçtimai Bir Müessesesi - Zaviyeler Ve Zaviyeli Camiler”, **İÜİFM.**, XIII.

1969 “Çorum’un Mecitözü’nde Aşıkpaşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi” **Türkiyat Mecmuası**, XV, 211-246.

GÖLPINARLI, Abdulkaki.

1931 **Melamilik ve Melamiler**, İstanbul.

GÜNDÜZ, İrfan.

1984 **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, İstanbul.

GÜRBÜZ, Adnan.

1994 “Elvan Çelebi Zaviyesinin Vakıfları”, **Vakıflar Dergisi**, XXIII, Ankara: 25-30.

HALAÇOĞLU, Yusuf.

1996 **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatları ve Sosyal Yapı** , Ankara.

HAKSEVER, Ahmet Cahit.

2008 “Çorum’da Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl. 12, S. 36.

IŞIN, Ekrem.

1999 “Osmanlı Dönemi Tasavvufî Hayat”, **Yeni Türkiye**, 701. Osmanlı Özel Sayısı II, S. 32, s.502.

İNALCIK, Halil.

2004 **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul.

KARA, Mustafa.

2006 **Tasavvufîler ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul.

KORKMAZ, Şerif.

2007 “Çorum Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, **Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu**, Çorum: 71-91.

KÖSEOĞLU, Neşet.

1938 “Yer Adları”, **Çorumlu Dergisi**, S.3, Yıl: 1, Çorum: 99-102.

- 1939 “Köy Adlarına Göre Bir Araştırma”, **Çorumlu Dergisi**, S.13, Yıl.2, Çorum: 399-401.
- 1939 “Tarihte Çorum Köyleri”, **Çorumlu Dergisi**, S.14, Yıl: 2, Çorum: 416-427.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat.

- 1966 **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara.
- 1970 “İslam Sufi Tarikatlarına Türk Moğol Şamanlığının Tesiri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XVII, Ankara: 141-152.
- 1979 “Baba”, **İA.**, MEB., II, İstanbul: 165-166.
- 1979 “Bektaş, Hacı Veli”, **İA.**, MEB., II, İstanbul: 461-464.
- 1988 “Ahmed Yesevi”, **İA.**, MEB., I, İstanbul: 210-215.
- 1999 **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara.
- 2005 **Anadolu’da İslamiyet**, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat- F. Babinger.

- 2003 **Anadolu’da İslamiyet**, Çev. Ragıp Hulusi, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Orhan F.

- 1988 “Abdal”, **TDVİA.**, I, İstanbul. 61-62.

KURT, Yılmaz.

- 1995 “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, **Belleten**, LIX\ 224, Ankara: 75-119

MUSALI, Namiq .

- 2007 “XVI. Yüzyılda Çorum”, **Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu**, (23-25 Kasım 2007), Çorum: 93-101.

NECİPOĞLU, Gülru.

- 2005 **The Age of Sinan Architectural Culture in The Ottoman Empire**, Hong Kong.

OCAK, Ahmet Yaşar.

- 1978 “Zaviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, XII, Ankara: 247-270.
- 1991 “Babailik”, **TDVİA.**, IV, İstanbul: 373-374.
- 1991 “Baba İlyas”, **TDVİA.**, IV., İstanbul: 368.
- 1991 “Baba İshak”, **TDVİA.**, IV., İstanbul: 368-369.
- 1992 “Bektaşîlik”, **TDVİA.**, V., İstanbul: 373-379.
- 1991 “Elvan Çelebi”, **TDVİA.**, .5 , İstanbul: 63-65.
- 2000 **Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt yapısı Yahut Anadolu’da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, 3. Baskı, İstanbul.
- 2005 **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar- FAROQHI Suraiya.

- 1986 “Zaviye”, **İA.**, XIII., MEB., İstanbul: 468-476.

OKUMUŞ, Ejder.

- 2008 “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Çorum ve Çevresi”, **Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu**, c. I, (23-25 Kasım 2008), Çorum: 103-127

ORHONLU, Cengiz.

- 1987 **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul.

ULUDAĞ, Süleyman,

1988a “Abdal”, **TDVİA.**, I, İstanbul: 59-61.

1988b “Baba”, **TDVİA.**, IV, İstanbul: 365-366.

PAKALIN, M. Zeki.

1946 **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3. Cilt, İstanbul.

ŞAHİN, İlhan.

1993 “Çorum”, **TDVİA.**, C.VIII., İstanbul: 373-376.

SAVAŞ, Saim.

1992 **Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi**, İstanbul.

1994 “Tokat’ta Hoca Sümbül Zaviyesi”, **Vakıflar Dergisi**, XXIV., Ankara: 199-208.

ŞEMSEDDİN, Sami.

2004 **Kamus-i Türki**, 13. Baskı, İstanbul.

ŞEKER, Mehmet.

2002 “1826 Yılında Bektaşî Zaviyelerinin Denetim Altına Alınması İle İlgili Uygulama Abdal Musa Zaviyesi (Elmalı) Örneği”, **XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim Kongreye Sunulan Bildiriler III**, c. V. I. Kısım, Ankara: 445-455.

ULUDAĞ, Süleyman.

1988 “Abdal”, **TDVİA.**, I , İstanbul: 59-61.

1988 “Baba”, **TDVİA.**, IV, İstanbul: 365-366.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin.

1986 “Vakıf”, **İA.**, XIII, MEB , İstanbul: 163-172.

- 1988 “Türk Kùltür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, XX, Ankara: 403-408.

EKLER
ÖRNEK VESİKALAR VE ÇEVİRİLERİ

EK 1

BOA. Evkaf Defterleri-11538

Çorum'daki Abdal Ata Sultan Vakfı'nın mahsulat ve ihracat muhasebesi

arfiyye el -şerifin şeref hah fi_____taht-ı nezaretinde evlad-ı vakıfdan Çorum'da vaki' Abdal Ata Sultan Vakf-ı şerfin ba berat-ı alışan mütevellisi evladı el Seyyid Hacı Hüseyin ve el Seyyid Hüseyinin halifeleri hazretlerinden halde vakf-ı mezbur un masarifatından Hüseyin Abad da kain kiralarn elli yedi senesi martı ibtidasından elli sekiz senesi Şubatı gayetine kadar ikisinede varidat-ı vakf-ı mezburun____olan mucebi defteridirki zıkr ile beyan olunur.

Hasla vakf-ı mezbur 58

Hınta Şair

460 412

1031 2302

3333

Hasıla vakf-ı mezbur

Hınta Şair

192 178

807 1925

2732

6065

Minha el masarif

Masraf

6065 05 varidat

1516 85 masarifat

4548 30 Hasıla-i vakf-ı mezburuyenin deruninden meşrut idüğü

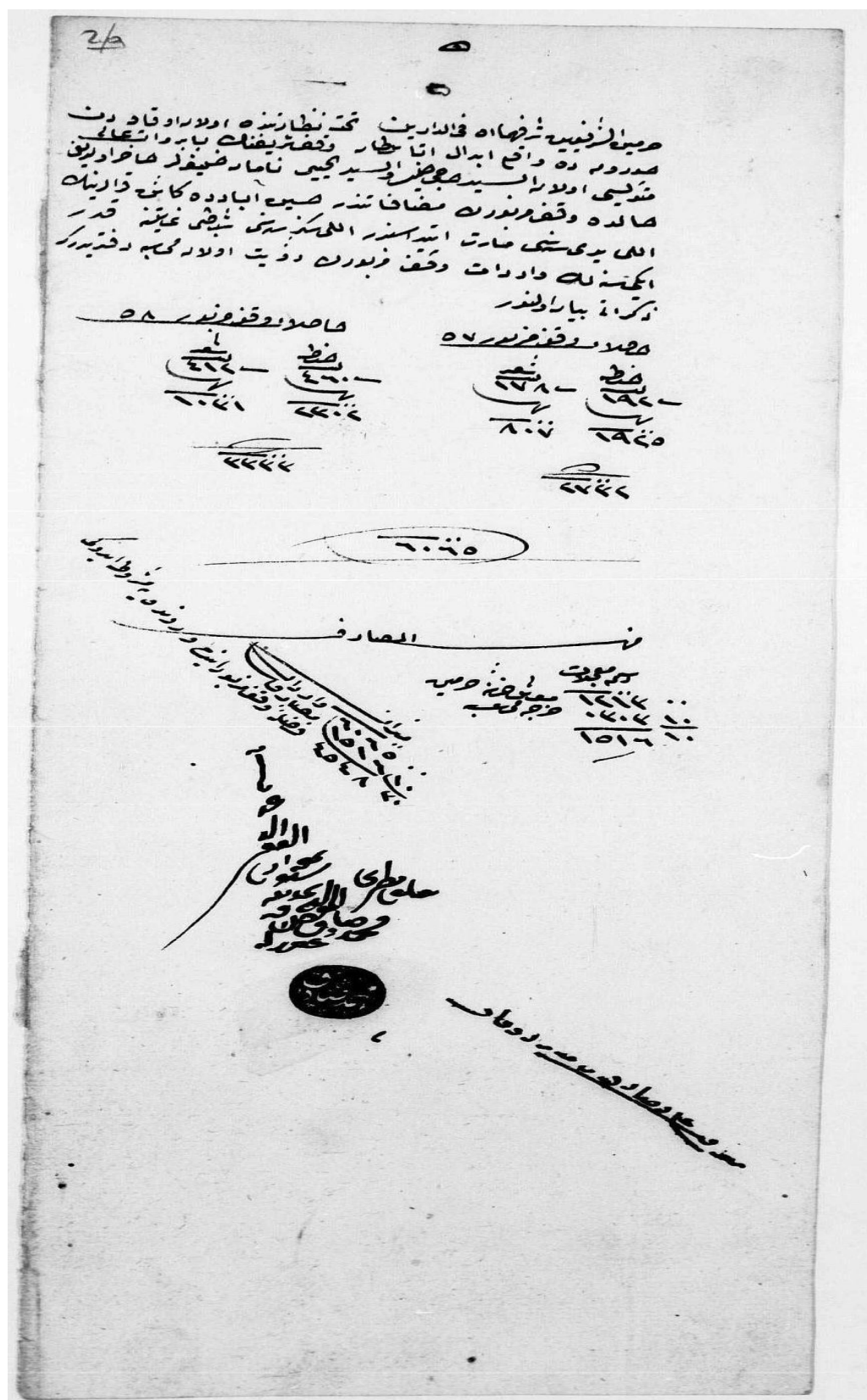
Varidat- gelir

1213 00 Haremeyn-i muhteremeyne öşr

0303 10

1516 10

EK 1

EK 2

BOA. Cevdet Evkaf 204/10185

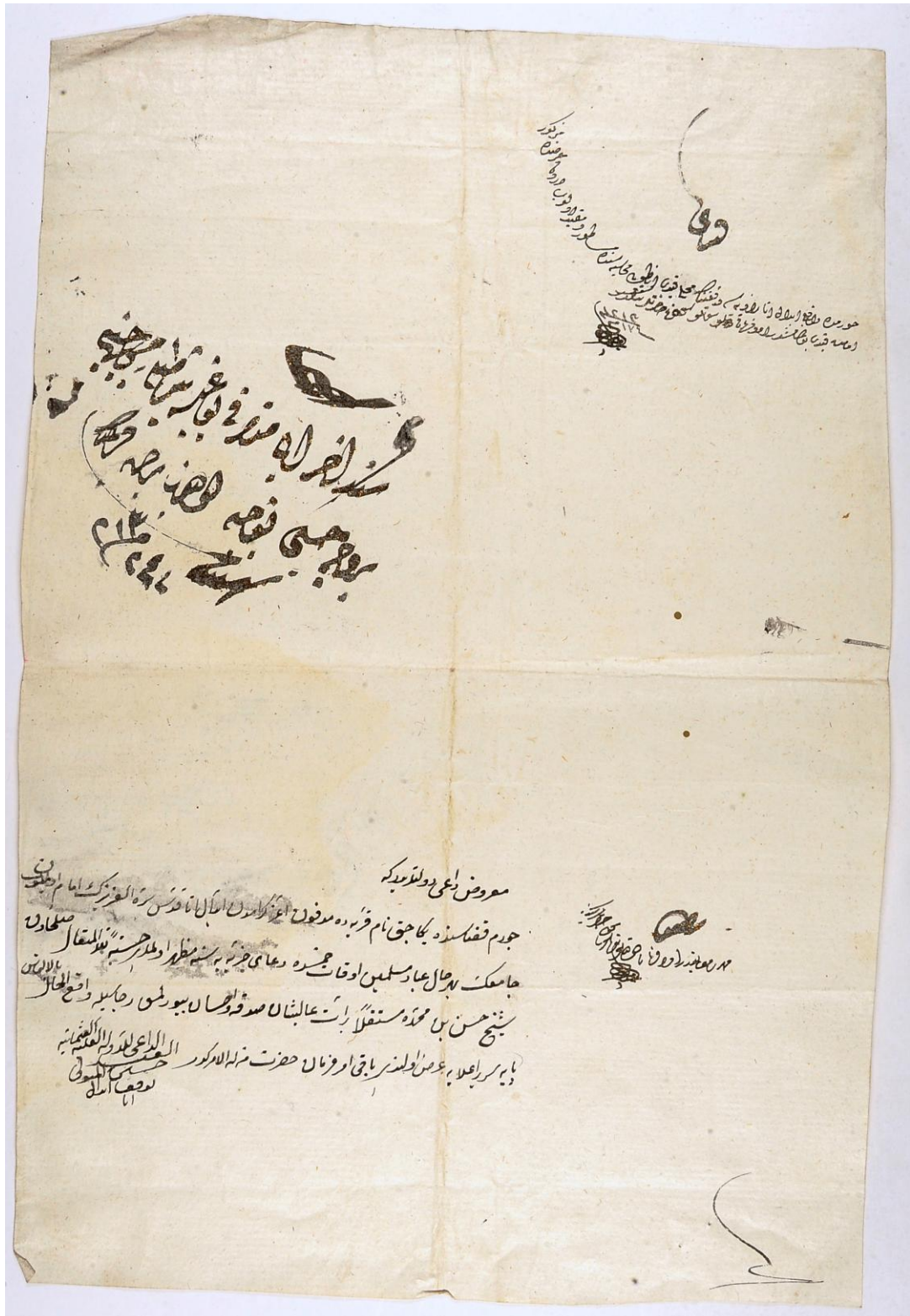
Çorum'da Yakacık köyünde medfun Abdal AtaZaviyesi Camii'nin imamlık cihetinin tevcihi.

Tarih:24/M/1213(HİCRİ)

Maruz-ı dai-i devlet diyorki,

Çorum kazasında Yakacık nam karyesinde medfun e'izze-i kiramdanAbdal Ata kuddis-e sırruhü'l-azizin (sırrahu el –azizin) imam olmayan caminin bed-halı ibad-ı müslimim evkat-ı hamseds reayı hayriyeye seyyid mazhar olmadığı Hüseyinden olmakla sulehadan şeyh Hüsn bin Mahmud'a müstakillen berat-ı alışan sadaka ve ihsan buyrulmak ricasıyla vaki' olman bala nişin der-i devlet serir-i i'laya arz olundu.Baki emr-i ferman hazret-i men lehü'l illa mezkur.

EK 2

EK 3

BOA. Cevdet Evkaf 599/30230

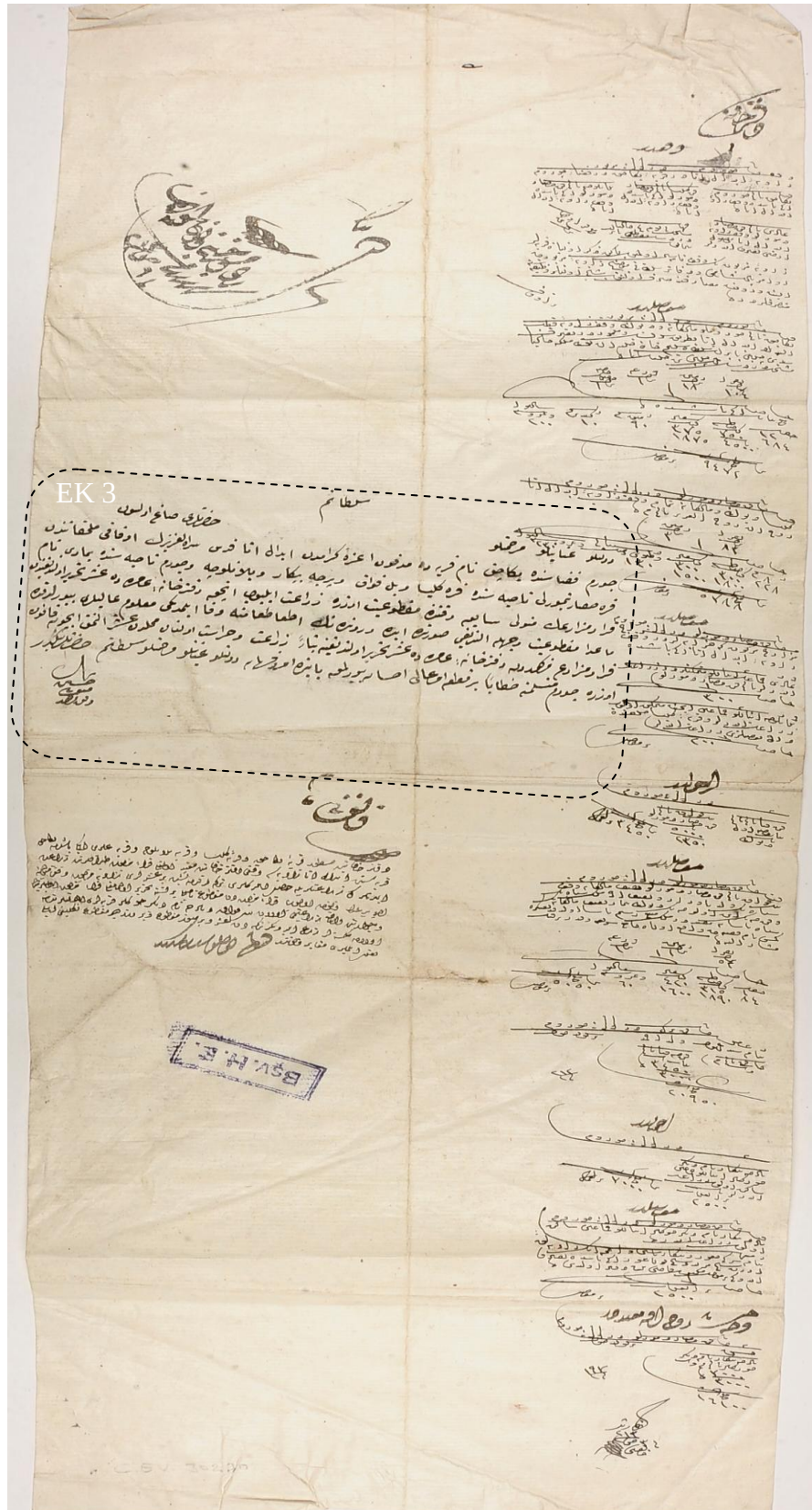
Çorum'da Yancık karyesindeki Abdal Ata Vakfı kura ve mezari mahsülünden öşür alınması.

Tarih: 29/S/1203(Hicri)

Devletlü inayetlü merhametlü sultanım Hazretleri sağ olsun

ÇORUM KAZASINDA Yakacık nam karyesinde medfun e'izze-i kiramdan Abdal Ata kuddusi sırrühü'l –azizin evkafı mülhakatından kara hisar Temürlü nahiyesinde Karakilise, ve Bel kavak, Yenice, Kuyunamçe, Çorum nahiyesinde Yamadı nam kura ve mezarının kavli salim vakfın mağzuriyet üzere ziraat eylemek için defterhaneye alide öşrü tahriredildiğinden ma-ada magzuriyet vecihle olunduğu suret-i ibn derununun it'am-ı ta'amına vefa eylediği malum-u alilerine buyrulduktan kur'a ve mezari ali mezkurdan defterhaneyie alide öşri tahrir edildiğine binaen ziraat ve hırasat olunan muhallidin öşr'ü alınmak için kanun üzere Çorum mütesellimine hitaben bir fermanat ali ihsan buyrulmak babında emr-i ferman devletlü inayetlü merhametlü sultanım hazretlerininindir.

EK 3

EK 4

BOA. Cevdet Evkaf.249/12458

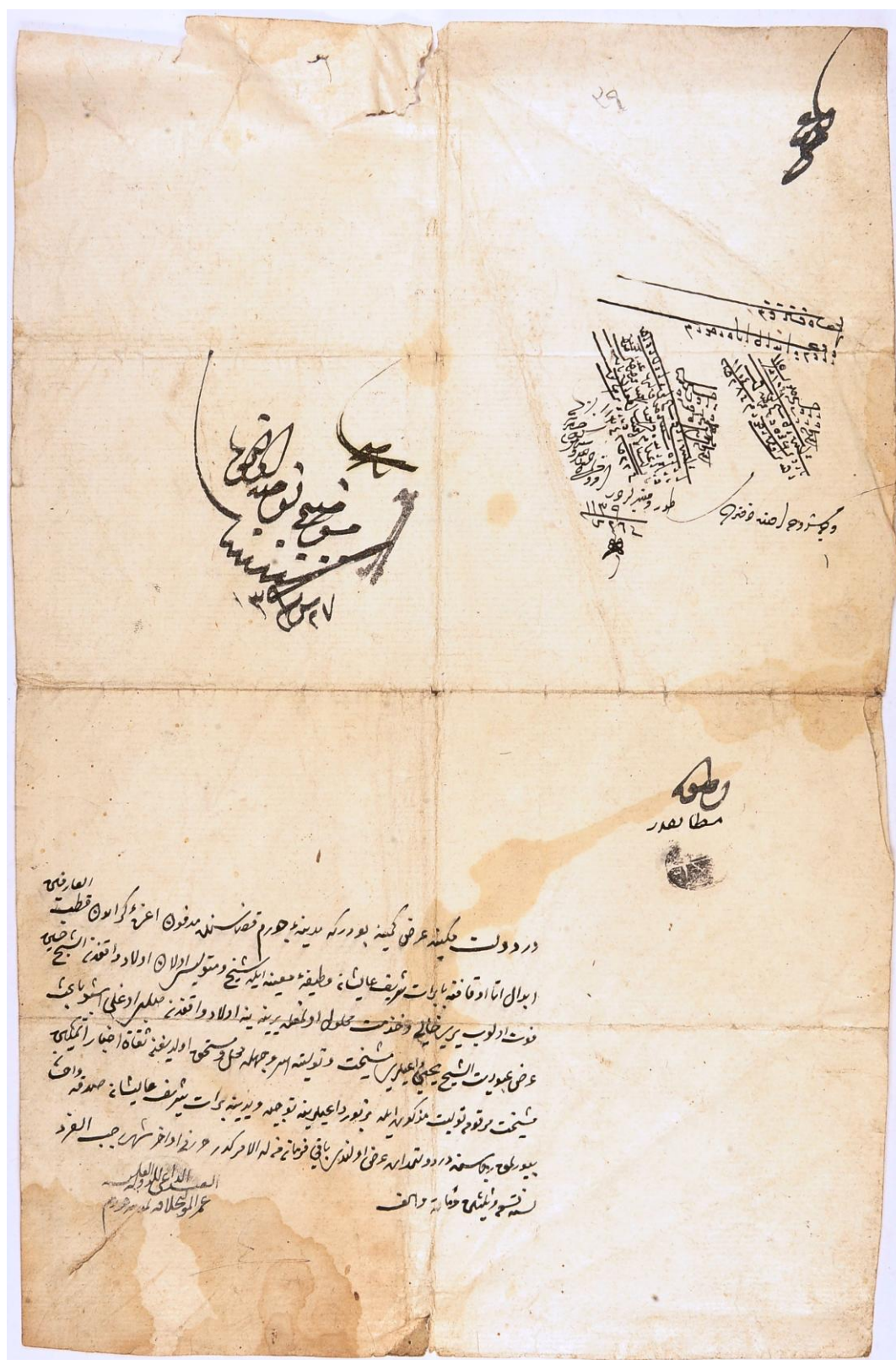
Çorumda medfun Abdal Ata Zaviyesi şeyhliği ve tevliyeti cihetlerinin tevcihi.

Tarih:29/b/1139(Hicri)

Der-i devlet –mekine arz-ı kemine budur ki,

Medine-i Çorum kazasından medfun azi-i kiramdan kutb'ül-arifin Abdal Ata evkafından ba berat-ı şerif alişan vazife-i muayyene ile Seyyid şeyh mütevellî olan evlad-ı vakıftan el şeyh Hüseyin kuvvet olup yeri hali hıdmet-i mahlule olmağla yerine yine evlad-ı vakıfdan Halil oğlu es Seyyid Mahmud Hüseyin arz-ı ubudiyet el Şeyh Hüseyin daimilerine meşihat ve tevliyetiyle her vecihle mahlul ve müstehik olduğundan tayini ahıyar itmeğın meşihat-ı merkum tevliyeti mezkurun ile mezbur dailerine tevcih ve yedine berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyrulmak recasına der-i devletden arz olundu baki ferman mezkur illa mezkur haiz Fi evahir-i şehri Recebi'l-ferd sene-i teşr-i ve'l-ısrın ve mieteyn elf.

EK 4

EK 5

BOA. Cevdet Evkaf: 500/25252

Çorum'da Abdal Ata Zaviyesi tevliyeti ile ilgili emir.

Tarih.29/I/1198

Der-i devlet mekine arz-ı da'i-i kemine oldurki,

Çorumda vaki' Abdal Ata Zaviyesi vakfından vazifeye muayyene olan Mahmud halefi kuvvet olup la veledleri hali ve mahlulu olmağın yerine erbab-ı istihkakdan eslah ve erşed evlad-ı vakıfdan müteveffa-yı mezburun emr-i zadesi zaviye-i mezkurenin hissedarı olan iş bu bais-i arz-ı ubudiyet kesbi Hüseyin ibn Mehmed da'ilerinin ber vech-i layık mahlul ve müstehık umur—ı vakfi idareye kadr ve saire sair olunmağla kuvvet cihandarı olunmağın tevliyeti mezkur vazifeyi merbuyesiyle mütevefa-i mütevefanın mezburun mahlulunden eslah ve erşed evlad-ı vakıfdan merkum Hüseyin da'ilerine tevcih ve inayet ve yedine berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyrulmak recasıyla paye-i serir-i ilaya arz olundu. Baki emr-i hazreti men lehü'lla mezkur emri fi arsual olundu.

EK 6

BOA. Cevdet Evkaf. 114/5693

Yozgat Sancağının Çorum kazası köylerinden Abdal Ata Zaviyesi vakfı meşihat cihetinin tevcihi ile ilgili emir.

Tarih.29/S/1258 SAYFA 2

Sultanım Efendim Hazretleri

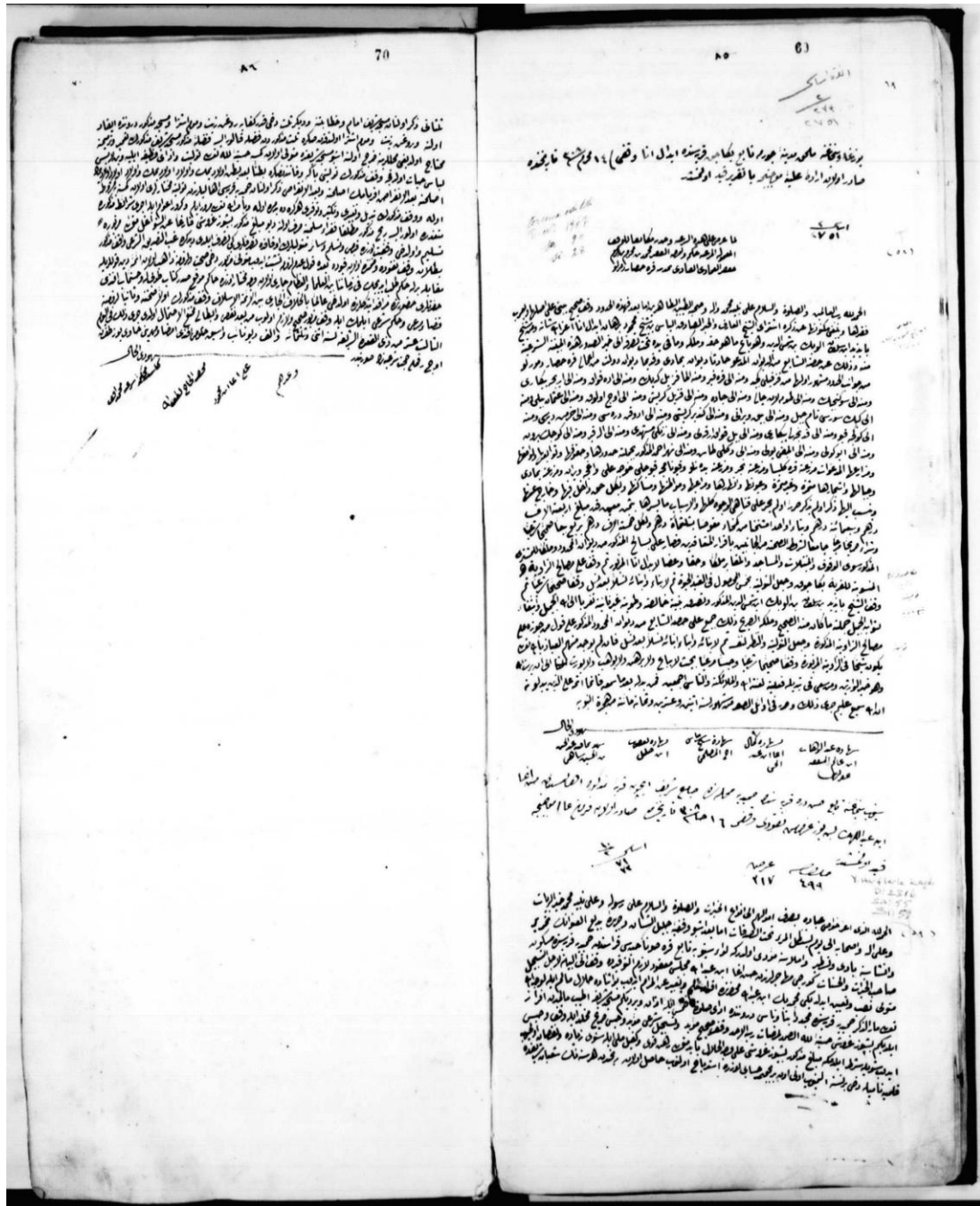
Nezareti Evkaf-ı Hümayun-I Mülukaneye mülhak evkafdan Yozgad Sancağında Çorum kazasının Abdal Ata Tekkesi karyesinin kanun/ Abdal Ata Zaviyesi vakfından yevmi dört akçe vazife ile ber vech-i meşrutin meşihatı cihetine ba berat-ı mutasarrıf olan Seyyid Ali bin Mahmud'un vakfı vefatı ve karye-i mezburenin ikinci hanesinin üçüncü ve dördüncü numrolarıyla mukayyed bulunan sulbi kebir oğulları İbrahim ve sağır oğlu Ebu Bekirden merkum İbrahim'in adem-i ehil-ü yakınından naşi bi-l-rıza keff-i yed cihetine sagir-i mezkur Ebu Bekir'in edaya hizmeti kesb-i iktidar ve liyakat edinceye kadar kaza'-i mezkurun şeyh Ebu muhallidin otuz sekizinci hanesinin beşinci numro ile mukayyed ve isnad-ı askeriye rdife ba mütecaviz olup istihkak fi temin iden ders-ti alim Mustafa efendi baniyeye edayı hüsn-i hizmeti itmek üzere cihet

Müstahakkın vazifeye mersum ile mütevefai-i merkumun mahlulünden mahdumi sagir-i mümaileyhden Ebubekir ahir sene tevcihi hususu müsted'a mevcut ilamın lağıyla verilen mazbataya takdim Hakan-i Aliyesinin fermanı icrasımazbut fermanı celilesi recası olmağla erbabı kanun ki halde emri ferman hazreti men lehül mezkur.

EK 7

Abdal Ata Zaviyesi'ne Ait Arapça Vakfiye

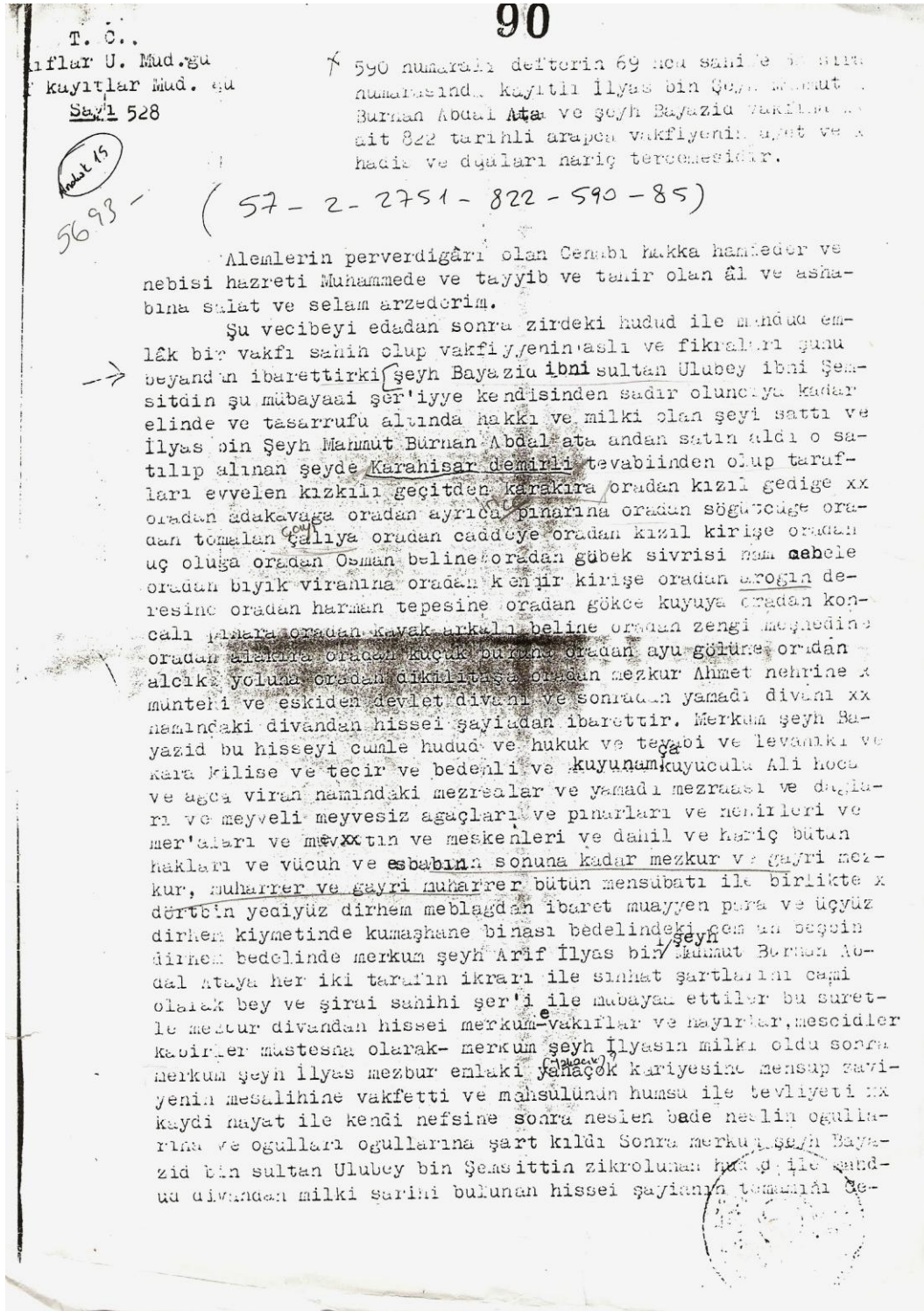
VGMA Defter No: 590, No: 58, s.69.

EK 7

Abdal Ata Zaviyesi'ne Ait Arapça Vakfiye'nin Tercümesi

VGMA Defter No: 1467, No: 28, s.90, 91.

91

nabî hakka takarrüb ve sevabı cezilini taleb niyyeti ile hırs ve taviyyeti gayri faize ile tecviz eden müctehidin kavline binaen mezkur zaviyenin mesalinine vakfı sahihi şer'i ile x vakfetti ve bu vakfın tevliyet ve nezaretini nefline sonrakı ogullarına ve neslen bade neslin ogulları ogullarına eğer x bu ogullardan kimse bulunmaz ise mezbur zaviyenin gaynine x şurt kılıp vakfı sahihi şer'i ve hapsi sariki mer'i ile xxx vakfetti şol haysiyetdeki beyi, rehin, nibe ve ilelehed lrs x olamaz tebdiline sa'y eden cenabı hakkın ve cümle meleklerin ve cümle nasın la'netine müstakıttır. Kinki tebdil ederse günahı ancak tebdil edenlere aittir. Şüphesiz Cenabı hak her xx şeyi işidici ve bilicidir.

Bu hadisenin cereyan ve tahriri hicri senesinde yir mi iki senesi şafer ayının evvellerinde vaki oldu.

Tercemesi tarafımdan yapıldı. 31-10-941

A. P. Hicazlı

Bu terceme tarafımızdan tetkik edildi.
Defterine kaydı uygundur. 7-7-943

Mütercim

Mütercim

M. Ş. Şahin

A. P. Hicazlı

V. Ş.

